

УДК 821.161.2.09:81:801.81(082)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659>

Наведено дослідження з теорії й історії української літератури, компаративістики, зарубіжних і слов'янських літератур, текстології, літературного джерелознавства, літературної критики, які формують нову теоретико-літературну парадигму сучасності; розвідки з теорії та методології мовознавства, класичної філології, когнітивної лінгвістики, зіставного мовознавства, комунікативної лінгвістики, дискурсології, лінгвокультурології, психолінгвістики, лінгвофілософії, неоелліністики й ін.; аналіз етнічної історії українського народу, результати історико-етнографічного вивчення культури й дослідження етнокультури та мистецтва зарубіжних країн.

Для наукових співробітників, викладачів, аспірантів і студентів.

Research on theory and history of Ukrainian literature, comparative studies, foreign and Slavic literatures, textology, literary source studies, literary criticism, forming a new theoretical and literary paradigm of modernity; studies in theory and methodology of linguistics, cognitive linguistics, comparative linguistics, communicative linguistics, discoursology, linguoculturology, psycholinguistics, linguophilosophy, classical philology, neo-Hellenistics, etc.; analysis of the ethnic history of the Ukrainian people, the results of historical and ethnographic study of culture and art of foreign countries are presented.

For researches, teachers, post graduate students and students.

Голова редакційної колегії Г. Ф. Семенюк, д-р філол. наук, проф.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР	С. П. Гриценко, д-р філол. наук, проф.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	І. Р. Корольов, д. філол. наук, проф. (заст. гол. ред.); О. В. Лазер-Паньків, канд. філол. наук, доц. (відп. секр.); Р. Бальсис, д-р гуман. наук, проф. (Клайпеда, Литовська Республіка); О. В. Боронь, д-р філол. наук, ст. наук. співроб.; І. Даргінавічене, д-р гуман. наук, проф. (Вільнюс, Литовська Республіка); А. Калначя, д-р філол. наук, проф. (Рига, Латвійська Республіка); Н. В. Корольова, канд. філол. наук, доц.; О. В. Материнська, д-р філол. наук, проф.; Н. М. Мединська, д-р філол. наук, проф.; Н. А. Назаров, канд. філол. наук; Н. В. Науменко, д-р філол. наук, проф.; Ж. В. Некрашевич-Коротка, д-р філол. наук, проф. (Познань, Республіка Польща); О. І. Ніка, д-р філол. наук, проф.; З. О. Пахолок, д-р філол. наук, проф.; Д. Поцютє-Абукавічене, д-р гуман. наук, проф. (Вільнюс, Литовська Республіка); М. Станчене Даля, д-р гуман. наук, проф. (Клайпеда, Литовська Республіка); Л. І. Шевченко, д-р філол. наук, проф. (Кельце, Республіка Польща)
Адреса редколегії	Інститут філології, 6-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна; ☎ +38 (044) 239 33 02, 239 33 68; факс 239 31 13; (050) 950 66 64 e-mail: philologyjournal1958@gmail.com
Затверджено	Вченою радою Інституту філології 23 лютого 2021 року (протокол № 8)
Зареєстровано	Міністерством юстиції України. Свідоцтво про Державну реєстрацію КВ № 24644-14584Р від 16.12.2020
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	6-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна; ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 72; факс 239 31 28

BULLETIN

TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 2709-8494 (Online), ISSN 1728-2659 (Print)

LITERARY STUDIES

LINGUISTICS

FOLKLORE STUDIES

1(29)/2021

Established in 1958

UDK 821.161.2.09:81:801.81(082)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659>

Research on theory and history of Ukrainian literature, comparative studies, foreign and Slavic literatures, textology, literary source studies, literary criticism, forming a new theoretical and literary paradigm of modernity; studies in theory and methodology of linguistics, cognitive linguistics, comparative linguistics, communicative linguistics, discoursology, linguoculturology, psycholinguistics, linguophilosophy, classical philology, neo-Hellenistics, etc.; analysis of the ethnic history of the Ukrainian people, the results of historical and ethnographic study of culture and art of foreign countries are presented.

For researches, teachers, post graduate students and students.

Наведено дослідження з теорії й історії української літератури, компаративістики, зарубіжних і слов'янських літератур, текстології, літературного джерелознавства, літературної критики, які формують нову теоретико-літературну парадигму сучасності; розвідки з теорії та методології мовознавства, класичної філології, когнітивної лінгвістики, зіставного мовознавства, комунікативної лінгвістики, дискурсології, лінгвокультурології, психолінгвістики, лінгвофілософії, неоелліністики й ін.; аналіз етнічної історії українського народу, результати історико-етнографічного вивчення культури й дослідження етнокультури та мистецтва зарубіжних країн.

Для наукових співробітників, викладачів, аспірантів і студентів.

Chairman of the editorial board H. Semeniuk, Doctor of Philology, Prof.

CHIEF EDITOR

EDITORIAL BOARD

S. Grytsenko, Doctor of Philology, Prof.

I. Korolyov, Doctor of Philology, Prof. (Deputy Chief Editor); O. Lazer-Pankiv, PhD in Philology, Associate Prof. (Responsible Secretary); R. Balsys, Doctor of Humanities, Prof. (Klaipėda, Republic of Lithuania); O. Boron, Doctor of Philology, Senior Researcher; I. Darginavičienė, Doctor of Humanities, Prof. (Vilnius, Republic of Lithuania); A. Kalnača, Doctor of Philology, Prof. (Riga, Republic of Latvia); N. Korolova, PhD in Philology, Associate Prof.; O. Materynska, Doctor of Philology, Prof.; N. Medynska, Doctor of Philology, Prof.; N. Nazarov, PhD in Philology; N. Naumenko, Doctor of Philology, Prof.; Z. Nekrashevich-Karotkaja, Doctor of Philology, Prof. (Poznań, Republic of Poland); O. Nika, Doctor of Philology, Prof.; Z. Pakholok, Doctor of Philology, Prof.; D. Pociūtė-Abukevičienė, Doctor of Humanities, Prof. (Vilnius, Republic of Lithuania); M. Stančienė Dalia, Doctor of Humanities, Prof. (Klaipėda, Republic of Lithuania); L. Shevchenko, Doctor of Philology, Prof. (Kielce, Republic of Poland)

Address

Institute of Philology,
14, Taras Shevchenka blvd., Kyiv, 01601, Ukraine;
☎ +38(044) 239 33 02, 239 33 68; tel./fax 239 31 13; (050) 950 66 64
e-mail: philologyjournal1958@gmail.com

Approved by the

Academic Council of Institute of Philology
February 23, 2021 (Minutes № 8)

Certified by the

Ministry of Justice of Ukraine
Certificate on state registration KB № 24644-14584P
dated 16th of December 2020

Founded and published by

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University".
Certificate included in the State Register # 1103 issued on 31.10.2002

Address:

14, Taras Shevchenka blvd., Kyiv, 01601, Ukraine;
☎ (38044) 239 32 22, 239 31 72; fax 239 31 28

© Taras Shevchenko National University of Kyiv
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2021

ЗМІСТ

Бальсис Р. Язичництво литовців і прусів: ритуальний сміх.....	5
Карпенко С. Аспекти вивчення української народної казки в останню третину XX століття: формування нової школи казкознавства.....	10
Корольова Н., Коробова Б. Лексико-граматичні особливості інтерпретації байок Езопа у творчості українських письменників-перекладачів (на матеріалі перекладів Юрія Мушака).....	14
Коць Т. Оцінність як лінгвістична категорія: вербальна реалізація і стилістична диференціація	18
Михайлова О. Флористична символіка поезії Ліни Костенко.....	21
Паршак К., Калиновська Я. Семантико-функційні характеристики концептуальної метафори в мові творів поетів-постмодерністів	24
Просяник О., Афанасьєва О. Філософські витоки психологічного соціологізму в методології Ф. де Соссюра: "Тардівський реляціонізм"	27
Рябець Л. Говірки Чорнобильської зони в лексикографічному опрацюванні	31
Сазонова Я., Гонтова Т. Омовлення аксіологічного дистанціювання в текстах ЗМІ на політично чутливу тематику	35
Фіалковська О. Культурна своєрідність модусу комічного: художні стратегії і знаковий код (на матеріалі п'єс М.Коляди та О. Богаєва) / Культурное своеобразие модуса комического: художественные стратегии и знаковый код (на материале пьес Н. Коляды и О. Богаева).....	39
Янковська Ж. Відображення архетипу мудрого старого в романі Панаса Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?".....	44

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Гриценко С. Поема "Беовульф": нові горизонти студіювання [Карлова В. О. Когнітивно-матричне моделювання запозиченої лексики в давньоанглійській поемі "Беовульф" (Спеціальність 035 Філологія. Київ, 2020. 303 с.)].....	47
Івановська О. Фольклор як форма концептуалізації мілітарного досвіду українців [Кузьменко О. М. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн) (Львів : Інститут народознавства НАН України, 2018. 728 с., 16 с. іл.)]	51
Ткачук М. Слово з чужини [Етнографічний образ українців зарубіжжя: корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Частина 1. Культура життєзабезпечення та традиційні соціонормативні практики (Голов. ред. Г. Скрипник; НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2019. 676 с.: іл.)]	53

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Закальська Я., Щибря В., Барамба І., Оверчук О. Центр фольклору та етнографії – майданчик для збереження, вивчення та популяризації українського фольклору (до 30-річчя від дня заснування Центру)	56
---	----

CONTENTS

Balsys R. Paganism of Lithuanians and Prussians: Ritual Laughter.....	5
Karpenko S. Aspects of Studying the Ukrainian Folk Tale in the Last Third of the 20th Century: Formation of a New School of Tale Science	10
Korolova N., Korobova B. Lexical and Grammatical Features of the Interpretation of Aesop's Fables in Creativity Ukrainian Writers and Translators (on the Material of Translations by Yuri Mushak)	14
Kots T. Axiology as a Linguistic Category: Verbal Realization and Stylistic Differentiation	18
Mykhailova O. Floristic Symbolics of Lina Kostenko Poetry	21
Parshak K., Kalynovska Y. Semantic-Functional Characteristics of Conceptual Metaphor in the Language of Works of Postmodernists Poets	24
Prosiannyk O., Afanasieva O. Philosophical Origins of Psychological Sociologism in the Methodology of F. de Saussure: "Relationism of G. Tarde"	27
Riabets L. Dialects of the Chernobyl Zone in Lexicographic Processing	31
Sazonova Y., Hontova T. Wording of Axiological Distancing in Media Texts on Politically Sensitive Topics.....	35
Fialkovskaya O. Cultural Uniqueness of the Comic Mode: Artistic Strategies and Sign Code (Based on the Plays of N. Kolyada and O. Bogaev)	39
Yankovska Z. Featuring the Wise Old Man Archetype in Panas Myrnyi's Novel "Do Oxen Low when Mangers are Full?"	44

REVIEWS

Grytsenko S. The Poem "Beowulf": New Horizons of Studying [Karlova V. O. Cognitive-matrix modelling of borrowed vocabulary in the Old English poem "Beowulf" (Specialty 035 Philology. Kyiv, 2020. 303 p.)]	47
Ivanovska O. Folklore as a Form of Conceptualization of Ukrainians' Military Experience [Kuzmenko O. Dramatical existence of human in Ukrainian folklore: conceptual forms of expression (Lviv : The Ethnology Institute of National Academy of Sciences of Ukraine, 2018. 728 p. 16 p. il.)]	51
Tkachuk M. Word from Abroad [Ethnographic image of Ukrainians abroad: the corpus of expeditionary folklore and ethnographic materials. Part 1. Culture of life necessities and traditional socio-normative practices (Ed. by H. Skrypnyk; National Academy of Sciences of Ukraine, M. Rylskyi IASFE. Kyiv, 2019. 676 p.: ill.)]	53

CHRONICLE OF SCIENTIFIC LIFE

Zakalska Y., Shchybria V., Baramba I., Overchuk O. The Center of Folklore and Ethnography as a Platform of Preserving, Studying and Promotion of Ukrainian Folklore (to the 30th Anniversary of the Center).....	56
---	----

PAGANISM OF LITHUANIANS AND PRUSSIANS: RITUAL LAUGHTER

Ritual laughter is considered an integral part of the rituals used to make sacrifice to the ancient gods. This article analyzes instances of ritual humor in written sources from the 16th to 17th century and echoes of the joke in calendars, family traditions and folklore in the 19th and 20th centuries. The aim is to investigate how jokes and fun were understood in the religion and mythology of the ancient Balts; what influenced the expression of this sort of joke and how; and what forms and manners for eliciting jokes and fun are recorded in written sources, customs, traditions and folklore. Information in the written sources from the 16th and 17th centuries (even if it is fragmentary) shows Lithuanians and Prussians knew of ritual laughter which is a component part of rituals for making sacrifices to the ancient gods. The aim of ritual laughter was to succeed in making the gods happy (especially gods protecting agriculture and its different branches). From the examples presented, although there might not be many of them, we can nonetheless determine that the ritual laughter of the Lithuanians and the Prussians was divided into two categories: a) the happy god (with the request and wish the god would be happy) and b) the ritual laughter and fun of participants in rituals. After Christianity came to dominate in the late 17th century, ritual humor became an important part of calendrical, family and other customs, recorded in folklore and echoed in everyday speech and phraseology.

Keywords: ritual laughter, customs, traditions, folklore, written sources 16th–17th, 19th–20th centuries, paganism of Lithuanians and Prussians.

Introduction. Jokes, joking around and pleasant and malicious tricks and pranks have been constant companions throughout human history. It is often said it is humor which separates people from the animals [1, p. 118]. Following Leonid Stolovich, one could put it differently: "Humor is the happy son of wisdom, and Man is not just *Homo sapiens*, but also *Animal ridens*" [37, p. 245]. That there was laughter and jokes in the most ancient times is attested by mythology as well as folklore as well as the earliest written texts [25, p. 10].

We will look here at tendencies to make jokes, laugh and have fun without larger prejudice or prior expectations of basically trying to research the topic of the joke throughout our culture. We will cover only a small segment of this entire confused and broad maze, i.e., the ritual joke in the pre-Christian era in Lithuanian and Old Prussian religion, its origins and some of its echoes in customs and folklore in the 19th and 20th centuries.

Research history. The topic of fun and jokes was of interest to philosophers from antiquity: Aristotle [1], Democritus [23], Plato [27], Cicero [10], Lucian [21]. One side (Democritus, Aristophanes, Lucian) saw the joke as a completely legitimate way of viewing the world which, complementing the serious view, allows us to see the world and its flaws more profoundly. According to the other tradition represented by Plato, Aristotle, Cicero the joke was seen as just an element of leisure time and entertainment. None of those professing either view denied the importance of humor in social life, but one group tended to encourage and propagate a humorous view of the world, while the other feared its dangerous and destructive effect on the state and the authorities [38, p. 23].

Humor was viewed negatively in the Middle Ages and so there are basically no new theoretical works about humor from that time [38, p. 25]. A clear restriction on different kinds of diversions and tricks (*stultiloquium*, *scurrilitas*) is visible in Christian theology from the 4th to the 10th century, emulating St. Paul in the Letter to the Ephesians. It says: "Neither filthiness, nor foolish talking, nor jesting, which are not convenient: but rather giving of thanks" is fitting for Christians (Eph 5:4) [6]. The asceticism of Christianity at that period put a damper on humor, and the world was filled with "devilish laughter". This is abundantly illustrated by sayings from this era where humor is a sign of idiocy, a characteristic of the devil [37, pp. 247–248]. Lithuanian folklore is full of such sayings: "How do you recognize an idiot if not for his joke?", "Not even straw sticks to a joke", "an idiot can laugh even in church", "Sin is from God, humor is from the world", "The jokes of the devotee are the sermon of the Devil", "you can't eat bread from a joke", "When the old man dances the Devil

laughs". This gave rise to certain kinds of phraseology, e.g., "Velnias (velniai) juokias", "The Devil (devils) laugh", the devil laughs when a woman curses [43, p. 659]. Similar sayings are known among neighboring peoples [17, p. 78].

Those who research the features of sympathetic humor in modern Christianity note that a more liberal view of humor became apparent starting in the 12th and 13th centuries, and the joke began to be differentiated as appropriate or inappropriate. Claudiu Teodor Arieșan says:

The theologians of the period (Aleksandras Malietis, John of Salisbury, Albertus Magnus, Thomas Aquinas) created a new classification of comicality, explaining the bounds of tasteful humor. At more or less the same time the smile appears in Gothic sculpture (and especially on the lips of young angels) [11, p. 188].

There was a return in the Renaissance to the conception of humor formulated in antiquity, and philosophers again took an interest in the phenomenon of humor beginning in the 17th century (René Descartes, Immanuel Kant, Georg Hegel, and later Arthur Schopenhauer, Friederich Nietzsche, Sigmund Freud and others) [38, pp. 25–26].

Also noteworthy are academic works by H. Bergson [5], B. Dzemidok [14], O. Frejdenberg [15], V. Propp [30], M. Rjulina [34], and others in the 19th and 20th centuries which examine the phenomenon of humor in one aspect or another. They arrive at basically the same opinion that "humor is living, pulsing energy" [5].

In the Lithuanian language we can only point to one work of greater breadth, the teaching aid "Juoko kultūra" [Culture of Humor] by Inga Vidugirytė. Certain passages by J. Baldauskas, J. Balys, P. Dundulienė, L. Laurinavičiūtė-Perošienė, V. Mihalovskis, R. Ragauskienė, D. Razauskas-Daukintas, A. Vaicekauskas, A. Vyšniauskaitė and many other ethnologists, folklorists and mythologists touch upon the significance of humor in rituals, customs and folklore, although humor, jokes and fun were not the main subject of their research. We also do not find in works by these authors the goal set to examine rituals in which fun dominates. Even so, the view of humor in articles and monographs by these authors differs significantly.

For instance, P. Dundulienė in examining Shrovetide traditions notes there were attempts to cause laughter during childbirth, weddings and funerals. The aim was to drive off evil forces which sought harm and to insure fertility. Following the introduction of agriculture, P. Dundulienė believes, "the magic power of laughter was transferred to agrarian rituals, ... laughter was supposed to awaken the vitality and fecundity of the earth, and also to impart the power to bloom and produce fruit to the earth" [13, pp. 80–81]. The

transfer of humor, of course, could be debated, because the author fails to provide information proving or giving foundation to this shift by the magic of laughter, but that's a different discussion. Summarizing the description of the aforementioned holiday, P. Dundulienė favors holding the ritual humor and fun to be the result of the loss of tradition:

The customs of the pagan Lithuanians intertwined with Christian religious motifs survived more or less until the 20th century and having completely lost their religious significance, in some places, especially Žemaitija, they have survived to our day having become entertainment during winter holidays" [13, p. 85].

A. Vaicekauskas summarizes his work on Shrovetide similarly, saying the abundant sources in the late 19th and 20th centuries show the development of the costume-wearing tradition of the calendrical winter holidays which led to the disappearance of the ritual functions of the traditions and the domination of the entertainment function in the 20th century [41, p. 20, pp. 40–48, p. 79].

Some of the abovementioned authors hold a contrary view. For instance, Lina Laurinavičiūtė-Petrošienė who researched the written sources from the 15th to the 18th century on the meaning and content of Shrovetide says in her monograph the raucous fun should be considered equal in merit to the other ritual functions, and in the case of Shrovetide "the function of fun and entertainment is the foundation, essence and core of this holiday" [20, pp. 16–20].

Auksulė Čepaitienė expanded on this statement saying holidays (not just Shrovetide) cover all possible and equally necessary aspects of the life of the people. They are at one and the same time a ritual, entertainment and communication, and social events bringing the community together [12, p. 477]. Dainius Razauskas-Daukintas holds a similar view as well. Discussing the mythical image of "the laughter of the Sun" in Kristijonas Donelaitis's "Metai", Dainius Razauskas-Daukintas doesn't just connect laughter with the light of the sun, but also "with light in the abstract, mental sense", and

a new crucial thought, a decision, a new knowledge, spiritual illumination can 'be born' in this way in the inner world, while in the outer world the image of mental affliction can be exactly night or winter, from whose clutches a new being emerges or escapes in the morning or in the spring [33, pp. 33–34].

As we see from the humble history of our research, investigators mainly focused elements of fun found in descriptions of Lithuanian traditions and folklore in the late 19th and early 20th centuries. Such a study, however, should begin primarily from an examination of the religious rites of our and other peoples in the pre-Christian era, and then go on to reflections of these in the 19th, 20th and 21st centuries. This is the only way we can come to terms with the genesis and meaning of the traditions of this time-period.

The genesis of ritual laughter. So, in this case we should discuss ritual humor and its reflections. What is it? How did it arise? The question is problematic because the opinions of researchers differ on the origin and development of humor. Thus, there are many different definitions formulated for ritual humor. I will present a few of them which correlate with the material used and the aims defined in this article.

V. Propp's view of the genesis and semantics of humor is especially useful to us here in this article. Propp says laughter in the mythical worldview is not just life's companion but life itself, vitality, and hence the creator of the entire world [30, p. 225].

Russian researcher M. Ryumina says ritual humor is a borderline state between life and death, a strange threshold and even a necessary precondition for moving out of one opposition into another. The laugh is always "between" [34, p. 132]. Inga Vidugiryte believes ritual laughter is a specific

behavior (laughing) connected with religious the purpose of which (as with any other religious segment – R. B.) is to control or affect the forces of the supernatural world which do not obey man [42, p. 19].

Anthropologists tend to explain ritual laughter through specific demands of the social structure. Several theories exist. One of them claims conflicts are resolved and collected social tension dispersed through ritual humor. Another says communication with the supernatural world demands maximum exertions which are compensated by interruptions of laughter [42, p. 24].

Olga Frejdenberg's starting point in discussing humor is the assertion laughter is one of the metaphors of cosmogony. It is exactly that important in renewal rituals whose semantics have survived in culture till today: we are accustomed to cry during funerals and have fun during weddings, and we believe this to be the voice of our emotions and consciousness, but alongside our traditions there are others in which there is baleful wailing during weddings and joking around on the day of death. Genetically, both one and the other are not the act of the individual person, but collective societal facts which are understood as the origin of cosmogony whose metaphors are "laughter" and "tears" [15, p. 105].

A large number of cosmogonic myths posit the world is created out of a monster (dragon) defeated by the gods or heroes. So the world – all that grows, breathes, laughs and cries – comes out of death. For the same reason the ancient agrarian rituals of the change of seasons (sowing, reaping the harvest) used to contain one prerequisite element of ritual: the murder of the hero (ruler, accomplice of the god) [15, p. 98, p. 153]. In other words, it is again emphasized in the archaic conception of the world that a new life is inconceivable with the death of an old life. And it was exactly from these rituals (cosmogonic and later agrarian) that also gave rise eventually to carnival-style fun and games.

This seems to show that ritual humor and fun have been connected from the very beginning with rape, violence and conquering. A significant circle of 20th century investigators have come to that conclusion and have written about it. For instance, Joshua Gregory says humor has come to us out of the mists of time with blade in hand [16, p. 13]. L. Karasev makes a similar comment, saying that it took millennia of barbarically deafening, roaring laughter marked by animal passion and the constant battle to survive to make a baby laugh [17, p. 20]. Thus, laughter is an ennobled howling [22, p. 30] or put another way, ritual laughter is only purified in the process of civilization.

Examples from the ancient religion of the Greeks and Romans are a good place to start looking at the expression of ritual humor and fun. Memorable in this regard is the Greek god of fun and excess, Comus, son of Dionysius and Circe. In ancient Greece in festivals dedicated to him men and women would trade clothes. The Greeks also knew of the personification of laughter, Gelos, whose temple was in Lacedaemon. Gelos's Roman counterpart was Risus [24, p. 145]. And of course, there was also Dionysius, Bacchus, Thalia (goddess or muse of comedy) and so on. One of the best-known Greek myths, the myth of Demeter and her daughter Persephone, also illustrates the significance of laughter. Laughter is understood in the myth as a sign of all forms of vitality. Its influence is universally significant, equally important to the human being, to animals and to foliage. When Hades kidnaps and locks Persephone in his subterranean realm, the goddess of abundance and fertility, Demeter, is deeply afflicted by the loss, no longer laughs, and from then on the grass and flowers no longer grow and bloom on the earth and the birds no longer sing. Iambe her servant finally causes Demeter to laugh. The goddess's

laughter brings spring back to the earth and all nature awakens from being frozen [29, pp. 79–114].

There is an even older Persian tradition about the prophet Zarathuštra (Zoroaster) who, when he was born, did not cry (as is usual), but laughed instead, and as he laughed he emitted a holy light; his aura shone light above the city [32, pp. 255–256].

The Yakuts long ago worshiped the goddess Iyeiksit (Iyeiksit) who protected women giving birth, laughing severely at the birth itself [28, p. 186]. The rite for ushering Iyeiksite out, performed on the third day after birth, is very significant. One of the female participants in the ritual begins to laugh and guffaw, which is immediately copied by the other women. The point of the laughter is the pregnancy of and successful future birth by the participants in the ritual [28]. We should draw the conclusion that laughter in this case is a necessary condition for fertility.

There is a form of laughter recorded in the Old Testament in the word *sāhak*; this is laughter arising from joy and true exaltation, from the spirit of holiness. This is the name which Isaac received from God Himself, *Ychq-El* ("God made me to laugh"), as foreseen in the book of life: "And we told her her son's name which was destined and written on the heavenly tablets: Isaac" [9, p. 16, pp. 3–4].

There is another cosmogonic myth ascribed to the Egyptians and Greeks which should be mentioned; it says: "The god laughed seven times and the seven gods guarding the world were born. The seventh time the god laughed especially joyfully and Psyche was born" [26, p. 66].

We could cite more examples and similar examples, but it's apparent from the myths and passages of them already presented we can say confidently laughter was the companion of the world as well as of the birth of the individual, or, as stated earlier, the crucial prerequisite for both.

Moving on to the written sources of the Balts, we should also mention Raimonda Ragauskienė's article "Dvaro 'juokdario institutas' Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje" [The Clown "Academy" of the Manor Estate in the Grand Duchy of Lithuania from the Late 14th to the Early 18th Century] where she says: "Lithuanians apparently had no deity on their Olympus which was 'responsible' for the field of humor", but, she believes, "different mythological beings may be associated with the world of laughter from the anthropological point of view. These are difficult to characterize mythological trouble-makers who cause chaos: devils, witches, *aitvarai* and even the new moon". Ragauskienė assigns the latter to the category of humorous mythological characters based on the texts of brief prayers: "You shine for us always, you make us happy. We see him and we all calm down, all of us have had fun to our content" (Rokiškis) [31, nr. 4, pp. 262–270].

We could discuss the formulation of this claim, arguments for and against and the material used, but we won't do that here. Let the sources "speak" for themselves. The information they contain and an examination of that information will together answer the question of whether Lithuanians (and other Balts) had a patroness of laughter and fun in their pantheon.

Ritual laughter in the Baltic religion. It seems laughter was viewed favorably by the ancient Balts and by some of the gods they adored. Grunau's chronicle which contains among other things the Laws of the Brutėnai on "how they should live" says:

Third, we must feel respect and fealty towards our brightest gods and our Krivis krivaitis (crywen kirwaito) because after this life they will give us beautiful women, many children, sweet drink, good food, white clothes in summer, warm cloaks in winter, and we will sleep in wide, soft beds, and out of health we will laugh and dance (emphasis added). From evil people, who will not worship

them, they will take everything they have, and they will torture them greatly there [3, p. 93].

Laughter is understood here as an expression of health and abundant life, as a reward for loyalty to the gods and hierophants. The Grunau chronicle also portrays one of the three supreme Prussian gods as smiling (happy), the cereal god Patrimpas. Moreover, this god is distinguished from the other two gods:

... one as a young man, beardless, with a crown of grain on his head, happy: he was the god of cereals and was called Patrimpas (Potrimppo). The second was an angry middle-aged man, his face was like fire, and his crown of flames, his beard was curly and black, and the two of them looked at each other, examining what sort he was, one smiling happily from the other's wrath, while the second one smoked a pipe. The third picture portrayed an old man with a long, grey beard, and his color was wholly like that of a dead man, he was crowned with a white scarf wrapped like a turban, and stared gloomily at the other two and was called Patulas (Patollo) [3, p. 103].

Jan Lasicki, retelling the information from Alexandro Guagnini, writes that the god Žemininkas was asked to accept the offering made to him with joy: "Please accept, o Žemininke (Zemiennik), this offering and **eat it joyfully!**" [3, p. 596].

It should be recalled here that the word *malda*, *meldžiū*, *maldau* [prayer, I beseech, I prayed] in the Lithuanian language, according to Kazimieras Būga, developed from the closely-related concept of softness ["minkštumas"] or flexibility ["lankstumas"]: Latin *mollis* "soft, flexible", Gothic *mildeis* "pleasant", OHG *milti* "friendly, good, pleasant". Thus for the ancient Lithuanian the sentence "I pray to the god" ["meldžiū dievą"] meant "I soften the god", "I bend the god" ["minkštinu dievą", "lenkiu dievą"] [7, pp. 102–103], and, based on the text of the prayer to Žemininkas presented above, we can say that in separate instances it also meant "I am making the god happy, glad".

Jonas Maleckis-Sandeckis, based on the Sūduvian Book, retells the sacrifices prepared for the Prussian gods in spring and autumn, during which they made offerings to the gods, said prayers, cooked wheat cakes and at the culmination "partied and **had fun** the whole night long" [3, p. 209].

Matthäus Prätorius presents the most examples of ritual humor and fun in the latter half of the 17th century. In this respect Matthäus Prätorius is the most "productive". For instance, Matthäus Prätorius testifies they "called upon St. George" in describing a livestock holiday, herded the animals into a pen and began to feast, during which "everyone turns naughty and plays tricks, and **the more fun it is, the better...**" He adds: "during eating whoever **plays the best tricks** is considered the best person" [4, pp. 289–290]. Matthäus Prätorius says there is a joyful celebration (and joyful to God) of the harvest holiday. This holiday is addressed to the old gods. That is demonstrated by the note that it is celebrated "on a day when no one expects outsiders to arrive, and always in the evening..." [4, p. 292]. The main event in the ritual is the prayer to Žemyna and God: "Zemyne zedkellei zydek ruggeis, mezais ir wisseis jauweis, **buk linksmas**, Diewe, ant mussu, pri tu mussu darbu Szwents Angels pributu ir piku zmozgu priszalin nukraipik, kad mus ne apioktu" ["Žemyna make the rye, barley and all cereals bloom, **be happy**, God, with us, and may the Holy Angel watch over our works and send the evil man away so he would not steal from us"] [4, p. 292]. Many mythologists and folklorists have quoted and discussed this text, but, I believe, the aspect of the happy God hasn't been addressed before. This is, according to Matthäus Prätorius, the customary manner of worship. Read: this is the request always made in the prayers. This is confirmed in Matthäus Prätorius's descriptions of other rituals. For instance, during the holiday of the god Gobjaujis, as a rooster is being prepared for sacrifice, "the mature people of the male gender take part in

the ritual, raising their hands and eyes upwards, and say: 'O Gabjauji (*Gabjauga*), **be happy** with us and beneficent" [4, p. 296]. During the same celebration, the head of household, before drinking from the first horn, first lets drip a little beer for Žemyna and addresses her with these words: "O Žemynėle, **be happy** and make our rye bloom" [4, p. 296]. This holiday is concluded by again thanking the god Gabjaujis and asking him to be happy: "Dear God Gabjaugia, we have performed nicely for you, **be happy**, our Little God, bless us, our children, our land, our houses, our farms, our livestock, our crops" [4, p. 297]. The same request is made to Žemynėlė (diminutive form of Žemyna) in consecrating horses: "O Žemynėle, **be happy** with us and with my horse" [4, p. 306]. A similar prayer is addressed to Žemėpatis in celebrating the move into a new house or location:

Dear God (some also add Žemėpatis; *Zemepatie*), I give to you a quick and healthy rooster and hen, give me, as I and we have, everything which belongs to me, that we would always be quick, **healthy and comfortable**, so that we might always feel your hand of blessing in our works" [4, p. 303].

Prātorius's description of a ritual to consecrate bees is composed of several rituals following upon one another which are dominated by seriousness, calm and concentration. The rituals end with a prayer, and then, Prātorius says, "they being to have fun with their family clan" [4, p. 307].

From these examples, it becomes clear that in the case of ritual humor, the same scheme applies which are seen in sacrificial rituals in general: to give to the giver, in other words, to affect the Gods so they would be happy and laugh, and then laughter and fun accompanies the ritual participants. There are echoes of the laughing god which survive in sayings: **Laimė nusišypsojo**, something succeeded [18, p. 53]. **Laimos dienos**, when it is good, happy, when a person is happy [18, p. 52].

From the religious rites and sacrifice rituals, laughter and humor naturally entered into calendrical and family holiday traditions and folklore. There is a special abundance of fun wedding rituals. It seems to be too much for Prātorius at times, when he cannot help but condemn the awful tradition where "silly young men attempt in places to disturb the matchmaker's prayer, offering all sorts of profane observations and silly pranks, to confuse the matchmaker as he prays and make him ashamed" [4, p. 312]. At the same time he also admits in this passage there must be an appropriate time for making jokes and having fun during a wedding, and this is one of the main functions of the matchmaker character in the drama: "During supping the matchmaker's job is to deliver all manner of brief speeches, **to entertain the party**" [4, p. 312].

This is confirmed by another 17th-century author, Erhard Wagner. Describing the life and customs of the Lithuanians of East Prussia living in the districts of Insterburg and Ragnit, he says

All Saints' Day becomes for them a day of public fun and entertainment ... Then they eat to their fill, overeat, marry wives and marry off daughters to men. So around that time groups flock to the churches and, having completely tired the inviter to the wedding out, they celebrate the remaining days of the wedding **with funny rituals** [4, p. 21].

Especially relevant to the topic under discussion is Wagner's description of the wedding ritual custom following the lying of the young couple in a barn to make the bride laugh:

Here the groom's elder brother comes, he's carrying sort of cat or just something wrapped up and swaddled like a child, and he does all sorts of silly things to make the bride laugh, and she tries to remain serious for as long as she can; even she smiles even a little, the older brother immediately takes off his cap and jacket, and she then stands there with only her veil" [4, p. 316].

Zenonas Slaviūnas has already pointed to this unique custom of entertaining the bride or making her laugh [36,

p. 584]. The bride's laughter is a precondition for the continuation of the rituals and a sign the family will bear offspring.

The custom of making the bride laugh survived in some places into the 20th century. For instance, around Kupiškis whoever made the bride laugh was afforded great respect and the bride even presented a gift to him:

On the first morning the daughter-in-law is seated at the table and she must be sad. The sad **daughter-in-law has to be made happy somehow**. Everyone would like to make the new bride laugh, but it's not that easy. Everyone does their best with whatever they can come up with. They say something funny; they demonstrate some funny items; they sing silly songs and so on. The great father-in-law even had a special pipe to make her laugh. When the bride broke out in laughter, everyone began applauding with their hands and to shout for joy. Great honor was afforded to the person who made the bride laugh, and sometimes he received gifts from the bride as well [8, p. 269].

And there were many more jokes, games and all sorts of tricks and fun in Lithuanian family and calendrical holidays [2, pp. 41–41, pp. 205–206, p. 225; 12, pp. 20–21; 19, p. 60; 42, pp. 20–21; 44, pp. 371–373], entertaining evenings among young people and furthermore the jokes and pranks of shepherding livestock in the summer [39] there is an abundance of comic folklore, and so on, and so on [35, pp. 437–444]. The point of all these customs, actions, texts and behavior was one and the same: to elicit laughter.

Conclusions. We can state that ritual laughter has neither a beginning nor an end. It is a closed circle, accompanying the individual's life from birth to death and rebirth; from laughter in this life to fun in the next. A Tyrolean proverb illustrates this last idea well: "The gates of heaven open only for those who know how to smile" [11, p. 191].

Information in the written sources from the 16th and 17th centuries (even if it is fragmentary) shows Lithuanians and Prussians knew of ritual laughter which is a component part of rituals for making sacrifices to the ancient gods. The aim of ritual laughter was to succeed in making the gods happy (especially gods protecting agriculture and its different branches).

From the examples presented, although there might not be many of them, we can nonetheless determine that the ritual laughter of the Lithuanians and the Prussians was divided into two categories: a) the happy god (with the request and wish the god would be happy) and b) the ritual laughter and fun of participants in rituals.

After Christianity came to dominate in the late 17th century, ritual humor became an important part of calendrical, family and other customs, recorded in folklore and echoed in everyday speech and phraseology.

References

1. Aristotle. (1937). *O chastjah zhivotnykh* [About Animal Parts]. Moskva: Biomedgiz. (In Russ.).
2. Balys, J. (1993). *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai* [Lithuanian Calendar Holidays. Folklore Material and Interpretations]. Vilnius: Mintis. (In Lithuanian).
3. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. (2001). [Sources of Baltic Religion and Mythology]. T. II. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. (In Lithuanian).
4. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. (2003). [Sources of Baltic Religion and Mythology]. T. III. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. (In Lithuanian).
5. Bergson, A. (1992). *Smeh* [Laughter]. Moskva: Iskustvo. (In Russ.).
6. *Biblija RK-K – Rubšio ir Kavaliausko Biblija, Lvk (katalikų) leidimas*. (1998). [Bible RK-K – Bible of Rubšis and Kavaliauskas, Lvk (Catholic) edition]. http://biblija.lt/index.aspx?cmp=reading&doc=BiblijaRKK1998_Ef_5.
7. Būga, K. (2017). *Rinktiniai raštai* [Selected Notes]. T. II. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. (In Lithuanian).
8. Buračas, B. (1935). *Kupiškėnų vestuvės* [Kupiškėnai Wedding]. T. I. Tautosakos darbai. Kaunas. (In Lithuanian).
9. Charles, R. H. (ed.). (1913). *The Book of Jubilees*. Oxford: Clarendon Press. <http://individual.utoronto.ca/ldonaldson/Jubilees.html>.
10. Cicero, Marcus Tullius. (1972). *Tri traktata ob oratoriskom iskusstve* [Three Treatises on Oratory]. Moskva: Nauka. (In Russ.).

11. Claudiu, T. A. (2012). Risus Angelicus. Gydančios atjaučiančio juoko savybės moderniojoje krikščionybėje [Risus Angelicus. Healing Properties of Compassionate Laughter in Modern Christianity]. *Naujas židyns-Aidai*, 3, pp. 188–191. (In Lithuanian).
12. Čepaitienė, A. (2013). *Gyvenimo etnografija: vietos, struktūros ir laikas. Besikeičianti Lietuva XX amžiuje* [Ethnography of Life: Places, Structures and Time. Changing Lithuania in the 20th Century]. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla. (In Lithuanian).
13. Dundulienė, P. (1994). *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos* [Lithuanian Holidays: Traditions, Customs, Ceremonies]. Vilnius: Mintis. (In Lithuanian).
14. Dzemidok, B. (1974). *O komicheskom* [About the Comic]. Translated from Polish. Moskva: Progress. (In Russ.).
15. Freidenberg, O. (1997). *Poetika szuzheta i zhanra* [Poetics of Plot and Genre]. Moskva: Labirint. (In Russ.).
16. Gregory, C. J. (1924). *The Nature of Laughter*. New York: Kegan Paul.
17. Karasev, L. V. (1996). *Filosofija smeħa* [The Philosophy of Laughter]. Moskva: RGGU. (In Russ.).
18. Kruppas, J. (ed.). (1966). *Lietuvių kalbos žodynas* [Lithuanian Language Dictionary]. T. VII. Atsak. red. Vilnius: Mintis. (In Lithuanian).
19. Kudirka, J. (1992). *Užgavėnės* [Shrove-tide]. Vilnius: Mokslas. (In Lithuanian).
20. Laurinavičiūtė-Petrošienė, L. (2015). *Žanro virsmas: Žemaitijos Užgavėnių dainos* [Transformation of Genre: Samogitian Shrove-tide Songs]. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla. (In Lithuanian).
21. Lucian. (1935). *Sobranie sochinenij* [Collected Works]. T. 1–2. Ed. B. L. Bogaevskij. Moskva – Leningrad: Academia. (In Russ.).
22. Ludovici, A. M. (1932). *The Secret of Laughter*. London: Constable.
23. Lu'ė, S. Ja. (1970). *Demokrit: Teksty. Perevody. Issledovanie*. Leningrad [Democritus: Texts. Translations. Research]. Leningrad: Nauka. (In Russ.).
24. Meletinskij, E. M. (ed.). (1991). *Mifologičeskij slovar'* [Mythological Dictionary]. Moskva: Sovetskaja jenciklopedija. (In Russ.).
25. Michalovskis, V. (2014). Juokdariai: istorija ir simbolika [Jokers: History and Symbolism]. *Šiaurės Atėnai*, rugpjūčio 8 d., 28 (1190), p. 10. (In Lithuanian).
26. Norden, E. (1924). *Die Geburt des Kindes. Geschichte einer religiösen Idee* [The Birth of the Child. Story of a Religious Idea]. Leipzig. (In German).
27. Plato. (1965). *Zakony. Izbrannye dialogi* [The Laws. Selected Dialogues]. Moskva: Hudozhestvennaja literatura. (In Russ.).
28. Propp, V. Ja. (1976). *Ritual'nyj smeħ v fol'klore (po povodu skazki o Nesmejane)*. *Folklor i dejstvitel'nost'. Izbrannye stat'i* [Ritual Laughter in Folklore (About the Tale of Nesmeyan)]. In: Folklore and reality. Selected articles]. Moskva: Nauka. (In Russ.).
29. Propp, V. Ja. (1995). *Russkie agrarnye prazdniki* [Russian Agrarian Holidays]. Sankt-Peterburg: Azbuka. (In Russ.).
30. Propp, V. Ja. (1999). *Problemy komizma i smeħa. Ritual'nyj smeħ v fol'klore (po povodu skazki o Nesmejane)* [Problems of Comic and Laughter. Ritual Laughter in Folklore (About the Tale of Nesmeyan)]. Moskva: Labirint. (In Russ.).

- Ritual Laughter in Folklore (About the Tale of Nesmeyan)]. Moskva: Labirint. (In Russ.).
31. Ragauskienė, R. (2011). Dvaro juokdario "institutas" Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje [The "Institute" of the Manor's Joker in the Grand Duchy of Lithuania at the End of 14th – Beginning of 18th Centuries]. *Naujas židyns-Aidai*, 4, pp. 262–270. (In Lithuanian).
32. Rak, I. V. (1998). *Zoroastrijskaja mifologija. Mify drevnego i rannesrednevekovogo Irana* [Zoroastrian Mythology. The Myths of Ancient and Early Medieval Iran]. Sankt-Peterburg – Moskva. (In Russ.).
33. Razauskas-Daukintas, D. (2016). *Mitiniai vaizdiniai Donelaičio "Metuose"*. *Pastabos paraštėse* [Mythical Images in Donelaitis' "Year". Notes in the Margins]. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. (In Lithuanian).
34. Rjulina, M. T. (1998). *Tajna smeħa, ili Jestetika komičeskogo* [The Secret of Laughter, or Aesthetics of the Comic]. Moskva: Znaki. (In Russ.).
35. Sauka, D. (1970). *Tautosakos savitumas ir vertė* [Peculiarity and Value of Folklore]. Vilnius: Vaga. (In Lithuanian).
36. Slaviūnas, Z. (1955). *"Svodbinės rėdos" pastabos ir paaiškinimai. Lietuviškos svodbinės dainos, užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juška* [Notes and Explanations of the Weddings Ceremony. Lithuanian Weddings Songs Collected by Antanas Juška and Published by Jonas Juška]. T. II. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla. (In Lithuanian).
37. Stolovich, L. (1999). *Filosofija. Estetika. Smeħ* [Philosophy. Aesthetics. Laughter]. Sankt-Peterburg, Tartu: Nauka, Kripta. (In Russ.).
38. Sychev, A. A. (2003). *Priroda smeħa ili Filosofija komičeskogo* [The Nature of Laughter or the Philosophy of the Comic]. Saransk: Izd-vo Mordovskogo un-ta. (In Russ.).
39. Šaknys, Ž. (1996). *Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje: XIX a. pab. – XX a. pr.* [Youth Maturity Rites in Lithuania: End of 19th – Beginning of 20th Centuries]. Vilnius: Pradai. (In Lithuanian).
40. Šaknys, Ž. (2001). *Kalendoriniai ir darbo papročiai Lietuvoje XIX a. pab. – XX a. I-oje pusėje: Jaunimo vakarėliai* [Calendar and Work Customs in Lithuania at the End of 19th – Beginning of 20th Centuries. Side I: Youth Parties]. Vilnius: Diemedis. (In Lithuanian).
41. Vaicekauskas, A. (2005). *Lietuvių žiemos šventės. Bendruomenės kalendorinio ciklo apeigos XIX a. pab. – XX a. pr.* [Lithuanian Winter Holidays. Community Calendar Cycle Rites at the End of 19th – Beginning of 20th Centuries]. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. (In Lithuanian).
42. Vidugirytė, I. (2012). *Juoko kultūra* [A Culture of Laughter]. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. (In Lithuanian).
43. Vitkauskas, V. (ed.). (1997). *Lietuvių kalbos žodynas* [Lithuanian Language Dictionary]. T. XVIII. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. (In Lithuanian).
44. Vyšniauskaitė, A., Kalnys, P., & Paukštytė, R. (1995). *Lietuvių šeima ir papročiai* [Lithuanian Family and Customs]. Vilnius: Mintis. (In Lithuanian).

Надійшла до редколегії 15.01.21

Римантас Бальсис, д-р гуман. наук, проф.
 ORCID: 0000-0002-4285-4835
 e-mail: rimantasbalsys61@gmail.com
 Інститут досліджень культури Литви, Вільнюс, Литва

ЯЗИЧНИЦТВО ЛИТОВЦІВ І ПРУСІВ: РИТУАЛЬНИЙ СМІХ

Ритуальний сміх вважається невід'ємною частиною ритуалів, що використовуються для жертвоприношень древнім богам. Аналізуються випадки ритуального гумору в письмових джерелах XVI–XVII ст. і відомони жартів у календарях, сімейних традиціях і фольклорі XIX–XX ст. Мета дослідження полягає в комплексному аналізі ритуального сміху, жартів і веселощів у письмових джерелах XVI–XVII ст. литовців і прусів. Особливу увагу приділено розумінню ритуального сміху в релігії та міфології давніх балтів, чинникам, а також передумовам виникнення жартів і веселощів, тим формам і засобам їхнього вираження, які зафіксовано в письмових джерелах, звичаях, традиціях і фольклорі. Інформація, наведена в писемних джерелах XVI–XVII ст. (незважаючи на те, що вона досить фрагментарна) показує, що литовці і пруси знали про ритуальний сміх, який є компонентом ритуалів жертвоприношень давнім богам. Метою ритуального сміху було досягти успіху в тому, щоб зробити богів щасливими (особливо богів, які захищають сільське господарство та його галузі). Із представлених прикладів, хоча їх і небагато, ми все ж можемо зробити висновок, що в литовців та прусів було дві категорії ритуального сміху: а) щасливий бог (із проханням і побажанням, щоб бог був щасливим) і б) ритуальний сміх і веселощі учасників ритуалів. Після того, як в кінці XVII ст. християнство стало домінуючою релігією, ритуальний гумор став важливою частиною календарних, сімейних та інших звичаїв, які зафіксовані у фольклорі та відображені у повсякденному мовленні та фразеології.

Ключові слова: ритуальний сміх, звичаї, традиції, фольклор, письмові джерела XVI–XVII ст., XIX–XX ст., язичництво литовців і прусів.

УДК 801.81:398.2(477)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.29.2>

Світлана Карпенко, канд. філол. наук, доц.

ORCID: 0000-0003-0700-2036

e-mail: svitlanka_nova@ukr.net

Білоцерківський національний аграрний університет, Біла Церква, Україна

АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ КАЗКИ В ОСТАННЮ ТРЕТИНУ ХХ СТОЛІТТЯ: ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ШКОЛИ КАЗКОЗНАВСТВА

Остання третина ХХ ст. у фольклористиці позначена пошуком методології й едиційної практики. Міжнародний досвід вивчення казки (створення покажчиків, словників, теоретичні дослідження) позитивно впливав на розвиток українського казкознавства, зокрема його інтернаціональний характер, проте негативно створював атмосферу національної меншовартості української науки, нездатності відкривати у власному фольклорі щось нове, оригінальне. Підґрунтям дослідження стали напрацювання українських казкознавців (І. Березовського, М. Гиряка, М. Зінчука, Л. Дунаєвської), що датуються останньою третьою ХХ ст. Також у дослідженні використано казкознавчі праці вітчизняних і зарубіжних вчених у їхній послідовно-логічній взаємодії; вказано на міжнародну проблематику порушувану вченими стосовно вивчення народної казки, її жанрової основи й поетики. На підставі розгляду збірок казок зроблено висновки про динаміку вдосконалення методології фіксації та публікації казкових наративів.

Даючи оцінку стану розвитку української науки про народну казку можемо констатувати: 1) українське казкознавство останньої третини ХХ ст. розвивалося у теоретичному та практичному аспектах. Поява багатотомних збірок казок М. Гиряка та М. Зінчука, а також серійних видань Л. Дунаєвської заклали підвалини для подальших теоретичних досліджень; 2) участь українських казкознавців у міжнародних проєктах покажчиків сюжетів та мотивів казок засвідчувала про високий рівень методики вивчення жанру. Напрацювання вчених сприяло появі не лише підручників, покажчиків та енциклопедій, а й кафедр університетів; 3) теоретичні напрацювання Л. Дунаєвської сформували нову школу казкознавства, що орієнтується на міжнародний контекст.

Ключові слова: українська народна казка, казкознавство, фольклористика, збірки казок.

Вступ. Наукові публікації останньої третини ХХ ст. поставили казкознавство на перетині філології, культурології та мистецтвознавства, що позитивно вплинуло на формування нової проблематики вивчення народної казки. Діяльність наукових осередків та установ, що вивчали народні казки, традиційно популяризувалася через видання наукових збірок матеріалів конференцій. Звичайно, не було спеціально відведених секцій для їхнього вивчення, проте постійна присутність досліджень про казку на сторінках збірок статей типу "Фольклор народів РСФСР" вказувала на актуальність і безперервність казкознавчих студій, їхню необхідність і конкурентноздатність. Тематика порушувала інтернаціональні аспекти жанру й особливості їхніх проявів. Попри напрацювання вчених про народну казку в ХІХ ст. і першій половині ХХ ст., науковці продовжували вивчати її складові, що виявлялися під час роботи із фіксованими наративами.

Методологія дослідження. Підґрунтям до написання нашого дослідження стали теоретичні праці з методології казкознавства та збірки казок, упорядковані І. Березовським, М. Гиряком, Л. Дунаєвською, М. Зінчуком, що датуються останньою третьою ХХ ст. Спираючись на емпіричні й теоретичні методи, встановлено закономірності в розвитку науки про казку. Зокрема, метод аналізу дозволив зробити висновки про оригінальність праць учених з окресленням перспектив подальших досліджень; описовий – презентував складові монографій і збірок текстів казок, дозволив уявити обсяги порушених проблем у вивченні казки; історичний – показав процеси розвитку казкознавства у хронології появи досліджень, актуалізації казкознавчих студій у перспективі. На підставі розгляду збірок казок зроблено висновки про динаміку вдосконалення методології фіксації та публікації казкових наративів.

Остання третина ХХ ст. у фольклористиці позначена удосконаленням методології та едиційної практики. Формулюючи мету нашого дослідження, акцентуватимемо на аспектах вивчення української народної казки в цей період на підставі існування нової школи казкознавства, що сформувалася на базі закладів вищої освіти, авторських наукових проєктів, напрацювань казкознавців.

Результати дослідження. Динаміка українського модерного казкознавства останньої третини ХХ ст. пов'язана

з діяльністю академічного вченого, дослідника історії фольклористики та збирача фольклору І. Березовського [2, 3, 4, 6], співукладача української частини "Порівняльного покажчика сюжетів східнослов'янської казки" [1]. Його методологічні принципи спиралися на досягнення О. Потебні, М. Грушевського, І. Франка, В. Гнатюка, М. Левченка та сформували дослідження наступного покоління казкознавців: Л. Дунаєвської, В. Давидюка, О. Бріциної, Н. Смагло, Л. Мушкетик, С. Карпенко й ін. Вивчаючи українську народну казку, І. Березовський порушував перспективні теми міжнародної компаративістики, що стосувалися проблем циклізації сюжетів і мотивів "звірного епосу" [5]. Працюючи над українською частиною покажчика сюжетів казок [1], він використав матеріали рукопису М. Андрєєва [28], що дозволило заповнити лакуни типології казки. Проєкт ученого – збірка "Казки про тварин" [2] – цінний для науковців завдяки публікації в ньому казок у варіативному спектрі, сприяючи зручному проведенню аналізу, класифікації, типологізації [27]. У передмові І. Березовський подав теоретичні положення щодо вивчення народної казки на сучасному етапі. Як представник порівняльно-історичного напрямку казкознавства, він обстоював думку, що казки про тварин можуть претендувати на звання "найдавнішого жанру народної прози" [1, с. 5], пропонуючи своєрідні ознаки, що сприяють виокремленню цього наративу серед інших казкових жанрів. Продовження цих поглядів знаходимо в дослідженнях Л. Дунаєвської [24, 1997], В. Давидюка [19], С. Карпенко [27] та ін.

Модерна школа, одним з аспектів якої стало казкознавство, утворилася на першій в Україні кафедрі фольклористики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, викладачі якої (Л. Дунаєвська, В. Бойко, О. Таланчук, Н. Малинська, Л. Копаниця, Л. Шурко, О. Павлов, Н. Лисюк, С. Росовецький) відкрили студентам таємниці народних вірувань, традицій, побуту не лише українців, а й інших народів світу в діяхронії та синхронії вивчення і спостереження. Зупиняючись на аспектах казкознавчої школи кафедри фольклористики КНУ імені Тараса Шевченка, пригадаємо здобутки її першого професора В. Бойка, дослідника ґенези та специфіки фольклорного процесу. Упорядковані ним збірки казок [7, 8, 9] скомпоновані за класичним розмежуванням жанру на казки про тварин, чарівні

та побуту. У передмові вчений звернув увагу на поетику казки, її дидактичну місію.

Професора Л. Дунаєвську сучасники справедливо вважають відновлювачем традицій національної фольклористичної школи М. Максимовича, реформатором методологічної та едиційної практики, засновником школи сучасного українського казкознавства. Серед основних об'єктів досліджень Л. Дунаєвської – українські казки, народна проза, фольклорно-літературні зв'язки, історія розвитку української фольклористики. У 120 різножанрових публікаціях сформовано цілісний погляд на архетипні образи, світові фольклорні універсалії й елементи праслов'янської міфології, типологію та еволюцію різноманітних фольклорних жанрів, особливості побутування фольклору в сучасних цивілізаційних умовах. Відомими стали її монографії "Українська народна казка" [24], "Українська народна проза (легенда, казка): еволюція епічних традицій" [25], "Персонажна система української народної міфологічної прози. Аспекти поетики" [26].

У праці "Українська народна казка" Л. Дунаєвська вперше подала історіографію, акцентуючи увагу на вітчизняних дослідженнях і доцільності запозичення європейських методик вивчення казкових наративів. Глибина розуміння природи казки стала підставою для створення авторських класифікацій типів персонажів (добротворці, злотворці, знедолені), художніх засобів (ретардація, градація, гіпербола, числова символіка), композиційної будови, розпізнавання множини казкових конфліктів, що зумовлені типами та мотивами казок [24].

Продовжуючи наукові пошуки, Л. Дунаєвська в дисертаційному дослідженні "Українська народна проза (легенда, казка): еволюція епічних традицій" [25] вказала на подібності та розмежування між казкою й легендою, побіжно звернувши увагу на відсутність єдиних підходів до наукової класифікації народної прози. Новизна досліджень ученої була спрямована на створення функціональних орієнтирів у вивченні естетики легенди й казки, розмежуваність яких є питанням розвитку первісної синкретичної ідеології, що мала різну еволюцію. Крім диференційних, дослідниця вивчала міжнаціональні формотворчі ознаки, що споріднюють міфологічну легенду й казку. Аналізуючи персонажну систему обох жанрів, вона однією з основних репродуктивних досліджуваних одиниць вважала архетип як категорію праобразу та його мотивемну позицію в сюжеті (К. Юнг, Е. Дюркгейм, О. Веселовський, О. Потебня й ін.).

Напрацювання з теорії казки Л. Дунаєвська використала в підручнику "Українська народнопоетична творчість" [18], де вперше у розділі "Казка" змістовно розкрито питання історії казкознавства, сучасний підхід до жанрового розподілу текстів казок, методику записування та імена вчених і талановитих оповідачів. Поетика казки була визнана нею як методика виховання. Упорядковані збірники для дітей раннього, середнього та старшого шкільного віку [21, 22, 23] мають авторську методику, педагогічну мету, зберігають автентичку оповіді. Так, у "Золоту книгу казок" увійшли тексти з недрукованих джерел і давніх збірок із мінімальною обробкою граматичних форм і лексичного матеріалу. Збірку "З живого джерела" склали українські народні казки в записах, переказах і публікаціях українських письменників (133 казки із 37 збірників). Вона має паспортизацію сюжетів: із якого збірника взято та від кого й коли записано; у посторінкових примітках подано пояснення діалектизмів; у вступній статті здійснено аналіз українського казкового матеріалу за збірниками, збирачами й українськими казкознавцями, визначено роль казки в житті українців: дидактика, філософія, віра у кращу долю народу. Збірка "Семиліточка" також вміщувала записи народних казок XIX ст. і XX ст. і традиційно мала три групи казок

(23 казки про тварин, 25 чарівних і 33 побутових сюжети), проте тексти були в новому звучанні. Зумовлено це тими завданнями, які ставила Л. Дунаєвська перед собою: подавати в кожному виданні нові записи, варіанти, представити українську народну казку іншого регіону.

Як педагог вона уклала близько 20 навчальних програм для ЗВО, створила оригінальну методику викладання фольклористики. Як викладач – пропагувала серед студентів інтерес до фольклору всіх народів світу. Такий підхід ученої засвідчив її новаторство у вітчизняній фольклористичній, вихід на міжнародний рівень компаративістики [10].

Появі багатотомних збірників казок за редакцією одного упорядника сприяла велика кількість записів другої половини XX ст., що залишалися у приватних архівах науковців-фольклористів. Особливо помітною в казкознавстві досліджуваного періоду стала діяльність відомого у світі фольклориста, збирача казкового наративу та упорядника серії збірників народних казок Східної Слощини за географічним принципом М. Гиряка. Учений оприлюднив експедиційні матеріали казок українців-русинів з усіх регіонів Пряшівщини ("Українські народні казки Східної Словаччини" у 7 т. [12]), зберігши фонетичні, морфологічні, синтаксичні, лексичні й інші особливості говірок, подав біографії казкарів. Науковий апарат збірників містить індексацію сюжетних типів, стислий зміст кожної казки, а також словник діалектних слів. Проблему тогочасного казкознавства М. Гиряк висвітлював у студіях про історію, структуру казки, казкарів і бібліографічні розвідки [13, 14, 15, 16, 17]. Окрім цього, часопис "Дружно вперед" упродовж року друкував його статті під рубрикою "Багатство бережене віками": № 1 "З історії збирання...", № 2 "Казкар і його творчість", № 3 "Талановита жінка-казкар", № 4 "Казки Ольги Дем'ян", № 5 "Казкар Андрій Кимак", № 6 "Березівський казкар", № 7 "Розповідає Іван Станко", № 8 "Інтерпретація народних казок", № 9 "Носії народної культури", № 10 "З рядів народних митців", № 11 "Родинно-побутові казки", № 12 "З уст народного митця" [11]. Ці назви є промовистими щодо внеску вченого в українське казкознавство, зокрема думки стосовно побутування сюжетів, їх регіональних особливостей, індивідуальної творчості казкарів, оригінальності манери оповідати казки.

Неоцінним внеском у розвиток вітчизняного казкознавства стала наукова та видавнича спадщина історика, фольклориста, письменника М. Зінчука. Як зазначає про нього М. Дмитренко, "М. Зінчук став справжнім фольклористом із 1974 р., коли із збіркою власних фольклорних записів відвідав Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського НАН України. Відтоді записування фольклорних зразків стало його долею місією" [20, с. 495]. 8300 казок майже з усіх регіонів України він упорядкував у 40 т. за загальною назвою "Українські народні казки" (2003–2018): 1–8 т. "Казки Гуцульщини" (2003–2009); 9–11 – "Казки Буковини" (2006–2009); 12–13 – "Казки Покуття" (2005); 14–17 – "Казки Бойківщини" (2006, 2012, 2015); 18–23 – "Казки Закарпаття" (2007–2009); 24–25 – "Казки Галичини" (2009, 2014); 26 – "Казки Волині" (2009); 27–31 – "Казки Поділля" (2010, 2013, 2016, 2018); 32–35 – "Казки Наддніпрянщини" (2009, 2011, 2015); 36 – "Казки степової Кіровоградщини" (2011); 37–38 – "Казки Полтавщини" (2010); 39–40 – "Казки Чернігівщини" (2012, 2018). Використовуючи історико-географічний принцип подання тематики томів (із заходу на схід), учений погрупував тексти згідно з чинним адміністративно-територіальним устроєм: за областю, районом, населеним пунктом, а казки з одного населеного пункту подав за оповідачами. Дотримуючись методики, усі одиниці видання паспортизовані, мають інформацію про оповідачів (наприклад, Григорій

Колобейчук (т. 1) із Гуцульщини, Гаврило Боднар (т. 9) із Покуття, Ніколай Залуг (т. 17) із Бойківщини, Дмитро Юрик (т. 18) із Закарпаття, Юлій Квіт (т. 24) із Галичини, Ольга Комарницька (т. 27) із Кам'янецьчини, Степан Мотозюк (т. 29) зі Старокостянтинівки на Поділлі, Євдокія Компанець (т. 29) із Плоського на Чернігівщині й інші), коментарі, посилання на показник сюжетів східнослов'янської казки [1], словник маловживаних слів, нумерацію, відповідно до тому та наскрізну. У текстах упорядник зберіг діалектизми та оригінальні мовні конструкції. М. Зінчук як фольклорист теоретик і казкознавець, висловив узагальнення й зауваження у передмові й коментарях, що стосуються спорідненості фольклорної традиції українців, особливостей сюжетного, мовностилістичного характеру казок українців різних регіонів. Окрім, переважно казкової, у виданнях вміщено зразки не казкової прози, названі "Суміжним фольклорним матеріалом" (легенди, перекази, зразки народного гумору та сатири, оповідання-спогади про події ХХ ст. тощо). Практична цінність збірників казок, зібраних і упорядкованих М. Зінчуком, полягає в демонструванні стану побутування народної казки українців від кінця 1970-х до 2010-х рр. Записи в центральних і східних регіонах України засвідчили живучість епічної фольклорної традиції в умовах радянського часу, а також стали своєрідним продовженням до збірників П. Чубинського, В. Ястребова, Б. Грінченка й ін. Про осмислення казкознавчої спадщини вченого свідчать публікації С. Корженко [29], М. Дмитренка [20, с. 497].

Висновки. Динаміка міжнародних досліджень народної казки сприяла формуванню об'єктивного погляду вітчизняних науковців на потребу й своєчасність розвідок про казку. Зарубіжний досвід засвоювався академічними фольклористичними школами (зокрема, компаративістикою та школою структуралізму) за потреби продукування нових дисертаційних робіт і відображав налаштування досвідчених науковців на роботу над народною казкою. Створення різноманітних за функціональним призначенням показників сприяло організації науки навколо народної казки, вивченню її природного начала, національної специфіки. Ідея пошуку праоснови та прабатьківщини змінилася на завдання підрахувати кількість існуючих у народній традиції сюжетів і створити підґрунтя для дослідження сучасних записів казок. Масова поява таких видань впливала на теоретичний супровід та облаштування збірників казок, на детальне вивчення структури казкового сюжету. Як приклад, лише у 60-ті рр. ХХ ст. маємо десятки показників казок: показник шведських народних казок В. Ліунгмен [32]; класифікацію та бібліографію за показником Аарне С. Томпсона [35] та А. Ковакс [30]; поділ фінських міфічних саг за типами й мотивами Л. Сімонсуурі [34]; показник польських народних казок І. Кжижановського [31]. Найвагоміший проект цього періоду обсягом 12 томів – "Енциклопедія казок" під редакцією К. Ранке (Берлін – Нью-Йорк) об'єднав наукову спільноту казкознавців у написанні статей до словника [33]. Ці й багато інших видань суттєво розвинули казкознавчі студії, активізували роботу науковців з архівними фондами та уможливили доступ спільноти до зразків народної оповідної традиції на міжнародному рівні.

Даючи оцінку стану розвитку української науки про народну казку можемо констатувати: 1) українське казкознавство останньої третини ХХ ст. розвивалося в теоретичному і практичному аспектах. Поява багатотомних збірників казок М. Гиряка та М. Зінчука, а також серійних видань Л. Дунаєвської заклали підвалини для подальших теоретичних досліджень; 2) участь українських казкознавців у міжнародних проектах показників сюжетів і мотивів казок засвідчувала про високий рівень методики вивчення жанру. Напрацювання вчених сприяло появі не

лише підручників, показників та енциклопедій, а й кафедр університетів; 3) теоретичні напрацювання Л. Дунаєвської сформували нову школу казкознавства, що орієнтується на міжнародний контекст.

Список використаної літератури

1. Бараг Л. Г. Сравнительный указатель сюжетов: Восточнославянская сказка / Л. Г. Бараг и др. – Л.: Наука, 1979.
2. Березовський І. Казки про тварин / І. Березовський. – К.: Дніпро, 1976.
3. Березовський І. Героїко-фантастичні казки / І. Березовський. – К.: Дніпро, 1984.
4. Березовський І. П. Мудрий оповідач: Українські народні казки, байки, притчі та анекдоти / І. Березовський. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962.
5. Березовський І. П. Українські казки і східнослов'янська народна оповідальна традиція / І. Березовський // Народна творчість та етнографія. – 1974. – № 4. – С. 36–43.
6. Березовський І. П. Українська радянська фольклористика: Етапи розвитку і проблематика / І. Березовський. – К.: Наук. думка, 1968.
7. Бойко В. Скарби мудрості українського народу: казки, легенди, анекдоти, загадки, прислів'я та ін. / В. Бойко. – К.: Рад. школа, 1966.
8. Бойко В. Дивна сопілка. Українські народні казки / В. Бойко. – Львів: Каменяр, 1989.
9. Бойко В. Г. Українські народні казки / В. Бойко. – К.: Дніпро, 1976.
10. Гарасим Я. І. Слово про Лідію Дунаєвську / Я. І. Гарасим // Автографи до портрета професора Лідії Дунаєвської. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2011. – С. 26–28.
11. Гиряк М. Багатство бережене віками / М. Гиряк // Дружно вперед Братислава. – 1964. – С. 1–12.
12. Гиряк М. Українські народні казки Східної Словаччини / М. Гиряк. – Братислава: Пряшів, 1965–1979. – Т. 1–7.
13. Гиряк М. Вступні формули українських народних казок Східної Словаччини / М. Гиряк // Дукля. – 1970. – № 1. – С. 78–80; №2. – С. 78–80; № 3. – С. 78–80; № 4. – С. 78–80; № 5. – С. 78–80; № 6. – С. 74–77.
14. Гиряк М. Епітети як засіб стилю казок Петра Ілька / М. Гиряк // Дукля. – 1972. – № 5. – С. 76–77.
15. Гиряк М. Заключні формули українських народних казок Східної Словаччини / М. Гиряк // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – 1972. – № 6(1). – С. 201–226.
16. Гиряк М. До питання стилю побутових казок українців Східної Словаччини / М. Гиряк // Записки Наукового товариства. – №7. – 1979. – С. 147–159.
17. Гиряк М. Народна проза Старинської Долини / М. Гиряк // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – 1979. – № 9(2). – С. 303–317.
18. Грицай М. С. Українська народно-поетична творчість / М. С. Грицай, В. Г. Бойко, Л. Ф. Дунаєвська. – К.: Вища школа, 1983.
19. Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору / В. Ф. Давидюк. – Луцьк: Вежа, 1997.
20. Дмитренко М. Українська фольклористична енциклопедія / М. Дмитренко. – К.: Сталь, 2018.
21. Дунаєвська Л. З живого джерела. Збірник казок у записках українських письменників XIX–XX ст. / Л. Дунаєвська. – К.: Рад. школа, 1990.
22. Дунаєвська Л. Золота книга казок. Українські народні казки / Л. Дунаєвська. – К.: Веселка, 1990.
23. Дунаєвська Л. Семиліточка. Українські народні казки у записках та публікаціях українських письменників XIX – поч. XX ст. / Л. Дунаєвська. – К.: Веселка, 1990.
24. Дунаєвська Л. Ф. Українська народна казка / Л. Дунаєвська. – К.: Вища школа, 1987.
25. Дунаєвська Л. Ф. Українська народна проза (легенда, казка). Еволюція епічних традицій / Л. Дунаєвська. – К.: Бібліотека українця, 1997.
26. Дунаєвська Л. Персонажна система української народної міфологічної прози. Аспекти поетики / Л. Дунаєвська. – К.: Бібліотека українця, 1999.
27. Карпенко С. Д. Міфологічні мотиви в українських народних казках про тварин / С. Д. Карпенко. – Біла Церква: Білоцерківдрук, 2008.
28. Карпенко С. Д. Сюжетний показник українських народних казок. За матеріалами фотокопії рукопису М. П. Андреева / С. Д. Карпенко. – Біла Церква: Білоцерківдрук, 2015.
29. Корженко С. Микола Зінчук зібрав вісім тисяч казок / С. Корженко // Газета по-українськи. – 2011. – № 156. – С. 12. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://m.gazeta.ua>.
30. Kovács A. Aratótiadák típusmutatója. A magyar falucsúfólók típusai (AaTh 1200–1349). – Budapest, 1966.
31. Krzyżanowski J. Polska bajka ludowa w układzie systematycznym. – T. I–II. – Wyd. 2. – Warszawa, 1962–1963.
32. Liungman W. Die schwedischen Volksmärchen. – Berlin, 1961.
33. Ranke K. Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Bd. 1, 2. Berlin – New York, 1977.
34. Simonsuuri L. Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen. – FFC. – №182. – Helsinki, 1961.
35. Thompson S. The Types of the Folktales. A Classification and Bibliography. Antti Aarne's "Verzeichnis der Märchentypen". – FFC N. – №3. – Second rev. – FFC 184. – Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1961.

References

1. Barag, L. G., Berezovskij, I. P., Kabashnikov, K. P., & Novikov, N. V. (1979). *Sravnitel'nyj ukazatel' sjuzhetov: Vostochnoslavjanskaja skazka* [Comparative Index of Plots: East Slavic Tale]. Leningrad: Nauka. (In Russ.).
2. Berezovskij, I. (1976). *Kazky pro tvaryn* [Tales about Animals]. Kyiv: Dnipro. (In Ukr.).
3. Berezovskij, I. (1984). *Heroiko-fantastychni kazky* [Heroic and Fantastic Tales]. Kyiv: Dnipro. (In Ukr.).
4. Berezovskij, I. P. (1962). *Mudryi opovidach: Ukrainski narodni kazky, baiky prytychi ta anekdoty* [Wise Narrator: Ukrainian Folk Tales, Fables, Parables and Anecdotes]. Kyiv: Vyd-vo AN URSR. (In Ukr.).
5. Berezovskij, I. P. (1974). *Ukrainski kazky i skhidnoslovjanska narodna opovidalna tradycja* [Ukrainian Fairy Tales and East Slavic Folk Narrative Tradition]. *Narodna tvorčist ta etnografiia*, 4, pp. 36–43. (In Ukr.).
6. Berezovskij, I. P. (1968). *Ukrainska radianska folklorystyka: Etapy rozvytku i problematyka* [Ukrainian Soviet Folklore Studies: Stages of Development and Issues]. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukr.).
7. Boiko, V. (1966). *Skarby mudrosti ukrainskogo narodu: kazky, lehendy, anekdoty, zahadky, pryslivia ta in.* [Treasures of Wisdom of the UKRAINIAN People: Fairy Tales, Legends, Anecdotes, Riddles, Proverbs, etc.]. Kyiv: Radianska shkola. (In Ukr.).
8. Boiko, V. (1989). *Dyvna sopilka. Ukrainski narodni kazky* [Mysterious Flute. Ukrainian Folk Tales]. Lviv: Kameniar. (In Ukr.).
9. Boiko, V. G. (1976). *Ukrainski narodni kazky* [Ukrainian Folk Tales]. Kyiv: Dnipro. (In Ukr.).
10. Harasym, Ya. I. (2011). Slovo pro Lidiu Dunaievsku. In: *Avtohrady do portreta profesora Lidi Dunaievskoi* [A Word about Lidi Dunaievsk. In: Autographs to the Portrait of Professor Lidi Dunaievsk]. Kyiv: VPTs "Kyivskiy universytet", pp. 26–28. (In Ukr.).
11. Hyriak, M. (1964). *Bahatstvo berezhene vikamy* [Wealth Preserved for Centuries]. *Druzhno vpered* (pp. 1–12). Bratislava. (In Ukr.).
12. Hyriak, M. (1965–1979). *Ukrainski narodni kazky Skhidnoi Slovačchyny* [Ukrainian Folk Tales of Eastern Slovakia]. T. 1–7. Bratislava – Priashiv. (In Ukr.).
13. Hyriak, M. (1970). *Vstupni formuly ukrainskykh narodnykh kazok Skhidnoi Slovačchyny* [Introductory Formulas of Ukrainian Folk Tales of Eastern Slovakia]. *Duklia*, 1, pp. 78–80; 2, pp. 78–80; 3, pp. 78–80; 4, pp. 78–80; 5, pp. 78–80; 6, pp. 74–77. (In Ukr.).
14. Gyriak, M. (1972a). *Epitety yak zasib stilu kazok Petra Ilka* [Epithets as a Means of Style of Petro Ilko's Fairy Tales]. *Duklia*, 5, pp. 76–77. (In Ukr.).
15. Hyriak, M. (1972b). *Zakliuchni formuly ukrainskykh narodnykh kazok Skhidnoi Slovačchyny* [Final Formulas of Ukrainian Folk Tales of Eastern Slovakia]. *Naukovyi zbirnyk Muzeiu ukrainskoi kultury u Svydnyku*, 6(1), pp. 201–226. (In Ukr.).
16. Hyriak, M. (1979a). *Do pytannia stilu pobutovykh kazok ukrainsiv Skhidnoi Slovačchyny* [On the Question of the Style of Everyday Fairy Tales of Ukrainians in Eastern Slovakia]. *Zapysky Naukovoho tovarystva*, 7, pp. 147–159. (In Ukr.).
17. Hyriak, M. (1979b). *Narodna proza Starynskoi Dolyny* [Folk Prose of the Starynska Dolyna]. *Naukovyi zbirnyk Muzeiu ukrainskoi kultury u Svydnyku*, 9(2), pp. 303–617. (In Ukr.).
18. Hrytsai, M. S., Boiko, V. G. & Dunaievsk, L. F. (1983). *Ukrainska narodno-poetychna tvorčist* [Ukrainian Folklore]. Kyiv: Vyscha shkola. (In Ukr.).
19. Davydiuk, V. F. (1997). *Pervisna mifolohiia ukrainskogo folkloru* [Primitive Mythology of Ukrainian Folklore]. Luts'k: Vezha. (In Ukr.).
20. Dmytrenko, M. (2018). *Ukrainska folklorystychna encyklopediia* [Ukrainian Folklore Encyclopedia]. Kyiv: Stal. (In Ukr.).
21. Dunaievsk, L. (1990a). *Z zhyvoho dzhherela. Zbirnyk kazok u zapysakh ukrainskykh pysmennykh XIX–XX st.* [From a Living Spring. A Collection of Fairy Tales in the Records of Ukrainian Writers of the 19th – 20th Centuries]. Kyiv: Radianska shkola. (In Ukr.).
22. Dunaievsk, L. (1990b). *Zolota knyha kazok. Ukrainski narodni kazky* [The Golden Book of Fairy Tales. Ukrainian Folk Tales]. Kyiv: Veselka. (In Ukr.).
23. Dunaievsk, L. (1990c). *Semylitochka. Ukrainski narodni kazky u zapysakh ta publikatsiakh ukrainskykh pysmennykh XIX – poch. XX st.* [Seven-year-old. Ukrainian Folk Tales in the Records and Publications of Ukrainian Writers of the 19th – early 20th Centuries]. Kyiv: Veselka. (In Ukr.).
24. Dunaievsk, L. F. (1987). *Ukrainska narodna kazka* [Ukrainian Folk Tale]. Kyiv: Vyscha shkola. (In Ukr.).
25. Dunaievsk, L. F. (1997). *Ukrainska narodna proza (lehenda, kazka). Evoliuciia epichnykh tradytsii* [Ukrainian Folk Prose (Legend, Fairy Tale). Evolution of Epic Traditions]. Kyiv: Biblioteka ukrainskoi. (In Ukr.).
26. Dunaievsk, L. (1999). *Personazhna systema ukrainskoi narodnoi mifolohichnoi prozy. Aspekty poetyky* [Character System of Ukrainian Folk Mythological Prose. Aspects of Poetics]. Kyiv: Biblioteka ukrainskoi. (In Ukr.).
27. Karpenko, S. D. (2008). *Mifolohichni motyvy v ukrainskykh narodnykh kazkakh pro tvaryn* [Mythological Motifs in Ukrainian Folk Tales about Animals]. Bila Tserkva: Bilotserkivdruk. (In Ukr.).
28. Karpenko, S. D. (2015). *Siuzhetnyi pokazhchyk ukrainskykh narodnykh kazok. Za materialamy fotokopii rukopysu M. P. Andreieva* [Plot Index of Ukrainian Folk Tales. According to the Photocopy of the Manuscript of M. P. Andreiev]. Bila Tserkva: Bilotserkivdruk. (In Ukr.).
29. Korzhenko, S. (2011). *Mykola Zinchuk zibrav visim tysiach kazok* [Mykola Zinchuk Collected Eight Thousand Fairy Tales]. *Gazeta po-ukrainsky*, 156, p. 12. <https://m.gazeta.ua>. (In Ukr.).
30. Kovács, A. (1966). *Aratótiádak típusmutatója. A magyar falucsúfólok típusai (AaTh 1200–1349)*. Budapest.
31. Krzyżanowski, J. (1962–1963). *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym* [Polish Folk Tale in a Systematic Order]. T. I–II (Wyd. 2). Warszawa. (In Polish).
32. Liungman, W. (1961). *Die schwedischen Volksmärchen*. Berlin.
33. Ranke, K. (1977). *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. Bd. 1, 2. Berlin – New York.
34. Simonsuuri, L. (1961). *Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen* FFC 182. Helsinki.
35. Thompson, S. (1961). *The Types of the Folktale. A classification and bibliography*. Antti Aarne's "Verzeichnis der Märchentypen". FFC N №3 (Second rev.). FFC 184. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.

Надійшла до редколегії 17.01.21

Svitlana Karpenko, PhD in Philology, Associate Professor
 ORCID: 0000-0003-0700-2036
 e-mail: svitlanka_nova@ukr.net
 Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukraine

ASPECTS OF STUDYING THE UKRAINIAN FOLK TALE IN THE LAST THIRD OF THE 20th CENTURY: FORMATION OF A NEW SCHOOL OF TALE SCIENCE

The last third of the 20th century in folklore is marked by the revival of methodology and editorial practice. International experience in studying fairy tales (creation of indexes, dictionaries, and theoretical research) had a positive effect on the development of Ukrainian storytelling, in particular its international character, but negatively created an atmosphere of national inferiority of Ukrainian science, inability to discover something new and original in its own folklore. The basis for writing our study was the work of Ukrainian storytellers (I. Berezovskij, M. Gyriak, M. Zinchuk, L. Dunaievsk), dating from the last third of the 20th century. The study also uses fairy tale works of domestic and foreign scientists in their consistent and logical interaction; points to the international issues raised by scholars in relation to the study of folk tales, its genre basis and poetics. Based on the review of collections of fairy tales, conclusions are made about the dynamics of improving the methodology of recording and publishing fairy tale narratives.

Giving an assessment of the state of development of Ukrainian science of fairy tales, we can state: 1) Ukrainian storytelling of the last third of the 20th century developed in theoretical and practical aspects. The appearance of multi-volume collections of fairy tales by M. Gyriak and M. Zinchuk, as well as serial editions by L. Dunaievsk laid the foundations for further theoretical research; 2) the participation of Ukrainian storytellers in international projects of indexes of plots and motives of fairy tales testified the high level of methods of studying the genre. The work of scientists has contributed to the emergence not only of textbooks, indexes and encyclopedias, but also university departments; 3) L. Dunaievsk's theoretical works formed a new school of fairy tale studies, which focuses on the international context.

Keywords: Ukrainian folk tale, fairy tale studies, folklore, collections of fairy tales.

УДК 81'255.4=030.14'02=161.2:82-34»652»

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.29.3>

Наталія Корольова, канд. філол. наук, доц.

ORCID: 0000-0001-5014-5302

e-mail: kardeadea@gmail.com

Богдана Коробова, магістр

ORCID: 0000-0002-8448-9311

e-mail: missis.korobova@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ БАЙОК ЕЗОПА У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ-ПЕРЕКЛАДАЧІВ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДІВ ЮРІЯ МУШАКА)

Антична байка – одне з найприкметніших явищ європейської літератури. Багато пам'яток цього жанру відрізняються високою художньою майстерністю та не втратили своєї естетичної цінності дотепер. Короткі оповідання з моральною складовою, діючими особами яких виступали представники живої або неживої природи, були відомі ще у стародавні часи. Основоположником жанру байки вважають легендарного Езопа, який, за легендою, уперше піддав їх літературній обробці. Найчастіше серед творів давньогрецького байкаря зустрічаються теми лицемірства й людської нерозсудливості, брехні й жадібності, слави та її наслідків. Традиційна структура байки передбачає зазвичай два компоненти – мораль і оповідання, а її основними елементами є повчальність, фігуральність, стислість викладу, уведення до сюжету різних видів тварин, рослин, явищ природи, богів тощо, наділених традиційною алегоричністю образу.

Ключові слова: антична байка, Езоп, переклад, лексико-граматичні особливості.

Вступ. Особлива роль у зберіганні, конструюванні й трансляції оцінок і норм поведінки, що склалися в межах певної культури, належить художнім текстам, серед яких байки посідають чільне місце. За визначенням О. Потебні, байка "є одним із засобів пізнання життєвих відносин, характеру людини, усього, що стосується морального боку її життя" [8, с. 64]. Теоретичне вивчення байки почалося ще в епоху античності. Однак античні теоретики словесного мистецтва та їхні середньовічні й ренесансні, а частково й барочні послідовники розглядали байку не як самостійний літературний жанр, а як один із різновидів риторичного прикладу, прийому, що з його допомогою оратор підтверджує, обґрунтовує, доводить ту тезу, в істинності якої він прагне переконати своїх слухачів [4]. Так, Аристотель рекомендує ораторам використовувати байку як риторичного прийому: εἰς δ' οἱ λόγοι δημηγορικοί, καὶ ἔχουσιν ἀγαθὸν τοῦτο, ὅτι πρᾶγματα μὲν εὐρεῖν ὅμοια γεγενημένα χαλεπὸν, λόγους δὲ ῥᾶον: ποιῆσαι γὰρ δεῖ ὥσπερ καὶ παραβολάς, ἃν τις δύνηται τὸ ὅμοιον ὁρᾶν, ὅπερ ῥᾶον ἐστὶν ἐκ φιλοσοφίας (Aristotle, 1394a.5) [12].

Відомий літературний критик і перекладач В. Жуковський простежив історичну еволюцію жанру байки, виділивши в ній три історичні епохи:

1) коли байка була не чимось іншим як звичайним "риторичним прийомом, прикладом, порівнянням";

2) коли байка, здобувши самостійне буття, "перетворилася на один із реальних шляхів визначення моральної оцінки для оратора чи моралізуючого філософа". Сюди він виокремив байки Езопа, Федра, а з нової літератури – байки Лессінга;

3) "коли зі сфери красномовства перейшла вона у сферу поезії, тобто набула тієї форми, якою зобов'язана в наш час (мається на увазі XIX ст.) Лафонтенів та його наслідувачам" [1, с. 329].

Отже, байка – це "коротке, переважно віршоване, алегоричне оповідання, у якому закладено дидактичний зміст" [3, с. 75]. Життя людини в ньому відображається в образах тварин, рослин чи речей або ж зводиться до умовних стосунків. Фабула байки завжди стисла, а дія розвивається швидко. Іноді цьому сприяє діалогічна побудова твору. Пишуться байки переважно вільним віршем, а важливе місце в композиції твору посідає мораль, тобто головний висновок байки, який подається наприкінці, дуже рідко на початку [1, сс. 327–28].

Жанр байки був об'єктом уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних учених у галузі лінгвістики, літературознавства

й перекладознавства (М. Гаспаров [2], В. Крекотень [4], А. Лотоцький [5], Р. Мусабекова [6], Л. Піхтовнікова [7], О. Потебня [8], Л. Сазонова [9], Ю. Стенник [10], F. R. Adrados [11], L. Gibbs [13], K. A. Grammatiki [14], C. Jouanno [15], G. C. Katsadoros [16], L. Lieb [17], T. Noel [18], I.-Th. A. Papademetriou [19], M. Papathomopoulos [20], A. M. Patterson [21], Ch. A. Zafiroopoulos [22] та інші), праці яких слугували теоретичною основою нашого дослідження.

Методологія дослідження. Актуальність теми зумовлена недостатнім вивченням жанру байки з погляду лінгвістики та відсутністю комплексного лексико-граматичного аналізу перекладів античних байок українською мовою, зокрема байок Езопа.

Об'єктом дослідження є переклади байок Езопа українською. Предметом дослідження є лексико-граматичні особливості відтворення байок Езопа українською мовою. Мета – з'ясувати лексико-граматичні особливості відтворення байок Езопа українською.

Для досягнення поставленої мети передбачена реалізація таких завдань: знайти лексико-граматичні і стилістичні фігури в досліджуваних творах; проаналізувати граматичні, змістові, архітектонічні параметри українських перекладів у співвіднесенні з оригінальними текстами.

Матеріалом дослідження є такі оригінальні твори та переклади: Αἰσώπος "Μῦθοι", "Езоп. Байки" переклад Ю. Мушака.

Для розв'язання поставлених завдань у роботі використовувалися такі методи дослідження: 1) теоретичний (вивчення й аналіз спеціальної літератури); 2) іманентний (аналіз стилю автора й інтерпретація його художнього матеріалу); 3) описовий (планомірна інвентаризація одиниць мови та пояснення особливостей їхньої будови і функціонування); 4) зіставний (зіставлення оригінальних текстів байок з авторськими перекладами).

Результати проведеного дослідження можуть знайти практичне застосування під час читання спеціальних курсів з античної літератури й теорії та історії художнього перекладу.

Результати дослідження. Попри те, що байка відома з давніх часів, засновником цього жанру традиційно вважають Езопа (VI ст. до н. е.). Завдяки світу його байок, що підводять читача до певної моралі, люди отримали змогу поглянути на свої життєві вади: жадібність, заздрість, брехня, зрада, шкідливі звички, корисливість тощо. Езопові приписують героїв тваринного світу. Проте це не завжди так, байкар зумів поєднати у своїх

повчань не лише тварин, але й богів, героїв, людей і навіть абстрактні явища. Переважно в байках Езопа діє два головних герої. Проте наявні байки, де є один персонаж, або одразу три діючі персони. Кожна байка легендарного майстра – це окремий епізод, не пов'язаний із рештою байок.

У оригінальному тексті байки та її перекладі можна простежити не лише традиційні риси жанру, а й національну своєрідність художнього втілення образів та ідей, адже перекладач нерідко вдається до різноманітних трансформацій, які спричиняють часткову або повну зміну структури тексту. Водночас "при створенні художнього перекладу перекладач повинен уникати двох крайнощів: позбавленого художньої забарвленості дослівного перекладу, і позбавленого адекватності з текстом оригіналу художньо повноцінного перекладу" [6, с. 74].

Особливістю стилю Езопа є наявність наприкінці байки повтору у вигляді моралі до викладеного тексту. Зазвичай цей стилістичний прийом починається словами $\delta\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma\ \delta\eta\lambda\omicron\iota$ (слово (вчення) показує). Під час перекладу українською цей вираз передається за допомогою слів "байка доводить", наприклад, $\delta\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma\ \delta\eta\lambda\omicron\iota$, $\delta\tau\iota\ \delta\kappa\alpha\mu\alpha\tau\omicron\varsigma\ \theta\eta\varsigma\alpha\upsilon\omicron\upsilon\varsigma\ \epsilon\sigma\tau\iota\ \tau\omicron\iota\varsigma\ \alpha\lambda\eta\theta\epsilon\iota\sigma\iota\varsigma$ – байка доводить, що скарг для людей – це набуте працею. Проте інколи перекладач взагалі опускає цей вираз: $\delta\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma\ \delta\eta\lambda\omicron\iota$, $\delta\tau\iota\ \omicron\iota\ \kappa\alpha\iota\omicron\iota\ \delta\iota\delta\omicron\alpha\sigma\iota\ \kappa\alpha\tau\alpha\ \tau\omega\upsilon\varsigma\ \alpha\mu\epsilon\iota\upsilon\omicron\nu\omicron\omega\upsilon\varsigma\ \tau\omicron\ \theta\acute{\alpha}\rho\omicron\varsigma$ – так зручні обставини надають людям сміливості. Езоп може вживати й інші лексеми, наприклад $\text{Прὸς ἄνδρα πλεονέκτην ὁ λόγος εὐκαιρὸς}$ – ця байка стосується зажерливого людини.

Головною складовою Езопових творів є такий художній засіб як алегорія, переважно з тваринним світом. У байці "Жінка і курка" таку роль виконує курка як інструмент людської жадібності та жаги до збагачення. У цьому ж творі простежується ще один художньо-стилістичний елемент – гіпербола. Неможливо "загодувати" курку, оскільки вона сама знає, скільки їй треба корму для себе й для виведення курчат.

Аналізуючи головних персонажів Езопових байок, варто зазначити, що деякі алегоричні образи супроводжуються постійними епітетами. Зокрема, одним із постійних епітетів іменника $\lambda\acute{\upsilon}\kappa\omicron\varsigma$ (вовк) є дієприкметник $\lambda\acute{\iota}\mu\omega\tau\tau\omega\upsilon$ (від дієслова $\lambda\acute{\iota}\mu\omega\sigma\sigma\omega$ – бути голодним) ("Вовк і стара", "Вовк і козеня", "Вовк і ягня" тощо). В українській традиції вовк теж супроводжується характеристикою "гоłodний; той, що хоче їсти". Зустрічається також пара $\alpha\lambda\omega\pi\tau\eta\varsigma\ \lambda\acute{\iota}\mu\omega\tau\tau\omicron\upsilon\sigma\alpha$ – голодна лисиця ("Лисиця і виноградна лоза"), хоча зазвичай, у Езопа, як і в українських творах, лисиця – символ хитрості та підступності.

Головні часи давньогрецького дієслова представлені в байках Езопа переважно *praesens*, а історичні – *imperfectum* та *aoristus*. В українських перекладах вживаються форми теперішнього й минулого часів, водночас Ю. Мушак уникає форм дієприкметника, поширеного в давньогрецькій мові. Наприклад, байка "Собака зі шматком м'яса": $\text{Κύων κρέας ἔχουσα πτοαμὸν διέβαινε}$ – Собака зі шматком м'яса в зубах переходив убрід річку (досл. собака м'ясо маючи, річку переходив); $\text{ὑπέλαβεν ἑτέραν κύνα εἶναι μείζον κρέας ἔχουσαν}$ – він вирішив, що там – інший собака, з більшим шматком м'яса (досл. інший собака, що мав більше м'яса).

Іноді форми давньогрецького дієприкметника теперішнього часу українською мовою передаються особливими формами минулого часу. Наприклад, у байці "Хлібороб і його діти": $\alpha\lambda\eta\theta\epsilon\iota\sigma\iota\varsigma\ \mu\acute{\epsilon}\lambda\lambda\omega\upsilon\varsigma\ \tau\epsilon\lambda\epsilon\upsilon\tau\alpha\upsilon$ – хлібороб відчув, що скоро помре (досл. хлібороб, відчуваючи, що скоро помре); $\delta\epsilon$, $\omega\varsigma\ \pi\omicron\lambda\lambda\alpha\ \pi\alpha\tau\epsilon\iota\alpha\iota\ \nu\omicron\kappa\ \eta\delta\upsilon\upsilon\alpha\tau\omicron$ $\tau\epsilon\iota\sigma\iota\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\varsigma\ \lambda\omicron\gamma\omicron\iota\varsigma\ \mu\epsilon\tau\alpha\beta\alpha\lambda\acute{\epsilon}\sigma\theta\alpha\iota$ – він їх часто вмовляв, але слова не допомагали (досл. коли він, багато вмовляючи, не міг переконати їх словами).

Було виявлено також поодинокі випадки надання дієслівним формам давньогрецького дієслова під час перекладу іншого значення, переважно антонімічного. У байці "Ворон і лисиця" для дієслова $\tau\omicron\sigma\sigma\delta\omicron\alpha\mu\omicron\upsilon\sigma\alpha$ від $\tau\omicron\sigma\sigma\tau\epsilon\acute{\rho}\chi\omega$ (підбігати, наблизитися) перекладач використовує слово "втікати". Байка "Подорожні і ведмідь": $\omicron\iota\ \epsilon\upsilon\ \kappa\iota\upsilon\delta\upsilon\iota\omicron\iota\varsigma\ \omicron\upsilon\ \pi\alpha\tau\alpha\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\upsilon\sigma\iota\upsilon$ – досл. що в небезпеці не залишаються (від $\pi\alpha\tau\alpha\mu\acute{\epsilon}\nu\omega$ – залишатися); в українському перекладі вживається антонім "тікати". У байці "Хліборобові діти" для словосполучення з дієсловом $\sigma\tau\alpha\sigma\acute{\iota}\alpha\zeta\omega$ (сваритись) $\tau\alpha\iota\delta\epsilon\varsigma\ \epsilon\sigma\tau\alpha\sigma\acute{\iota}\alpha\zeta\omicron\upsilon$ – діти сварилися, Ю. Мушаком вжито антонімічне словосполучення "діти не мирилися". У цьому ж творі дієслово $\pi\alpha\rho\acute{\iota}\gamma\epsilon\sigma\epsilon\upsilon$ (від $\pi\alpha\tau\alpha\iota\acute{\nu}\omega$ – наказувати, давати пораду) автор замінює на "казати".

Езоп часто звертається у своїх байках до субстантивної, передусім прикметникової. Зокрема, $\nu\omicron\sigma\omega\upsilon\varsigma$ – хворий ("Лікар і хворий"), $\gamma\upsilon\alpha\iota\varsigma$ – стара ("Вовк і стара") тощо. У процесі перекладу українською мовою субстантивнація прикметників збережена повністю.

Складено-іменні форми давньогрецького іменника під час перекладу українською зазвичай зазнають спрощення: $\alpha\lambda\eta\theta\epsilon\iota\sigma\iota\varsigma\ \lambda\acute{\iota}\mu\omega\tau\tau\omicron\upsilon\varsigma$ – лікар замість "чоловік лікар" ("Лікар і хворий"); $\alpha\lambda\eta\theta\epsilon\iota\sigma\iota\varsigma\ \gamma\epsilon\omega\upsilon\gamma\omicron\varsigma$ – хлібороб замість "чоловік землероб" ("Хлібороб і його діти"). Пор.: $\tau\alpha\iota\delta\epsilon\varsigma\ \kappa\lambda\acute{\epsilon}\pi\tau\eta\varsigma$ – хлопчик-злодій ("Хлопчик-злодій та його мати"). Окремі іменники набувають нових значень, приміром, $\delta\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$ (слово) – байка, $\gamma\epsilon\omega\upsilon\gamma\omicron\varsigma$ (землероб) – хлібороб тощо.

Попри те, що мова Езопових байок проста, а самі твори переважно невеликі за обсягом, автор вдається як до системи паратакису, так і гіпотакису. Порядок слів, властивий давньогрецькій мові, під час перекладу зазнає трансформації. $\text{Λύκος καταπίων ὁστούν περιφέρει τῶν τῶν ἰασομένων}$ – Вовк проковтнув кістку і всюди шукав порятунку ("Вовк і чапля"). Оригінальне просте речення, ускладнене дієприкметниковим зворотом, перетворюється на просте, ускладнене однорідними присудками. Така конструкція є популярною і в інших байках, зокрема з використання підрядних речень: $\alpha\lambda\omega\pi\tau\eta\varsigma\ \lambda\acute{\iota}\mu\omega\tau\tau\omicron\upsilon\sigma\alpha\ \omega\varsigma\ \epsilon\theta\epsilon\acute{\alpha}\sigma\alpha\tau\omicron\ \alpha\pi\omicron\ \tau\iota\omicron\upsilon\varsigma\ \alpha\lambda\alpha\delta\epsilon\upsilon\delta\rho\alpha\delta\omicron\varsigma\ \beta\omicron\tau\epsilon\upsilon\alpha\varsigma\ \kappa\epsilon\tau\alpha\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\upsilon\varsigma$, $\eta\beta\omicron\upsilon\lambda\eta\theta\eta\ \alpha\upsilon\tau\omega\upsilon\varsigma\ \pi\epsilon\tau\epsilon\iota\gamma\epsilon\upsilon\epsilon\sigma\theta\alpha\iota\ \kappa\alpha\iota\ \omicron\upsilon\kappa\ \eta\delta\upsilon\upsilon\alpha\tau\omicron$ – голодна лисиця побачила, що з виноградної лози звисають грона, і захотіла дістати їх, але не змогла ("Лисиця і виноградна лоза").

Синтаксична система давньогрецької мови багата на відмінкові конструкції та звороти, проте, аналогів їм в українській мові немає. Наприклад, зворот *Genetivus absolutus* зустрічається в байках Езопа "Лисиця і терен", "Змія і гідра", "Подорожні і ведмідь", "Гермес і Тіресій", "Гермес і скульптор", "Поросля і вівці", "Два жуки", "Хліборобові діти", "Мавпа і верблюд", "Лисиця і мавпа" й багатьох інших. Найчастіше перекладач вдається до складно-підрядних речень із з'ясувальним відтинком: $\text{Τῶν δὲ τὸ πρῶταχθὲν ποιήσαντων}$ – коли вони виконали те, що він їм загадав, досл. коли ж вони прохали (наказали) зробили ("Хліборобові діти"). Або підрядних речень із з'ясувально-часовим відтинком: $\alpha\tau\epsilon\iota\sigma\tau\omicron\upsilon\ \delta\epsilon\ \alpha\upsilon\tau\omicron\iota\varsigma\ \epsilon\tau\iota\phi\alpha\upsilon\epsilon\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$ – коли ж їм ведмідь зустрівся; $\tau\eta\varsigma\ \delta\epsilon\ \alpha\tau\epsilon\iota\sigma\tau\omicron\upsilon\ \tau\omicron\sigma\sigma\epsilon\upsilon\epsilon\gamma\kappa\omicron\upsilon\sigma\eta\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\omega\upsilon$ $\tau\omicron\ \rho\acute{\upsilon}\chi\chi\omicron\varsigma\ \kappa\alpha\iota\ \tau\epsilon\tau\epsilon\iota\sigma\tau\omicron\upsilon\phi\alpha\iota\upsilon\sigma\eta\varsigma$ – коли ж ведмідь підніс до нього свій писок і обнюхав; $\alpha\tau\epsilon\iota\sigma\tau\omicron\upsilon\ \delta\epsilon\ \alpha\upsilon\tau\eta\varsigma$ – коли ж він пішов ("Подорожні і ведмідь").

Зворот *Accusativus cum infinitivo* – інше частотне явище у творах Езопа (байки "Собака зі шматком м'яса", "Лев і жаба", "Прометей і люди", "Гієни", "Мавпячі діти", "Хлібороб і його діти", "Верблюд, слон і мавпа", "Лебідь", "Батько і доньки", "Зевс, Прометей, Афіна, Мом" та ін.). Через відсутність в українській мові подібної конструкції, її замінюють на підрядно-з'ясувальні, підрядні додаткові й підрядні речення мети: $\text{λέγουσα καὶ ὅτι πρέπει αὐτὸν μάλιστα ὀρνέων βασιλεύειν}$ – кажучи, що йому найбільше з усіх годилось б царювати над птахами ("Ворон і

Лисиця"); τοιοῦτοις τοῦ λοιποῦ μὴ συνοδοιπορεῖν φίλοις – він сказав, що з такими друзями більше не подорожуй ("Подорожній і ведмідь").

У байках Езопа можна зустріти як *oratio obliqua*, так і *oratio recta*. У процесі українського перекладу Ю. Мушак зберігає пряму й непряму мову згідно з оригінальним текстом: ἔριφος ἐπὶ τινος δώματος ἐστὼς λύκον παρίοντα ἐλοιδόρει. ὁ δὲ ἔφη πρὸς αὐτόν· οὐ σύ με λοιδореῖς, ἀλλ' ὁ τόπος. ὁ λόγος δηλοῖ, ὅτι οἱ καιροὶ διδῶσι κατὰ τῶν ἀμεινόνων τὸ θάρσος.

Козеня стояло на хаті й ляло Вовка, що проходив поблизу. Вовк же відповів йому: – Не ти мене лаєш, а місце! Так зручні обставини надають людям сміливості ("Вовк і козеня").

Висновки. Процес перекладу байок Езопа характеризується різними підходами авторів до реалізації творчого задуму, що, безперечно, робить їх повноцінними художніми творами. Водночас важливого значення набуває власне манера викладу й оригінальність у знаходженні специфічних деталей і яскравих фарб рідної мови. Дбайливе ставлення Юрія Мушака до літературної спадщини Езопа проявляється насамперед у збереженні функціональної відповідності перекладу оригіналу, із різним ступенем близькості до тексту. Ретельний підбір лексики та синтаксичних конструкцій, використання різноманітних стилістичних прийомів, збереження ідейного наповнення й сюжетної канви вказують на копітку роботу перекладача. Проте в окремих випадках допускається певна вільність, а саме до тексту вводяться додаткові вирази й слова, відбувається еліпсис іменника-прикладки, змінюється значення дієслів, порядок слів тощо. Дієприкметники, звороти й конструкції, нехарактерні для української мови, замінюються відповідними особовими формами та підрядними реченнями.

Перспективу дослідження вбачаємо у розширенні кола українськомовних перекладів античних байок, виявленні аналогії та паралелізму у специфіці жанрової природи української й давньогрецької байки, а також у диференціюванні їхніх відмінностей.

Список використаної літератури

1. Галич О. Теорія літератури : підручник / О. Галич та ін. – К. : Либідь, 2001.
2. Гаспаров М. Античная литературная басня / М. Гаспаров. – М. : Наука, 1971.
3. Гром'як Р. Т. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як та ін. – К. : ВЦ Академія, 1997.
4. Крекотень В. Байки в українській літературі XVII–XIX ст. / В. Крекотень. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1965. – URL: <http://litopys.org.ua/bajky/bajk02.htm>.
5. Лотоцький А. Езоп: пригоди Езопа, грецького байкаря / А. Лотоцький. – Нью-Йорк : Говерля, 1956.
6. Мусабекова Р. Трансформація при переведі художественного произведения / Р. Мусабекова // *Вестн. Казанского гос. ун-та культуры и искусств.* – 2016. – № 2. – С. 74–77.
7. Піхтовнікова Л. Англомова прозова байка: прагматистичний і лінгвокогнітивний аспекти / Л. Піхтовнікова, О. Гончарук. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016.
8. Потебня А. Басня, пословица, поговорка: Из лекции по теории словесности / А. Потебня // Потебня А. А. Теоретическая поэтика. – М. : Высшая школа, 1990. – С. 55–132.
9. Сазонова Л. От басни барокко к басне классицизма / Л. Сазонова // Развитие барокко и зарождение классицизма в России XVII – начала XVIII в. – М. : Просвещение, 1989. – С. 118–148.
10. Стенник Ю. О специфике жанровой природы басни / Ю. Стенник // *Русская литература.* – 1980. – № 4. – С. 106–119.
11. Adrados F. R. History of the Graeco-Latin Fable. – Leiden – Boston : Brill Academic Publishers, 1999–2003.
12. Aristotle. *Rhetoric.* – URL: <http://perseus.uchicago.edu/perseus/cgi/citequery3.pl?dbname=GreekFeb2011&query=Arist.%20Rh.%201394a&getid=0>.
13. Gibbs L. Life of Aesop: The Wise Fool and the Philosopher // *Journey to the Sea, issue 9, March 1.* – URL: <http://journeytothesea.com/aesop-wise-fool/>.
14. Grammatiki K. A. Vita Aesopi: Ueberlieferung, Sprach und Edition einer fruehbyzantinischen Fassung des Aesopromans. – Wiesbaden : Reichert, 2001.
15. Jouanno C. Vie d'Esope: livre du philosophe Xanthos et de son esclave Esope, du mode de vie d'Esope. Introduction, traduction et notes par Corinne Jouanno. – Paris : Belles lettres, 2006.

16. Katsadoros G. C. Aesopic Fables in the European and the Modern Greek Enlightenment // *Review of European Studies.* – 2011. – Vol. 3. – № 2. – P. 110–116.
17. Lieb L. Erzählen an den Grenzen der Fabel: Studien zum 'Esopus' des Burkard Waldis. – Frankfurt am Main : P. Lang, 1996.
18. Noel T. Theories of the fable in the eighteenth century. – New York : Columbia Univ Pr., 1975.
19. Papademetriou I.-T. A. Aesop as an Archetypal Hero // *Studies and Research.* – №39. – Athens : Hellenic Society for Humanistic Studies, 1997.
20. Papathomopoulos M. Aesopus revisitatus: recherches sur le texte des Vies ésoques. – Ioannina: Panepistémio Ioanninon, 1989.
21. Patterson A. M. Fables of Power: Aesopian Writing and Political History. – Durham : Duke University Press, 1991.
22. Zafiroopoulos C. A. Ethics in Aesop's Fables: the Augustana Collection. – Leiden : Brill, 2001.
23. Езопові байки. Переклад Ю. Мушака. 1961. – Електронний ресурс. – Режим доступу : http://www.ae-lib.org.ua/texts/aesop_fables_ua.htm.
24. ΑΙΣΩΠΟΣ Μῦθοι. – URL: http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=75&page=39.

References

1. Galych, O., Nazarecz, V. & Vasyliiev, Ye. (2001). *Teoriia literatury: Pidruchnyk dlia studentiv filologichnykh specialnostei vyshchykh zakladiv osvity* [Theory of Literature: A Textbook for Students of Philology of Higher Education]. Kyiv: Lybid. (In Ukr.).
2. Hasparov, M. (1971). *Antichnaia literaturnaia basnia* [Ancient literary fable]. Moskva: Nauka. (In Russ.).
3. Hromiak, R. T., Kovaliv, Yu. I. et al. (1997). *Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk* [Literary Dictionary-Reference Book]. Kyiv: VTs Akademia. (In Ukr.).
4. Krekoten, V. (1965). *Baiky v ukrainskii literaturi XVII–XIX st.* [Fables in Ukrainian Literature of the 17th – 19th Centuries]. Kyiv: Vydavnytstvo Akademii Nauk Ukrainkoi RSR. (In Ukr.).
5. Lototskyi, A. (1956). *Ezop: pryhody Ezopa, hretskoho baikaria* [Aesop: the Adventures of Aesop, a Greek Fabulist]. New-York: Hoverlia. (In Ukr.).
6. Musabekova, R. (2016). Transformacia pry perevode khudozhestvennogo proizvedeniia [Transformation during Translation]. *Vestnyk Kazanskogo gosudarstvennogo universiteta kultury i iskusstv*, (2), pp. 74–77. (In Russ.).
7. Pikhtovnikova, L. & Honcharuk, O. (2016). *Anhlomovna prozova bajka: prahmastylistychny i linhvokohnytny aspekty* [English Prose Fable: Pragmastic and Linguocognitive Aspects]. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina. (In Ukr.).
8. Potebnja, A. (1990). Basnia, poslovica, pogovorka: Iz lekcii po teorii slovesnosti [Fable, Proverb, Saying: From a Lecture on the Theory of Literature]. In: Potebnja A. A. *Teoreticheskaia poetika* (pp. 55–132). Moskva: Vysshiaia shkola. (In Russ.).
9. Sazonova, L. (1989). Ot basni barokko k basne klassicizma [From the Fable of the Baroque to the Fable of Classicism]. In: *Razvitiie barokko i zarozhdeniie klassicizma v Rossii XVII – nachala XVIII v.* (pp.118–148). Moskva: Prosveshchenie. (In Russ.).
10. Stennyyk, Ju. (1980). O specyfike zhanrovoj prirody basny [On the Specifics of the Genre Nature of the Fable]. *Russkaja lyteratura*, (4), pp. 106–119. (In Russ.).
11. Adrados, F. R. (1999–2003). *History of the Graeco-Latin Fable*. Leiden – Boston: Brill Academic Publishers.
12. Aristotle. *Rhetoric.* <http://perseus.uchicago.edu/perseus/cgi/citequery3.pl?dbname=GreekFeb2011&query=Arist.%20Rh.%201394a&getid=0>.
13. Gibbs, L. (2009). Life of Aesop: The Wise Fool and the Philosopher. *Journey to the Sea, issue 9, March 1.* <http://journeytothesea.com/aesop-wise-fool/>.
14. Grammatiki, K. A. (2001). *Vita Aesopi: Ueberlieferung, Sprach und Edition einer fruehbyzantinischen Fassung des Aesopromans*. Wiesbaden: Reichert.
15. Jouanno, C. (2006). *Vie d'Esope: livre du philosophe Xanthos et de son esclave Esope, du mode de vie d'Esope*. Introduction, traduction et notes par Corinne Jouanno. Paris: Belles lettres.
16. Katsadoros, G. C. (2011). Aesopic Fables in the European and the Modern Greek Enlightenment. *Review of European Studies*, Vol. 3, №2, pp. 110–116.
17. Lieb, L. (1996). *Erzählen an den Grenzen der Fabel: Studien zum 'Esopus' des Burkard Waldis*. Frankfurt am Main: P. Lang.
18. Noel, T. (1975). *Theories of the Fable in the Eighteenth Century*. New York: Columbia Univ Pr.
19. Papademetriou, I.-T. A. (1997). Aesop as an Archetypal Hero. *Studies and Research*, 39. Athens: Hellenic Society for Humanistic Studies.
20. Papathomopoulos, M. (1989). *Aesopus revisitatus: recherches sur le texte des Vies ésoques*. Ioannina: Panepistémio Ioanninon.
21. Patterson, A. M. (1991). *Fables of Power: Aesopian Writing and Political History*. Durham: Duke University Press.
22. Zafiroopoulos, C. A. (2001). *Ethics in Aesop's Fables: the Augustana collection*. Leiden: Brill.
23. *Ezopovi baiky.* (1961). [Aesop's Fables]. Pereklad Yu. Mushaka. http://www.ae-lib.org.ua/texts/aesop_fables_ua.htm [accessed on 2020 12 08]. (In Ukr.).
24. ΑΙΣΩΠΟΣ Μῦθοι. http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=75&page=39.

Надійшло до редколегії 16.01.21

Nataliia Korolova, PhD in Philology, Associate Professor

ORCID: 0000-0001-5014-5302;

e-mail: kardeadea@gmail.com

Bohdana Korobova, Master

ORCID: 0000-0002-8448-9311,

e-mail: missis.korobova@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

LEXICAL AND GRAMMATICAL FEATURES OF THE INTERPRETATION OF AESOP'S FABLES IN CREATIVY UKRAINIAN WRITERS AND TRANSLATORS (ON THE MATERIAL OF TRANSLATIONS BY YURII MUSHAK)

Ancient fable is one of the most notable phenomena of European literature. Many monuments of this genre are distinguished by high artistic skill and have not lost their aesthetic value to these days. Short stories with a moral component, the protagonists of which were the representatives of animate or inanimate nature, were known in ancient times. Aesop is considered the founder of fable's genre, according to the legend he first made them in literary processing. The most commonly among the works of the ancient Greek fabulist there are the themes of hypocrisy and human recklessness, lies and greed, fame and its consequences. The traditional structure of fables usually has two components – a morality and a narrative, and its main elements are an instructive, figurative, concise presentation, the introduction to the plot of various species of animals, plants, natural phenomena, gods, etc., which endowed with traditional allegorical image.

The events described in the fables have an instructive content, in which the negative social phenomena and the human traits are ridiculed with help of allegory. Each fable of the legendary master is a separate episode, not related to the rest of the fables. The article defines the concept of a fable, provides a theoretical justification for choosing the object of study, takes into account a state of the linguistic researches of a chosen topic, outlines the artistic features of the genre, determines a compositional, stylistic and speech structure of Aesop's fables and their translations into Ukrainian. Yuri Mushak's translations are distinguished by the desire to preserve the artistic features of Aesop's fables with a detailed transfer of their individual linguistic and stylistic elements. At the same time, the translator manages to bring his translations closer to the living conditions and morals of the Ukrainian people, he widely uses abbreviations or, conversely, additions to the text, replacement, concretization, and so on.

Keywords: ancient fable, Aesop, translation, lexical and grammatical features.

УДК 81'27'42

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.29.4>

Тетяна Коць, д-р філол. наук, ст. наук. співроб.

ORCID: 0000-0003-4622-9559

e-mail: tetyana_kots@ukr.net

Інститут української мови НАН України, Київ, Україна

ОЦІННІСТЬ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА КАТЕГОРІЯ: ВЕРБАЛЬНА РЕАЛІЗАЦІЯ І СТИЛІСТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ

Простежено функціонально-стилістичні параметри оцінки як лінгвістичної категорії, яка включає різні рівні мовних одиниць і передає позитивне чи негативне ставлення мовця до зазначеної теми, явища, поняття.

Позитивна чи негативна семантична шкала оцінок формується відповідно до конкретних соціальних, національних, культурних і моральних цінностей. Логічне (раціональне) та емоційне (ірраціональне) оцінювання в тексті часто взаємодіють. Логічна оцінка мотивується об'єктивними думками, а емоційна – почуттями суб'єкта щодо об'єкта (людини, об'єкта, явища, події тощо). Одиницями логічної оцінки є слова та вирази з позитивною й негативною семантикою з інтелектуальної сфери мовного мислення та одиниці емоційно-експресивних конотованих мовних засобів. Оцінка реалізується в тексті за допомогою мовних одиниць, записаних у словниках або в пам'яті носіїв мови, із погляду їхньої цінності.

Ключові слова: оцінка, позитивнооцінні слова, негативнооцінні слова, логічна оцінка, емоційна оцінка, стиль.

Вступ. Функціональне значення цінностей полягає в тому, що вони мають певну точку відліку для оцінювання тих чи тих подій і є регулятором поведінки, зокрема вибору мовних засобів, вибору референційних об'єктів для вербалізації, вибору стратегії й тактики вербальної взаємодії. Цінності визначають мовну поведінку, виступаючи основою мотивації та функціонуючи в системі ціннісних орієнтирів народу.

Мовні механізми оцінності, емотивності й експресивності (семантико-стилістичних засобів суб'єктивного вираження мови) вивчають переважно в синхронному аспекті на різних рівнях мовної структури (А. Міколайчук, І. Новаковська-Кемпна, М. Пилинський, С. Єрмоленко, В. Чабаненко, С. Бибик, О. Стишов, О. Селіванова, В. Адмоні, О. Вольф, Є. Галкіна-Федорук, В. Жеребков, О. Москальська, В. Охріменко, В. Телія, В. Шаховський, О. Шендельс та ін.).

Лінгвісти, як і логіки, оцінність тлумачать як думку про предмет, яка виражає його характеристику з погляду категорії цінності [9, с. 161]. У позамовній сфері "під цінністю розуміють кожен предмет будь-якої вартості, прагнення, бажання, захоплення тощо" [4, с. 12].

Оцінність, зокрема в мові публіцистичного стилю, виявляє зв'язок з емоційністю, експресивністю, проте не отожднюється з названими поняттями. С. Єрмоленко зазначає, що "емоційне в мові завжди експресивне, але не кожне експресивне явище належить до емоційних" [2, с. 157]. Емоційні й експресивні одиниці містять негативну або позитивну конотацію, але оцінність – поняття ширше. Оцінку можуть передавати й нейтральні мовні засоби, зокрема з інтелектуальної сфери мовомислення, які вносять елемент об'єктивного осмислення понять і явищ історичної доби. Емоційна оцінка, навпаки, вносить відчутний елемент суб'єктивізму в мову публіцистичного стилю. С. Іваненко емоційну оцінку вважає і "елементом естетичної а також підґрунтям раціональної оцінки, тому що емоція – це біопсихосоціальна одиниця, і оцінка, побудована на її основі, не може бути чисто емоційною чи чисто раціональною" [5, с. 590].

Оцінні конотації одних мовних одиниць на позначення цінностей суспільства вступають у семантичні відношення з іншими, встановлюючи перехід від суб'єктивного тлумачення до трактування в межах інших груп аксіономенів [8]. Е. Вольф ступінь зацікавленості суб'єкта поняттями, що "реалізується в семантиці деяких оцінних слів, так і в структурі висловлення в цілому" називає ефективністю [1, с. 43].

Польські лінгвісти [10; 11] кваліфікують критерій оцінки як один з основних у класифікації назв почуттів. Аґнешка Міколайчук (Agnieszka Mikołajczuk) досліджує семантичний клас гніву та його підназв, які мають

виразне інтенсивне забарвлення (*furia, szai, oburzenie*) і всупереч загальному значенню "негативні емоції", які вирізняються природою оцінки з огляду на її вартість, а також типом і предметом цієї вартості [10, р. 130].

Методологія дослідження. Мета дослідження – з'ясувати диференційні ознаки оцінності в різних функціональних різновидах української літературної мови. Достовірність отриманих результатів і висновків забезпечило використання загальнолінгвістичних і рецептивно-стилістичних методів: функціонально-стилістичного методу (для встановлення диференційних ознак оцінності як лінгвістичної категорії; для виокремлення емоційних і раціональних елементів у структурі текстів); семантико-аксіологічного аналізу (для з'ясування оцінних механізмів мови тексту); семантико-диференційного аналізу (для простеження динаміки, розрізнення семантики мовних одиниць); лінгвокультурологічного аналізу (для з'ясування змісту й оцінності мовних засобів стилю залежно від суспільно-політичних, соціокультурних умов їхнього формування).

Результати дослідження. Оцінність як термін лінгвістики охоплює різноманітні мовні одиниці з оцінною семантикою та передає позитивне або негативне ставлення мовця до названого предмета, явища, поняття. Позитивна або негативна змістова шкала оцінності формується відповідно до визначених у суспільстві соціальних, національно-культурних, моральних цінностей. Логічна (раціональна) і емоційна (ірраціональна) оцінка в тексті часто взаємодіють. Логічну оцінність мотивують об'єктивні думки, а емоційну – почуття суб'єкта до об'єкта (особи, предмета, явища, події тощо). Одиницями логічної оцінності є слова і словосполучення з позитивнооцінною і негативнооцінною семантикою з інтелектуальної сфери мовомислення (в українській мові: *мислитель, гуманіст, добродішесний науковець, розвинена інфраструктура, злодій, плагіатор, хабарник*; наприклад, у польській мові: *dobra praca, podobać się, piękno, malowniczość, talent pisarza*), а одиницями емоційної – експресивно-конотативні (в українській мові: *незідник, пройдисвіт, зажерлива людина, українолюб, омріяний план*; у польській мові: *łobuziak, baciarsz, bachor, chamisko, kuternoga*). Емоційну оцінку передають метафоричні перенесення (*żmija, niedźwiedź* – 'про людину'), фразеологізми (*czarci, diabelski, szatański pomiot* – 'про когось чи щось погане, надокучливе', *owczy pęd* – 'нерозсудливе, сліпе наслідування когось', *buć, siedzieć pod czyimś pantoflem* – 'цілком комусь підкорятися (найчастіше у стосунках чоловіка з дружиною)', *łamana polszczyzna, francuszczyzna* – 'говорити польською, французькою мовами з помилками', *dobry wujek, wujaszek* – 'поблажлива особа, яка не вимагає від інших чогось

особливого') мовні засоби. Емоційна оцінка може збігатися з раціональною. Наприклад, у польській мові прикметник *liczniutka* [*liczna kobieta*] (про красиву жінку) передає логічну позитивну оцінку (*bardzo piękna*). Водночас такі лексеми, як: *babsko*, *babsztyl*, *babus* (з погордою про жінку) несуть негативне оцінювання через типові для польської мови словотвірні моделі.

Оцінювання відбувається шляхом вживання мовних одиниць, зареєстрованих у словниках або в пам'яті носіїв мови з погляду їхніх ціннісних орієнтирів: добра і зла, правди і неправди, справедливості і несправедливості, користі і шкоди, краси і потворності, дозволеного і забороненого. Оцінка семантика розкривається у відповідних контекстуальних умовах, зокрема в оновленні структури та семантики компонентів, стилістичної маркованості синтаксичних одиниць.

У плані вираження оцінка може бути експліцитною й імпліцитною. Експліцитну оцінку передають мовні засоби з виразною безпосередньою позитивною або негативною конотацією, а імпліцитні потребують складнішого і глибшого опосередкованого процесу сприймання.

Стилістичний потенціал оцінності в тексті розкривається на лексичному, фразеологічному, синтаксичному рівнях [7]. Тексти різні за стилем і змістом різняться за способом вираження в них оцінності.

Для наукового стилю української мови характерна раціональна оцінність, яка регулює засвоєння, систематизацію і перетворення попередніх досягнень у галузі знань, стимулює пошук нових ідей і мотивує досягнення нових результатів. Позитивно оцінюється наукове відкриття за умови наявності новизни, актуальності, достовірності, точності, логічності, а негативно в разі відсутності цих критеріїв. Оцінність у науковому тексті переважно позитивнооцінна і має сформовану стандартизовану парадигму мовних засобів української й польської мов (*значний доробок, переконливий результат, авторитетне джерело, ґрунтовна праця*). Негативнооцінну парадигму наукового тексту формують антонімічні словосполучення (*непереконливі докази, неавторитетна праця, необґрунтовані висновки*). Особливу роль оцінність виконує в науковій рецензії, де об'єктом аналізу є аспекти, методи дослідження, його теоретичне і практичне значення (*академічна праця, адекватні методи, достовірна класифікація, показовий аналіз*).

В офіційно-діловому стилі також переважає раціональна оцінність, базовими одиницями якої є дієслова *покривити, поліпшити* та віддієслівні іменники *покращення, поліпшення*. Ядром таких текстів є позитивнооцінна (*ефективність, прогрес, досягнення, раціональний, продуктивний, належний*) і негативнооцінна (*негативний, невинуватений, неефективний, неналежний*) лексика, *кліше* (*суттєвий внесок, економічно обґрунтований, вкрай незадовільний*). В офіційно-ділових текстах можливе вживання раціонально-емоційних висловлювань (*збалансована система, зручний графік, планомірний розвиток*). Показовим для них є модальність повинності, обов'язку (*Установа зобов'язана до кінця поточного кварталу розробити план розвитку пріоритетних напрямів дослідження*).

Оцінність у публіцистичному стилі забезпечує одну з його основних функцій – впливу на масову свідомість суспільства. Публіцистичні тексти є сферою обміну інформацією, раціонального й емоційного оцінювання поняття, явищ світу, вираження ціннісних орієнтирів певного колективу, політичної, ідеологічної групи людей, суспільства в цілому. Раціональну оцінність формують відомі для носіїв мови із загальнолюдського або національного досвіду позитивнооцінні й негативнооцінні слова (*справедливість, патріотизм, демократія, національно-свідомий, відповідальний* – *несправедливість,*

тоталітаризм, тероризм, агресія, жорстокий), які будують позитивнооцінну (*держава – незалежна, самостійна, соборна, суверенна, демократична, переможна, європейська, вільна, нова; народ: національно-свідомий, непереборний, сильний, цілеспрямований, інтелектуальний, європейський, успішний, єдиний, об'єднаний, нездоланний, культурний, піднесений; влада – відповідальна, державницька, патріотична*) і негативнооцінну (*держава – тоталітарна, антигуманна, залежна; народ – несвідомий, некультурний; влада – безвідповідальна, антидержавницька, розкоординована, корумпована*) парадигми ядерних понять (*держави, народу, влади*) публіцистичних текстів. Навколо ядерних понять у публіцистичних текстах вибудовується експліцитний емоційно-оцінний публіцистичний словник (публіцистична лексика) і висловлення (*народ – багатостраждальний, заляканий, понівечений, пригнічений, забитий, затоптаний, зрусіфікований, обкрадений, зайвий, суржиковий, краплений, мічений, безсилий, безликий знедуховлений; влада – бандитська, перевтомлена, політичні аферисти, перебіжчики, зрадники, тушки, кровопивці*).

Закономірні процеси розвитку мови потребують оновлення лексичних засобів, вираження різних відтінків значення. Як наслідок – розширюються наявні і виникають нові синонімічні ряди з неоднорідним планом вираження і різними функціями (заміщення, уточнення, поглиблення характеристики предмета) (*знедуховлений – обездуховлений – пустодухий, знеосіблення – деперсоналізація*).

Імпліцитну оцінність у публіцистичних текстах зумовлює синтаксична будова: зміна порядку слів, парцельовані, приєднувальні конструкції, еліпсиси. Граматичні засоби створення аксіології вислову, на відміну від лексико-семантичних і фразеологічних, не мають прямого зв'язку з позитивною або негативною оцінкою. Вони виконують функцію наповнення тексту інформативністю, часто суб'єктивною, яка спонукає читача до певних оцінних асоціацій.

Показовим для публіцистичного стилю є вживання емоційно-оцінних трансформованих фразеологізмів [3], які актуалізують знання про сучасні політичні реалії (*Перспективи невеселі, але світло в кінці тунелю бачу; А вони латають чергові бюджетні діри за рахунок наших сімейних бюджетів*). Метафоризовані трансформовані фразеологізми в заголовкових структурах публіцистичних текстів загострюють увагу читача і спонукають прочитати статтю, зміст якої розкриває сам об'єкт аналізу і оцінки (*Між солом'яних вогнів ідей і швидкого погелу забуття. Українська зовнішня політика. Погляд з-за кордону*) [6]. Чим більше у значенні фразеологічної одиниці міститься потрібної інформації, яка відповідає властивостям об'єкта, тим більша ймовірність того, що читач залишить її у своїй свідомості.

Для розмовного стилю характерна емоційна оцінність, яка посилюється інтонацією, емоційними вигукми, емоційно-експресивною лексикою, експресивним порядком слів. Ефект вияву експліцитної емоційної оцінки створюють поєднання у висловленні 1) раціонально-оцінної лексики з прислівниками міри і ступеня (*жахливо, страшно, здорово, добре / погано*); 2) раціонально-оцінних слів із плеоназмами *так, такий*, які додають висловленню інтонаційного компоненту (*так неможливо, так корисно, так вигідно, такий неймовірний, такий впевнений, такий вдалий, такий розумний*); уживання 1) суб'єктивно-модальних синтаксичних конструкцій (*Кому це треба!; З якого це дива!; Це чиясь забаганка!*); 2) жаргонізмів з оцінним значенням (*Класний фільм; Це був крутий виступ*).

Емоційна оцінність переважає і в художньому стилі. Раціонально-оцінна лексика набуває емоційної конотації

в контекстуальному вживанні. Показовим є поєднання нейтральної лексики з прямим або непрямим сигналом емоційності (*Добре наобідані гості (бо де ще та святкова вечере!) – червонопикі, масні, розпашілі, в парадних френчах, рипучих чоботях і португелях, – лінкувато-весело козирали один одному, ручкалися, щось там собі погукували для годиться й повагом сходили на ганок* (В. Шкляр. *Чорний Ворон*). Основним засобом вираження оцінності в художніх текстах є вживання нейтральної лексики з оцінною конотацією (*Прощались із землею, прощались із усім. А ввіччю, либонь, стояв відтворений образ того, хто не здався, хто лишився таки там. Образ, як символ непокірної і гордої молодості, символ тієї волелюбної і сплюндрованої за те Вітчизни...* (І. Багрянний. *Тигролови*).

Конкретний оцінний зміст у художньому тексті може не збігатися із загальномовним і часто прочитується лише в широкому контексті.

Для *релігійного стилю* показовим є емоційно-оцінна тональність тексту, яку формують образні позитивно-оцінні й негативно-оцінні парадигми полярних релігійних понять з абстрактною семантикою: *добра – зла, благодаті – злих (Хоча егоїстичні люди можуть зробити багато добрих вчинків. Усі вони будуть прикрашені славою, самозахопленням, самовдоволенням, гордістю за зроблене тощо, і що тоді стається далі? Цей блиск є проминаючим. Добро зроблене з таким блиском стане добром проминаючим. Наслідком якого може бути велике зло)*.

Висновки. Оцінність – категорія динамічна і прямо пов'язана зі специфікою розвитку літературної мови, зі зміною суспільно-політичних і культурних умов життя суспільства, його ціннісних орієнтирів. Постійно змінювана дійсність вимагає нових моделей для її інтерпретації. Оцінність є узагальненим ціннісним орієнтиром соціуму в конкретний історичний період його розвитку.

Список використаної літератури

1. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М.: Наука, 1985.
2. Ермоленко С. Експресивність / С. Ермоленко // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія ім. Бажана, 2000. – С. 156–157.
3. Жайворонок В. В. Парцеляція / В. В. Жайворонок // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія ім. Бажана, 2000. – С. 482.
4. Ивин А. А. Основания логики оценок / А. А. Ивин. – М.: Наука, 1970.

Tetiana Kots, Doctor of Philology, Senior Researcher

ORCID: 0000-0003-4622-9559

e-mail: tetyana_kots@ukr.net

Institute of Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

5. Іваненко С. М. Поліфонія тексту / С. М. Іваненко. – К.: Вид. центр КДЛУ, 1999.

6. Коць Т. Українське слово в пресі кінця XIX – початку XXI ст.: динаміка літературної норми / Т. Коць. – К.: Вид-во Дмитра Бурого, 2018.

7. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Т. А. Космеда. – Л.: Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2000.

8. Сорока Т. В. Особливості полісемантичної структури аксіономенів сучасної англійської мови / Т. В. Сорока // Сучасні дослідження з іноземної філології. – 2015. – № 13. – С. 197–208.

9. Столярова З. Л. Лексико-семантическое поле оценки в разговорной речи / З. Л. Столярова // Словарные категории. – М.: Наука, 1988. – С. 161–166.

10. Mikołajczuk A. Problem ocen w analizie wybranych polskich nazw uczuć z klasy semantycznej GNIEWU // Acta Universitatis Wratislaviensis. 2229: Język a kultura. – 2000. – Tom 14. – P. 117–134.

11. Nowakowska-Kempna I. Konstrukcje zdaniowe z lekksykalnymi wykiadnikami predykatyw uczuć. – Katowice: Uniwersytet, 1986.

References

1. Volf, E. M. (1985). *Funkcionalnaya semantika ocenki* [Functional Semantics of Evaluation]. Moskva: Nauka. (in Ukr.).
2. Yermolenko, S. (2000). Ekspresyvnist [Expressiveness]. In: *Ukrayinska mova. Enciklopediya* (pp. 156–157). Kyiv: Ukr. enciklopediya im. Bazhana. (in Ukr.).
3. Zhajvoronok, V. V. (2000). Parceliatsiya [Parcel]. In: *Ukrayinska mova. Enciklopediya* (p. 482). Kyiv: Ukr. enciklopediya im. Bazhana. (in Ukr.).
4. Ivin, A. A. (1970). *Osnovaniya logiki ocenok* [Foundations of the Logic of Estimates]. Moskva: Nauka. (in Russ.).
5. Ivanenko, S. M. (1999). *Polifoniya tekstu* [Polyphonia to the Text]. Kyiv: Vidavnychiy centr KDLU. (in Ukr.).
6. Kots, T. (2018). *Ukrainske slovo v presi kintsia KhKh – pochatku KhKh st.: dynamika literaturnoi normy* [Ukrainian Word in the Press of the Late 19th – Early 21st Centuries: the Dynamics of the Literary Norm]. Kyiv: Vydavnytstvo Dmytra Buraho. (in Ukr.).
7. Kosmeda, T. A. (2000). Aksiologichni aspekti pragmalinngvistiki: formuvannya i rozvitok kategoriyi ocinki [Axiological Aspects of Pragmatic Language: the Formulation and Development of the Assessment Category]. Lviv: Vid-vo LNU im. I. Franka. (in Ukr.).
8. Soroka, T. V. (2015). Osoblivosti polisemantichnoyi strukturi aksionomeniv suchasnoyi angliskoyi movi [Peculiarities of the Polysemantic Structure of Axionomens of the Current English Language]. *Suchasni doslidzhennya z inozemnoyi filologii*, 13, pp. 19–208. (in Ukr.).
9. Stolyarova, Z. L. (1988). Leksiko-semanticheskoe pole ocenki v razgovornoj rechi [Lexico-semantic Field of Assessment in Colloquial Speech]. In: *Slovanye kategorii* (pp. 161–166). Moskva. (in Russ.).
10. Mikołajczuk, A. (2000). Problem ocen w analizie wybranych polskich nazw uczuć z klasy semantycznej GNIEWU. *Acta Universitatis Wratislaviensis*. 2229: Język a kultura, Tom 14, pp. 117–134.
11. Nowakowska-Kempna, I. (1986). *Konstrukcje zdaniowe z lekksykalnymi wykiadnikami predykatyw uczuć*. Katowice: Uniwersytet.

Надійшла до редколегії 20.01.21

AXIOLOGY AS A LINGUISTIC CATEGORY: VERBAL REALIZATION AND STYLISTIC DIFFERENTIATION

The article clarifies the functional and stylistic parameters of evaluation as a linguistic category, which covers different levels of language units with evaluative semantics and conveys the positive or negative attitude of the speaker to the named subject, phenomenon, concept.

Positive or negative semantic scale of evaluation is formed in accordance with certain social, national-cultural, moral values. Logical (rational) and emotional (irrational) assessment in the text interact. Logical evaluation is motivated by objective thoughts, and emotional – the feelings of the subject to the object (person, object, phenomenon, event, etc.). Units of logical evaluation are words and phrases with positive and negative semantics from the intellectual sphere of linguistic thinking, and units of emotional – expressive-connotative linguistic means. Evaluation is done through the use of language units registered in dictionaries or in the memory of native speakers in terms of their values: good and evil, truth and falsehood, justice and injustice, benefit and harm, beauty and ugliness, allowed and forbidden. Evaluative semantics is revealed in the appropriate contextual conditions, in particular in updating the structure and semantics of components, stylistic marking of syntactic units.

The combination of logical and emotional assessment allows closely related to the communication situation pragmatic evaluation of the text as a whole, in particular verbal acts of approval, encouragement, commitment (plus on the scale) or vice versa condemnation, contempt (minus on the scale), which are based on a common fund knowledge and norms of interlocutors.

The stylistic potential of evaluation in the text is revealed on lexical, phraseological, syntactic levels. Texts differ in style and content differ in the way they express verbal axiology.

Keywords: axiology, positive axiology words, negative axiology words, logical axiology, emotional axiology, style.

ФЛОРИСТИЧНА СИМВОЛІКА ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

Розглянуто флористичну лексику поезій Ліни Костенко в лінгвокультурологічному аспекті, визначено міфологічну семантику і символіку флористичних назв у віршах збірки "Триста поезій", досліджено зв'язок символічного значення квітів з тотемічними віруваннями, хтонічною семантикою рослинності, солярними міфами, проаналізовано особливості поетичного аранжування. Зроблено висновки про оригінальну поетичну модель міфопростору, що поєднує світ небесний і земний, сповнений флористичних образів, закорінених у прадавніх тотемічних віруваннях. Гармонійне єднання людини і природи передбачає авторську інтерпретацію універсальних флористичних символів у межах парадигми "квіти" – "міф" – "поет", де квіти набувають метафоричного значення вічності життя, народженого у космогонічних глибинах міфологічної архайки.

Ключові слова: пейзаж, лірика, флористична символіка, хтонічна семантика, рослинний тотемізм.

Вступ. Флористика – це наука про квіти і квіткове аранжування. Назва науки походить від імені римської богині Флори (лат. Flora, від flos, floris – квітка) – покровительки цвітіння, квітів і садів. Не лише назва пов'язана з давньою міфологією, але й витоки науки закорінені в тотемічних віруваннях, коли люди вшановували окремі види рослин і тварин як першопредків, наділяли їх магічними рисами, хтонічною семантикою, вважали оберегами та використовували окремі види рослин як ліки або безкровні жертви в божественних культах. Обожнення рослин, особлива хтонічна сила й магічна здатність до швидких вегетативних змін знайшли свій відбиток у різних видах образотворчого і поетичного мистецтва. Пейзажна лірика з різноманітними рослинними мотивами й образами, пов'язаними з флористичною символікою, стала невід'ємною частиною творчості багатьох українських поетів кінця XIX – першої половини XX ст. Сучасним зразком майстерного володіння поетикою пейзажу та символічною "мовою квітів" можна вважати збірку віршів Ліни Костенко "Триста поезій", де кожна пейзажна замальовка поетеси є "пейзажем душі" і свідченням "взаємодифузії двох енергій – людської й природної" [1, с. 23].

Методологія дослідження. Дивосвіт живої природи у творах поетеси, її особливе емоційне сприйняття, наближене до фольклорної естетики, неодноразово ставали об'єктом наукових досліджень, зокрема з погляду пантеїстичного мислення (В. Брюховецький, М. Ільницький, А. Макаров, Т. Філат і ін.). Метою нашої лінгвокультурологічної розвідки є дослідження флористичної складової поезій Ліни Костенко крізь призму міфології пантеїзму, віднайдення універсальних символів і флористичних мотивів, пов'язаних із тотемізмом, хтонічною семантикою і солярними міфами. Об'єктом дослідження є міфологічна семантика й символіка флористичних лексем, ужитих Ліною Костенко у віршах збірки "Триста поезій".

Результати дослідження. Лінгвокультурологічний аналіз поетичного словника збірки виявив, що різноманітні флористичні назви є одним з найбільш частотних (за нашими підрахунками, понад 80 вживань) прошарків лексики. Одні з них існують у площині загальної лінгвокультурологічної парадигми "квіти" – "поезія" – "поет", інші розкривають особистісне ставлення поетеси до світу природи, створюють авторську міфопоетичну парадигму "квіти" – "міф" – "поет", де під терміном "міф" прихована насамперед міфологічна символіка.

Серед улюблених флористичних назв Ліни Костенко переважають загальні назви рослин і похідний від них прикметник: *квітка / квіточка / квіти / квітучий* (16 вживань), згадуються флористичні композиції: *букет, ікебана* (3 вживання) та окремі частини рослин: *пелюстки, озвіночок, кетяг, бадилля* й ін. До окремої групи

належать видові назви квіткових рослин, як декоративних: *айстра, бузок, жоржина, мальва, матіола, троянда*, так і польових: *іван-чай, кульбаба, ромен, сонях* та ін. Використовуючи цей крихкий барвистий матеріал, поетеса з майстерністю флориста створює вишукані квітково-поетичні композиції, милується яскравою палітрою живої природи, зачаровує "умінням слухати її серце" [1, с. 24]. Деревя і квіти – основні символи у міфопросторі поетеси, де мовою любові й розуміння веде вона нескінченний діалог із природою, нагадує нам, що природа є втіленням божественного, а людина – лише її частина:

Мене ізмалку люблять всі дерева,
І розуміє бузиновий Пан,
Чому верба, від крапель кришталева,
Мені сказала: "Здрастуй!" – крізь туман...
Я їх люблю. Я знаю їхню мову.

Я з ними теж мовчанням говорю [4, с. 285]

Центром поетичної міфобудови Ліни Костенко є сад – сакральне місце, де реальний хронотоп перетворюється на прадавній міфологічний, де панує хтонічна сила родючої Землі, а час визначається змінами пейзажу і порою року. Квіти в саду – це символи часу, живі ознаки весни, літа або осені, а цвіт, суцвіття символізують життєві віхи самої поетеси. Вона як садівник, закоханий у свій сад, постійно асоціює себе із ним, через розгорнуту флористичну метафору надає емоційну оцінку змінам, що відбулися у її житті:

Ой, живу, впівголоса, впівсили.
Відкладаю щастя – на коли?
Скільки цвіту з мене обтрусили...
Скільки яблук з мене продали!.. [4, с. 344]

Складні психологічні асоціації, викликані спогляданням саду, детально проаналізував російський літературознавець Дмитро Лихачов у нарисах "Поезія садів". Він висловив слушну думку, що між стилістичними особливостями саду й поетичною стилістикою існує зв'язок [5, с. 5]. У межах семантичної парадигми "квіти" – "поезія" – "поет" вірші асоціюються з цвітінням, а сад – із маленьким квітучим раєм, ідеальним джерелом творчого натхнення для поета: "нарвані квіти мої у Нірвані"; "це, може, навіть і не вірші, а квіти кинуті тобі" [4, с. 54, с. 21].

У створеній поетесою міфологічній світобудові гармонійно поєдналися три складові – рослини, тварини і сонце. Ось як вона сама визначає цю божественну тріаду:

Любят травинку і тваринку,
І сонце завтрашнього дня ... [4, с. 390]

Майстерні алітерації "травинка і тваринка", "півонія і півень" та ін. підсилюють міфопоетичне сприйняття єдності головних першоелементів божественної світобудови – флори і фауни, а також їхній зв'язок із небесним світилом. Сонце у тріаді є головним життєдайним

джерелом тепла й денного світла, дарує надію на майбутнє. У міфопросторі поезії Ліни Костенко відбувається дивовижне поєднання двох світів – земного й небесного, народжується особливий вид солярно-флористичної метафори, яскравим прикладом якої є "гіацинтове сонце". Яскрава авторська метафора створена на ґрунті метонімії та відображає природний зв'язок між квітами і сонцем. Синергія першостихій – хтонічної сили Землі і сонячного Неба, що уклали між собою космогонічний шлюб, органічно перетікає у "лілові хмари іванчаю", "хмари бузку", "фіалкові хмари", ховається в образі "жасминної зорі" й ін. Із природними явищами і зміною пори року пов'язані такі складні флористичні образи, як "квітучі повені", "хуртовина айстр", "жовте вогнище кульбаб" та ін.

Первинна хтонічна семантика рослинності перетворює квіти не лише на символ життя, але й смерті. Подібна амбівалентність символічного значення має анімістичне міфологічне підґрунтя. Так, у поемі Овідія "Метаморфози" перевтілення насамперед передбачає збереження духовної субстанції, тому перетворюваний об'єкт не зникає, а переходить в іншу форму буття. Божественне втручання в життя смертних має на меті їхнє покарання або порятунк: боги перетворюють людей на квіти (міф про перевтілення Адоніса, Гіацинта, Нарциса) або на дерева (кипарис, лавр, дуб, липа), а для власних метаморфоз обирають образи тварин (бик, орел, лебідь та ін.). Приклад подібних флористичних перетворень знаходимо у віршах Ліни Костенко:

Душа вертає на свої руїни.

Тим часом там уже виросла квітка...

Усе було на світі позавчора.

В зіницях Часу предковичний лід [4, с. 348].

У такому міфологічному контексті квіти – це символ повернення до життя, яке набуває іншої форми. Символіка вічності живого полягає в особливій ритуальній функції квітів, про яку також згадує Ліна Костенко:

А справжня слава – це

прекрасна жінка,

Що на могилу квіти принесе [4, с. 387].

Лінгвокультурологічний аналіз поетичного словника Ліни Костенко дозволяє зробити висновок, що улюблені квіти поетеси – це *бузок* і *троянда*, яким Ліна Костенко надає перевагу порівняно з іншими: *бузок* / *бузковий* (10 вживань), *троянда* (8 вживань), яким поступаються за кількістю вживань лише *жоржина* і *півонія* (по 4 вживання). Інші види квітів, включно з такими екзотичними, як *орхідея* і *лотос*, зустрічаються в одному або двох випадках. Для нас є очевидною любов поетеси до садових квітів і особлива закоханість у *бузок*: "немов чарівні декорації – жасмин, троянди і *бузок*"; "на росах і дощах настояний *бузок*" [4, с. 92, с. 323], але домінантою у флористичних композиціях поетеси є *троянда*. Ця "цариця" квітів приховує таємницю (пор. лат. *sub rosa* – таємно), є втіленням краси й досконалості, символізує людські почуття, головним серед яких є кохання. Михайло Гаспаров у передмові до видання "Ю. М. Лотман і тартусько-московська семіотична школа" так визначає особливу складність цього флористичного образу:

Але ось перед нами слово "троянда". Яка у цьому образі переважає чуттєва забарвленість: колір чи запах?... Більше того, чи маємо ми право однозначно записувати цю "троянду" в тезаурусну рубрику "жива

природа", якщо в тексті вона є переважно символом любові? І якої любові – земної чи небесної? [2, с. 12].

У Ліни Костенко троянда насамперед символізує і божественне, і земне кохання, відповідно асоціюється з образами богині краси й любові Афродити і цариці Савської, яку поетеса називає "царственною трояндою", що росте "в садах любові" [4, с. 168].

Символіка троянди у Ліни Костенко ускладнена кольоровим контрастом – протиставленням червоного і чорного кольорів, можливо, через спогади поетеси про подорож до Іспанії:

Стояла ніч, красива, мов Кармен,

Червоні й чорні міряла троянди [4, с. 336].

...лікує тарантелами

тарантулів укус.

Червоними трояндами на

чорному паску [4, с. 375].

Червоний колір є традиційним символом пристрасті й кохання, чорний – журби і навіть смерті, отже троянда в поетичній флористиці Ліни Костенко, залежно від забарвлення, набуває символічного значення життя або смерті:

Що ж, я свій вік одробила сповна...

Дні облітають, як чорні пелюстки.

Хочеться чуда і трошки вина [4, с. 396].

Висновки. Ліна Костенко "мовою квітів" створює особливий тип поетичної реальності, де архаїка перегукується із сучасністю, де панує "принцип трьох М: міфу, музики, магії" [3, с. 318]. Міфопростір її поезії поєднує світ небесний і земний, сповнений флористичних образів, закорінених у прадавніх тотемічних віруваннях, коли людина і природа становили гармонійну єдність. Поетеса створює особливий вид солярно-флористичної метафори ("гіацинтове сонце"), що поєднує два універсальні символи життя – сонце і квіти. І хоча переважна більшість "квіткових" лексем, вжитих Ліною Костенко, є назвами типових для України декоративних рослин, однак авторське поетичне аранжування робить кожну флористичну композицію поетеси неповторною.

Список використаної літератури

1. Векуа О. В. Часопросторова модель пейзажу Ліни Костенко: процесуальність і подійність кризі призму усної колективної творчості / О. В. Векуа // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство. – 2015. – № 9. – С. 21–26.
2. Гаспаров М. Л. Предисловие. Ю. М. Лотман и тартуско-московская семиотическая школа / М. Л. Гаспаров. – М.: Генезис, 1994. – С. 11–28.
3. Дроздовський Д. І. Хвилі Часу / Д. І. Дроздовський // Річка Геракліта. – К.: Либідь, 2011. – С. 280–323.
4. Костенко Л. В. Триста поезій. Вибрані вірші / Л. В. Костенко. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2016.
5. Лихачев Д. С. Поэзия садов / Д. С. Лихачев. – М.: Азбука, 2016.

References

1. Vekua, O. V. (2015). Chasoprostorova model peizazhu Liny Kostenko: procesualnist' i podiynist' kriz' pryzmu usnoi kolektivnoi tvorchosti [Time and Space Model of Lina Kostenko Landscape: Processes and Events through Oral Collective Creative Work]. *Naukovyi visnyk Schidnoevropejs'koho nacional'nogo universitetu im. Lesi Ukrainki. Filologichni nauky. Literaturознавство*, (9), pp. 21–26. (In Ukr.).
2. Gasparov, M. L. (1994). Predislovie [Preface]. In: Yu. M. Lotman i tartusko-moskovskaia semioticheskaia shkola (pp. 11–28). Moskva: Genesis. (In Russ.).
3. Drozdovskiy, D. I. (2011). Chvyli chasu [Waves of Time]. In: *Richka Heraklita* (pp. 280–283). Kyiv: Lybid. (In Ukr.).
4. Kostenko, L. V. (2016). *Trysta poezii. Vybrani virshi* [Three Hundred Verses. Selected Verses]. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA. (In Ukr.).
5. Lichachov, D. S. (2016). *Poeziya sadov* [Poetry of Gardens]. Moskva: Azbuka. (In Russ.).

Надійшла до редколегії 20.01.21

Olena Mykhailova, PhD in Philology, Associate Professor
ORCID: 0000-0002-3613-4858
e-mail: mikhailova_elena@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FLORISTIC SYMBOLICS OF LINA KOSTENKO POETRY

The article considers floristic vocabulary of Lina Kostenko poetry in the linguoculturological aspect; mythological semantics and symbolic of floristic names were determined in the poetry collection "Three hundred verses"; the link between symbolic meaning of flowers with totemic beliefs, between chthonic semantics of vegetation, solar myths were studied, peculiar traits of poetic arrangement were analyzed. Conclusions were drawn on the original poetic model of the mythic space that unites the worlds of heavens and the earth, rich in floristic images, enrooted in ancient totemic beliefs. The harmonic synergy of a man and the nature envisages the author's interpretation of universal floristic symbols in the limits of paradigm "flowers" – "myth" – "poet", wherein the flowers acquire symbolic meaning of the eternity of life born in the cosmogony depths of mythological archaic. In the poetry of Lina Kostenko an amazing unification of the internal world of a man with the realities of the world of nature takes place, the natural elements turn into cosmogony forces that create the renewed mythical space, wherein the flowers are the symbols of time, live signs of times of year, and the color symbolizes life milestones of the poetess herself. Archaic mythological symbolic as an integral part of poetic text obtains a new meaning due to which an ancient past unites with modern times, floristic names are transformed into universal poetic symbols, disclose figurative world of poetry. The origins of floristic symbolic are enrooted into vegetation totemism, when the people respected different types of flowers and animals as prime ancestors, bestowed them with magic traits, chthonic semantics, considered them amulets and used separate types of plants as medicines or bloodless sacrifices in the gods' cults. A particular type of solar-floristic metaphor can be considered as a revelation of totemism, built on the grounds of metonymy, the majority of "floristic" lexemes, used by Lina Kostenko, stand as names for typical Ukrainian decorative plants, but the author's poetic arrangement makes every floristic composition of the poetess unparalleled.

Keywords: landscape, lyrics, floristic symbolics, chthonic semantics, vegetable totemism.

УДК 811.161.2'373.612.2:821.161.2-1:7.038.6

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.29.6>

Катерина Паршак, канд. філол. наук, доц.

ORCID: 0000-0002-3432-2396

e-mail: kateparshak@ukr.net

Ярослава Калиновська, магістр

ORCID: 0000-0002-6270-4009

e-mail: kalunka19@ukr.net

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова Київ, Україна

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МЕТАФОРИ В МОВІ ТВОРІВ ПОЕТІВ-ПОСТМОДЕРНІСТІВ

Присвячено дослідженню особливостей функціонування і творення метафор у поезіях Оксани Забужко, Юрія Іздрика та Сергія Жадана. Однією з важливих проблем лінгвостилістики є дослідження мовної особистості письменників, творчість яких є одним зі стилістичних джерел розвитку української поетичної мови, тому значення метафори в поетичних текстах залишається актуальним об'єктом сучасних лінгвістичних студій. З'ясовано поняття метафори та встановлено її особливість як семантичної мовної одиниці. Зосереджено увагу на класифікації метафор, ужитих у творах поетів-постмодерністів. Досліджено стилістичну роль і розкрито функції мовної метафори в поетичних текстах. Окреслені висновки слугуватимуть основою подальших досліджень про функціонування концептуальних метафор у художніх творах.

Ключові слова: метафора, концепт, метафоричне перенесення, концептуальна метафора.

Вступ. Загалом дослідженню метафор присвячено низку лінгвістичних праць як в українському, так і зарубіжному мовознавстві. Зокрема, мовна метафора стала предметом наукового зацікавлення Н. Арутюнової; метафору, її природу та роль у мові й мовленні вивчала А. Гаврилюк, засоби вираження метафори стали основою темою досліджень Г. Складарської, Л. Пустовіт. Поетичній метафорі присвятили свої наукові праці В. Виноградов, Т. Єщенко, Л. Кравець, Л. Приблуда та ін.

Методологія дослідження. Мета статті – визначити особливості семантики та функціонування концептуальних метафор у поезіях Сергія Жадана, Оксани Забужко та Юрія Іздрика.

Відповідно до мети були використані такі методи дослідження: *описовий*, із застосуванням прийомів зіставлення та спостереження, а також прийому зовнішньої та внутрішньої інтерпретації мовного матеріалу для визначення асоціацій, що є основою метафоричних перенесень, *контекстний*, *концептуальний* і *семасіологічний* для аналізу метафори в контексті поезій письменників-постмодерністів.

Результати дослідження. Основне протиріччя розуміння метафори полягає у двозначній суті цього явища: з одного боку, метафора є засобом мови, мовною одиницею, а з іншого – вона належить до образних фігур мови. Аналіз лінгвістичної теорії засвідчує еволюцію поглядів на метафору, починаючи від Аристотеля, який розглядав метафору як вид тропа, побудованого на основі вживання слів у переносному значенні, і закінчуючи когнітивною теорією, яку розробили американські вчені Джордж Лакофф і Марк Джонсон, головним об'єктом яких стала концептуальна метафора. У своїх дослідженнях вони стверджували, що "метафора є частиною людського функціонування і саме завдяки їй будується розуміння нашого досвіду" [10, р. 240]. Якщо узагальнити, то вчені дійшли висновку, що концептуальна метафора сама творить, а не відображає нашу реальність.

До вітчизняних лінгвістів, які досліджували концептуальну метафору, належать Г. Складарська та Л. Пустовіт. Мовознавець Г. Складарська ввела таке поняття, як "метафоричне дзеркало", і розглядала концептуальну метафору як "систему пов'язаних між собою дзеркал, що складаються з трьох елементів: ментальний світ людини та суспільства, уявлення людини про поняттєву сферу й концептуалізація поняттєвої сфери, виділення в ній найважливішого" [8, с. 112]. Л. Пустовіт, на відміну від Г. Складарської, визначила концептуальну метафору як

"розкриття сутності одного предмета чи явища через особливості іншого" [7, с. 2].

У сучасному мовознавстві можна виділити три основні погляди щодо лінгвістичної природи метафори:

- метафора як спосіб існування значення слова;
- метафора як явище синтаксичної семантики;
- метафора як спосіб передавання сенсу в комунікативному акті.

У нашому дослідженні розглядаємо метафору у площині структурно-семантичного явища та "як засіб пізнання світу, що відбиває специфіку індивідуального світобачення поета та його реалізацію в художньо-естетичних формах" [7, с. 4].

Зазначимо, що для дослідження семантико-функційних характеристик концептуальної метафори в поетичних текстах постмодерністів ми зверталися до семантичної (групування метафор за тематичною приналежністю допоміжного суб'єкта) та структурно-граматичної класифікацій, запропонованих Н. Арутюновою [1] і В. Телією [9].

Дослідженню творчості О. Забужко, С. Жадана та Ю. Іздрика присвячено низку літературознавчих і мовознавчих розвідок (Т. Денисова [4], Т. Єщенко [5], Л. Приблуда [6] та ін.), автори яких зазначають, що постмодерністська література натепер є найактуальнішою течією, оскільки "демонструє відображення стану суспільства в його реальному вияві" [7, с. 5]. Творчі доробки поетів-постмодерністів є яскравим прикладом літератури постмодерну, втілюючи в собі реалістичне бачення дійсності з його буденними проблемами.

Найбільш поширеними концептуальними метафорами в поетичному доробку авторів є: антропоморфна метафора (*жили заросли шкірою, плече напнуте, мов тятива*), природоморфна (у її межах виокремлено зооморфну (*метелики надій*), фломорфну (*німе дерево з печальними очима, божевільні дерева, німа квітка, психоделічні рослини*), артефактну (*долоні недопалками червоніли з рукавів*) і просторову (*широкі прерії, сіра безмірна пуста площа, бездомна земля*), у межах яких виділено семантичні типи перенесень.

Так, у структурі **антропоморфної** метафори виявлені типи перенесень засвідчують досить розширену й деталізовану сферу антропоморфних значень, базованих на зв'язку між тілом людини й реаліями навколишнього світу. Відповідно найчастотнішими з них є значення, виражені групою лексики на позначення частин тіла людини (більшою мірою внутрішніх органів): *язик, жили, легені*, а також на позначення фізіологічних процесів, притаманних людині: *дихання, сльози*. За допомогою "тілесної", "анатомічної" лексики автори створюють

низку індивідуально-авторських образів: *кров в'їдається ластовинням у шкіру асфальту, місяць росте, наче плід у шлунку, ніє душа в куточку за ребрами*, базованих на перенесенні за ознакою форми та функції.

Антропоморфна метафорична модель у поетичних текстах Сергія Жадана, Оксани Забужко та Юрія Іздрика широко маніфестує значення повільної дії, асоційованої зі значенням втоми, що переноситься на явища природи, природних об'єктів або одиниці виміру: *погода повільно сідає на руки, сонце мляво прямує попри дахи, час кульгає аритмічно й глухо*.

В утворенні типів перенесення в межах **природоморфної** метафори найчастотнішою є лексика зі значенням фізичних процесів: *сипати, розчинити, паленити, прикипіти*, що переноситься на явища природи на основі спільності функцій, характеру дії й утворює індивідуально-авторські конструкції: *день, що розчинився в зливі, ночі розсипались піском, пульсування погоди, сонце прикипіло на устах, дощ поливає, світання застиг; літо каламутить, жасмин палахкотить*.

Зазначимо, що в розгляданій природоморфній метафорі в поезіях Сергія Жадана наявні також значення, базовані на *архетипальній* символіці. Вважаємо, що підставою для метафоричного перенесення в конструкції з *небес висівається мерехтливий озон* значення дієслова *висівати*, пов'язаного з обробітком поля, переноситься на сферу небес; крім зорових асоціацій, є традиційне для давніх українців міфічне ототожнення "неба" і "поля".

У структурі природоморфної метафори підгрупа **зооморфних** значень найчастотніше реалізується перенесенням назв тваринного світу на абстрактні поняття на основі авторських індивідуальних асоціацій: *мікроби зради, птах зради, метелики надії*.

Найчастіше до зооморфної метафори вдаються Сергій Жадан та Оксана Забужко. Особливістю метафори Сергія Жадана є використання значень, пов'язаних із водним простором: *риба, рибина, луска, ікра, акваріум*. У ранніх поетичних збірках письменника ця група лексичних одиниць є також достатньо частотною. Наприклад, *риби купчаться тромбами в жилі ріки*. Можливо, використання "рибно" тематики пов'язане із символічним значенням образу риб, що означають "мудрість, циклічність і багатство". У поезіях Оксани Забужко трапляються зооморфні метафори, пов'язані з образом кита або крота: *я мов кротиха, вдарена під дих; правлячі кити стають на герць на глибоководді*. Використання зооморфної метафори не типове для творчості Юрія Іздрика.

У підгрупі флористичних номінацій, що є також доволі поширеними в поетів-постмодерністів, наявні образні паралелі із яскравою індивідуальною асоціативністю: дощ порівнюється з яблуком, людина – із тропічним фруктом – *автобус вгризався черв'яком у важковпале яблуко дощу або надкус яблука ще не взявся іржею, жасмин палахкотить*.

У **артефактній** моделі метафоричних значень, що утворюються шляхом встановлення подібностей між зоровими, смаковими відчуттями та предметними поняттями, найчастотнішою є група лексики на позначення міських реалій: *недопалки, асфальт, ліхтар, бруківка, стіна, бинт, бруд*. Цю групу лексики постмодерністи активно використовують передусім для опредмечення психічних процесів і почуттів: *губи з присмаком асфальту, асфальт всотався в сну драговиння, розчинився у морі асфальт*.

Просторова метафора, яка творить концепт міста, у творах поетів-постмодерністів займає центральне місце. Кожна поезія містить урбаністичні образи, а основними метафоричними моделями є: людина-місто, географічний об'єкт – місто, фізичне явище – місто, природа – місто, просторове поняття – місто. Найчастотнішими є

назви географічних об'єктів (*лабіринт степів; білий острів; бездонна земля*), група лексики на позначення фізичних понять (*місто як чадна гаряча течія, сірники ліхтарів зігрівають*), назви частин тіла людини переносяться на простір (*шкіра асфальту, долоня міста, рейки судин*).

Одним із джерел метафоричного переосмислення концепту міста є **сакральна лексика**: *Бог, Господь, Христос, янгол*, а також імена біблійних персонажів *Юда і Каїн*. Аналіз ролі сакральної лексики дає змогу зробити висновок, що сакральна лексика десакралізується: *Бог стирає пил, Господь вимикає світло, Господь не розуміє й дивується* або навіть іронічний: *Боже слово як таранька, ним не наситишся*. А звичні для свідомості поняття навпаки сакралізуються: *електрика лежить розіп'ята на хрестах стовпів, дощ – терпка сукровиця Господнього тіла, терни вросли до самих брів*.

Структурно-граматичне вираження метафор у творах поетів-постмодерністів відбувається через *іменні, прикметникові та дієслівні метафори*. Процес метафоризації дієслівних значень спостерігається в тематичних групах на позначення станів, фізичних процесів, руху. Наприклад, *язик паленитиме з сорому, кора пришерхлих слів відшурхотіла*.

Джерелом метафоризації прикметника виступають поняття, пов'язані з внутрішніми й зовнішніми характеристиками людини. До окремої групи належать прикметники на позначення "чистих" кольорів (*жовтий, рожевий, синій, блакитний, червоний, чорний, сірий, білий: рожева бабуся, голуба слюза, жовтаве світло*) й оказіоналізмів, які насичують поетичну мову та створюють індивідуально-авторське бачення світу (*блідо-причинна стеля, димна сутін*). Інколи структура прикметникової метафори в поетичних текстах постмодерністів ускладнюється додаванням ще одного прикметника, із метою конкретизувати значення іменника та створити багатокomпонентний метафоричний образ: *місто мов чадна гаряча течія*.

Досліджені тексти засвідчують, що найактивнішою формою іменникової метафори в поезіях Оксани Забужко, Сергія Жадана та Юрія Іздрика є родовий відмінок. Наприклад, *присмак пустелі, язик відкладає ікру зради, джаз відчаю, вросли у пальці голоси померлих*.

Поетична мова досліджуваних творів поетів-постмодерністів характеризується різним ступенем ускладнення метафоричного образу. Зокрема, вони ускладнені обставиною (*старість вповзала в тіло*), порівнянням (*кожен звук множився, мов лавина; свійські дерева помалу тратають природну тьму, мов заражені сказом пси*) і складними конструкціями двох типів: "дієслівна + метафора з орудним придієслівним": *"птахи спадають чорним попелом спалених хат"*, "дієслівна + генитивна": *кров в'їдається ластовинням у шкіру асфальту*.

Висновки. Під метафорою розуміємо вид тропа, перенесення властивостей одного предмета (явища чи аспекту буття) на інший за принципом їхньої подібності або за контрастом. Як зазначає Н. Гучинська, "трактування мови як динамічного процесу спонукає сприймати метафору не як щось раз і назавжди створене і включене в мовну систему у вигляді стійкого словосполучення, а як щось, що виникає щоразу в процесі мовної творчості" [3, с. 2] і є результатом індивідуального перехрещення номінацій із різних сфер життя. За когнітивного підходу до вивчення метафори вона розглядається "як спосіб мислення, тому когнітивна функція є однією з головних" [2, с. 32]. У творах поетів-постмодерністів концептуальна метафора виконує експресивну, естетичну та виховну функції, які допомагають письменнику донести свої ідеї та світобачення. Таке використання та функціонування метафори відповідає особливостям мови поезії, адже

основним завданням поетів є вплив на свідомість читача та формування їхніх життєвих поглядів. Варто зазначити, що концептуально-семантичні та структурно-граматичні типи метафор Оксани Забужко, Сергія Жадана та Юрія Іздрика утворені комплексом складних і глибоких асоціацій, базованих на чуттєвому, етичному й побутовому досвіді людини. Їхня метафора постає багатовекторним семантичним утворенням, що уможливило множинність інтерпретацій і відповідно відкриває нові горизонти для наукових пошуків і відкриттів.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н. Д. Языковая метафора (синтаксис и лексика). *Лингвистика и поэтика* / Н. Д. Арутюнова. – Л.; М.: Наука, 1979. – С. 176–224.
2. Гаврилюк А. П. Метафора, її природа та роль у мові й мовленні / А. П. Гаврилюк // Вісн. Нац.-техн. ун-ту. – 2013. – № 2. – С. 31–37.
3. Гучинская Н. О. Семантическое преобразование языковых единиц в художественном тексте (Проблема языковых и поэтических тропов) / Н. О. Гучинская // Семантика и прагматика единиц языка в тексте. – Л.: ЛГПИ, 1988. – С. 3–10.
4. Денисова Т. Феномен постмодернізму: контури й орієнтири / Т. Денисова // Слово і час. – 1995. – № 2. – С. 18–27.
5. Єщенко Т. А. Метафора в українській поезії 90-х років ХХ ст.: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Т. А. Єщенко. Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 2001.
6. Приблуда Л. М. Функції мовної метафори в творчості українських письменників-постмодерністів / Л. М. Приблуда // Вісн. Запорізь. нац. ун-ту. – 2012. – Вип. № 1. – С. 1–8.
7. Пустовіт Л. О. Засоби вираження метафори / Л. О. Пустовіт // Культура слова. – 2013. – Вип. № 10. – С. 1–5. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazinell-3.pdf>.
8. Складарская Г. Н. Метафора в системе языка / Г. Н. Складарская. – СПб.: Наука, 1993.

9. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды. Языковая номинация (виды наименования) / В. Н. Телия. – М.: Наука, 1977.

10. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live by*. – London: The university of Chicago press, 2003.

References

1. Arutyunova, N. D. (1979). *Yazykovaya metafora (sintaksis i leksika)* [Language Metaphor (Syntax and Vocabulary)]. In: *Lingvistika i poetika* (pp. 176–224). Leningrad – Moskva: Nauka. (In Russ.).
2. Havryliuk, A. P. (2013). *Metafora, yii pryroda ta rol u movi y movlenni* [Metaphor, its Nature and Role in Language and Speech]. *Visnyk Natsionalno-tekhnichnoho universytetu*, Vyp. №2, pp. 31–37. (In Ukr.).
3. Guchinskaya, N. O. (1988). *Semanticheskie vidoizmeneniya yazykovykh edinic v hudozhestvennom tekste (problema yazykovykh i poeticheskikh tropov)* [Semantic Modifications of Linguistic Units in a Literary Text (the Problem of Linguistic and Poetic Tropes)]. *Sbornik nauchnykh statej*, pp. 3–7. (In Russ.).
4. Denysova, T. (1995). *Fenomen postmodernizmu: kontury y orientyry* [The Phenomenon of Postmodernism: Contours and Landmarks]. *Visnyk Slovo i chas*, №2, pp. 18–27. (In Ukr.).
5. Yeshchenko, T. (2001). *Metafora v ukrainskii poezii 90-kh rokiv XX st.* [Metaphor in Ukrainian Poetry of the 90s of the 20th Centuries]. Avtoref. Dys. Zaporizkyy derzhavnyi universytet. (In Ukr.).
6. Prybluda, L. M. (2012). *Funktsii movnoi metafory v tvorchosti ukrainskykh pysmennykiv-postmodernistiv* [Functions of Language Metaphor in the Works of Ukrainian Writers-Postmodernists]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, Vyp. №1, pp. 1–8. (In Ukr.).
7. Pustovit, L. O. (2013). *Zasoby vyrazhennia metafory* [Means of Expressing Metaphor]. Vyp. №10, pp. 1–5. <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazinell-3.pdf>. (In Ukr.).
8. Skliarevskaya, H. N. (1993). *Metafora v systeme yazyka* [Metaphor in the Language System]. SPb: Nauka. (In Ukr.).
9. Teliya, V. N. (1977). *Vtorichnaya nominatsiya i ee vidy. Yazykovaya nominatsiya (vidy naimenovaniya)* [Secondary Nomination and its Types. Language Nomination (Types of Name)]. Moskva: Nauka. (In Russ.).
10. Lakoff, G. & Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live by*. London: The university of Chicago press.

Надійшла до редколегії 22.01.21

Kateryna Parshak, PhD in Philology, Associate Professor

ORCID: 0000-0002-3432-2396

e-mail: kateparshak@ukr.net

Yaroslava Kalynovska, Master

ORCID: 0000-0002-6270-4009

e-mail: kalunka19@ukr.net

National Pedagogical Drahomanov University, Kyiv, Ukraine

SEMANTIC-FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF CONCEPTUAL METAPHOR IN THE LANGUAGE OF WORKS OF POSTMODERNISTS POETS

The article is devoted to the study of the peculiarities of the functioning and creation of metaphors in the poetry of Oksana Zabuzhko, Yuri Izdrik and Serhiy Zhadan. The main contradiction in the understanding of metaphor lies in the ambiguous essence of this phenomenon: on the one hand, metaphor is a means of speech, a linguistic unit, and on the other – it belongs to the figurative figures of language. A number of linguistic works in both Ukrainian and foreign linguistics are devoted to the study of metaphors. In particular, the language metaphor became the subject of scientific interest of N. Arutyunova; metaphor, its nature and role in language, and speech were studied by A. Havryliuk, the means of expression of metaphor became the main topic of research G. Sklyarevskaya and others. One of the important problems of linguistic stylistics is the study of the linguistic personality of writers, whose works are one of the stylistic sources of development of Ukrainian poetic language, so the importance of metaphor in poetic texts remains a relevant object of modern linguistic studies. The purpose of the article is to determine the features of semantics and the functioning of conceptual-semantic and structural-grammatical types of metaphors in the collections "Second Attempt" by Oksana Zabuzhko, "Quote Book" by Serhiy Zhadan and "Lazy and Gentle" by Yuri Izdrik. In accordance with the purpose, the following research methods were used: descriptive, using the methods of comparison and observation, as well as external and internal interpretation of linguistic material to determine the associations underlying metaphorical transference, contextual, conceptual and semasiological to analyze metaphor in the context of a poetry of postmodern writers. The article also clarifies the concept of metaphor and establishes its feature as a semantic linguistic unit. The focus is on the classification of metaphors used in the works of postmodern poets. The stylistic role and functions of language metaphors in poetic texts are investigated. This article can be used for further research in the field of conceptual metaphors in novel or poems.

Keywords: metaphor, concept, metaphorical transference, conceptual metaphor.

УДК 81-11:316.6Ф. де Соссюр
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.29.7>

Оксана Просьяник, д-р філол. наук, проф.
ORCID: 0000-0001-6704-5391
e-mail: oxppros@gmail.com

Олена Афанасьєва, ст. викл.
ORCID: 0000-0002-5738-0628
e-mail: e.n.afanasieva@gmail.com

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця,
Харків, Україна

ФІЛОСОФСЬКІ ВИТОКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СОЦІОЛОГІЗМУ В МЕТОДОЛОГІЇ Ф. ДЕ СОССЮРА: "ТАРДІВСЬКИЙ РЕЛЯЦІОНІЗМ"

Порушена проблема філософських засад й витоків поглядів Ф. де Соссюра, а саме соціологічного психологізму в його методології. Поява у 2002 р. автографічних соссюрівських матеріалів дала можливість переоцінити не лише теоретичні положення концепції Ф. де Соссюра, але й проблему філософських витоків психологічного соціологізму в методології Ф. де Соссюра. У мовознавстві міцно укоренився міф про Е. Дюркгейма як натхненника Ф. де Соссюра. Результати ж дослідження показали очевидну подібність теорії Ф. де Соссюра і Г. Тарда. Для Г. Тарда суспільство – це функція життєдіяльності конкретної людини й похідна досвідів конкретних людей, для Ф. де Соссюра ж об'єктом мовознавства є усупільнена мовна діяльність конкретних людей, їхнє інформаційне співіснування за допомогою мови (як засобу) і мовлення (як інструменту).

Ключові слова: методологія, реляціонізм, мовознавство, соціопсихологізм.

Вступ. Серед істориків мовознавства довго побутовували міфи про те, що Ф. де Соссюр не мав цілісної концепції, що вона була увесь час у стадії становлення, і взагалі, Ф. де Соссюр не мав наміру писати монографії із загальної лінгвістики. Висловлення на кшталт "Основу його відомої книги склали його усні імпровізації перед студентами, які професор і не думав не лише видавати, але й записувати" [1, с. 131] є дуже сумнівними, бо Ф. де Соссюр, як з'ясувалося наприкінці ХХ ст., записував їх у вигляді монографії з розділами й досить чіткою логічною структурою.

У 1996 р. під час відновлювальних робіт в оранжереї будинку роду Соссюрів у Женеві знайдено автографічні соссюрівські матеріали. Тексти містять надто зіпсовані часом риси книги із загальної лінгвістики з назвою "Про двоїсту сутність мовної діяльності" (оригінальна назва – "De l'essence double du langage"), афоризми, нові підготовчі нотатки для женецького курсу тощо. Вони опубліковані в 2002 р. у Парижі під назвою "Écrits de linguistique générale" ("Записки із загальної лінгвістики") [7].

Уважне прочитання нових автографічних матеріалів переконує в тому, що автентичні соссюрівські погляди залишаються невідомими широкому мовознавчому загалу (Про це більш докладно див. [2]). Так, проблемним є питання філософських витоків психологічного соціологізму в методології Ф. де Соссюра. У мовознавстві міцно укоренився міф про Е. Дюркгейма як натхненника Ф. де Соссюра, ми хотіли б довести, що натхненником, скоріше, є Г. Тард. Міркування щодо цього викладемо в нашій статті.

Результати дослідження. Г. Тард, який наприкінці ХІХ ст. був головним ідейним опонентом Е. Дюркгейма в соціології, так розумів суспільство: "Ми побачимо, що суспільство, якщо його і не можна зіставляти з організмом, може бути порівняне з одним привілейованим органом – мозком" [4, сс. 6–7]. Далі Г. Тард пише:

(...) тут виявляється одна з найповніших і виразних аналогій, яка може з більшою користю замінити собою постійно повторюване, але настільки штучне й натягнуте порівняння суспільств з організмами. Спочатку суспільство подібне до організму, але, в міру того, як цивілізується, воно прагне все більше і більше бути схожим не так на організм, як на той своєрідний орган, який називається мозком (...) [4, р. 155].

"Тільки спільноти тварин, бджіл і мурах, наприклад, понад усе заслуговують на назву соціальних організмів" [4, р. 158] і, "якщо асоціацію людей могли порівнювати з

організмом, то тільки через ту внутрішню доцільність, яка шляхом взаємної допомоги або збігу функцій робить останні настільки солідарними між собою, що вони по черзі бувають одні для одних метою чи засобом" [4, р. 181]. Стає зрозумілим, що Г. Тард не був прихильником розуміння суспільства як організму й припускав, що передусім у суспільстві слід вбачати спілкування й взаємодію людей, іноді свідоме – інноваційне, іноді неусвідомлюване – наслідувальне. За Ф. де Соссюром, мова як система становить собою майже повністю результат саме цього другого типу діяльності – неусвідомлено-наслідувального, на відміну від мовлення та мислення як активних виявів індивідуальної волі.

Про те, як Ф. де Соссюр ставився до метафоричної інтерпретації організму у стосунку до суспільних чи просто інформаційних явищ, таких, як мова чи мовна діяльність, читаємо в російськомовних "Нотатках": "Разумеется, машина или механизм не в большей мере могут быть привлечены к сравнению, чем организм. В них тоже есть своя анатомия и своя физиология" [3, с. 156].

Далі в першій женецькій лекції він виступив із різкою критикою перенесення на мову властивостей організму:

Чуть ли не на первой странице одной из работ г-на Овелака, посвященных лингвистике, можно прочитать следующее: "Язык рождается, растет, дряхлеет и умирает, как и всякий организм". Эта фраза совершенно типична для представителей столь распространенной даже среди лингвистов концепции, с которой приходится вести тяжкую борьбу и которая непосредственно привела к пониманию лингвистики как естественной науки. Нет, язык – это не организм, это не растение, существующее независимо от человека, он не имеет своей собственной жизни, своего рождения и смерти. Все неверно в той фразе, которую я только что привел. Язык не есть организм, он не умирает сам по себе, он не растет и не стареет, то есть у него нет ни детства, ни зрелого возраста, ни старости, и, наконец, язык не рождается [3, р. 44].

Крім того, Ф. де Соссюр цілком усвідомлював, що метафора організму має ще й інший сенс. Організм – це не лише щось живе й цілісне, яке має дієву силу й волю, але й те, що припускає природну (у натуралістичних концепціях) чи божественну (у концепціях супранатуралістичних) зумовленість розвитку. У зв'язку з цим він писав:

Признавая абсурдность намерения Шлейхера представить язык как организм, независимый от человеческого разума, мы по-прежнему стремимся, не испытывая никаких сомнений, сделать из него организм в другом смысле, поскольку считаем, что индоевропейский или семитский гений неустанно заботится о том, чтобы

удержать языки в одном и том же predeterminedenном свыше русле. Но любые наблюдения заставляют нас проникнуться противоположным убеждением и [понять, что язык есть произвольное установление]. Значение "гения языка" равно нулю по сравнению с таким, например, отдельным фактом, как отпадение конечного о, которое в любой момент может революционизировать отношение между знаком и понятием в какой угодно имеющейся форме языка, [обладающей ценностью]; при этом новый способ выражения [также имеет ценность] [3, р. 99].

Цікаву думку про дюркгеймівський соціальний факт висловлює Г. Тард:

Виникає питання, яку користь знаходять у тому, щоб під приводом очищення соціології позбавляють її від усього психологічного, живого змісту. Мабуть, для новоствореної науки спеціально шукають соціальні підстави, у які зовсім не входила б психологія і які, здається мені, ще набагато химерніші, ніж старі життєві підстави [4, с. 4–5].

Старі "життєві підстави" – це саме розуміння суспільства як організму або пошуки натуралістичних коренів його існування. Нові підстави, про які сперечалися Г. Тард й Е. Дюркгейм – це або реалістична метафізика (онтологічний соціологізм), або антропоцентризм (соціопсихологізм). Г. Тард і Ф. де Соссюр схилилися до останнього.

Наступна цитата фактично підтверджує визнання Г. Тардом соціології соціальною психологією: "Так само має діяти й соціологія, проста соціальна психологія, якщо вона хоче, щоб у неї була своя власна царина й достатні підстави для її існування" [4, р. 112]. Пор. таку саму думку в Ф. де Соссюра:

Un linguiste qui n'est que linguiste est dans l'impossibilité à ce que je crois de trouver la voie permettant seulement de classer les faits. Peu à peu la psychologie prendra pratiquement la charge de notre science, parce qu'elle s'apercevra que la langue est non pas une de ses branches, mais l'ABC de sa propre activité [7, с. 109].

(Лінгвіст, який є лише лінгвістом, на мою думку, унеможливорює собі пошуки способу навіть класифікувати факти. Поступово психологія практично візьме на себе відповідальність за нашу науку, оскільки вона усвідомить, що мова – не одна з її галузей, а азбука її власної діяльності.)

Ф. де Соссюр фактично визнає мовознавство розділом психології. І Г. Тард, і Ф. де Соссюр, найімовірніше, розуміли під соціальною психологією певний різновид суспільної антропології – науки про усупільнену людину.

Г. Тард неодноразово у своїх працях говорить про те, що соціальність не є метафізичною об'єктивною даністю й апріорним фатумом для людини, які детермінують життя індивідів, але є функцією інтеракції та сукупністю зв'язків між особами. В одній із його студій знаходимо положення, що розкриває його погляд на локалізацію соціального:

Висловленням колективна психологія або соціальна психологія часто надають фантастичного змісту, від якого насамперед необхідно звільнитися. Він полягає в тому, що ми уявляємо собі колективний розум, колективну свідомість як особливе ми, яке нібито існує поза індивідуальними розумами або понад ними. Немає потреби в такому тлумаченні, у такому містичному розумінні, для того, аби абсолютно чітко провести межу між звичайною психологією і психологією соціальною [5, с. 257].

а також достатньо однозначне визначення його темпорального характеру у праці "Соціальні закони": "Я стверджую, що взаємні стосунки ... двох осіб становлять єдину і необхідну підставу соціального життя" [6].

Схожі міркування знаходимо й у Ф. де Соссюра в ченетці монографії:

Le langage est un phénomène; il est l'exercice d'une faculté qui est dans l'homme. La langue est l'ensemble des formes concordantes que prend ce phénomène chez une collectivité d'individus et à une époque déterminée. Le malentendu où tomba au début l'école fondée par F[ranz] Bopp fut de prêter aux langues un corps et une existence imaginaires en dehors des individus parlants [7, с. 129].

(Мовна діяльність становить особливе явище; вона є реалізацією здатності, яка міститься в людині. Мова – це сукупність відповідних форм, яких набуває це явище в людській спільноті в певний момент часу. Омана, у яку на самому початку потрапила школа, заснована Ф[ранцом] Боппом, полягала у приписуванні мовам якоїсь тілесності та форми існування поза мовцями.)

Ф. де Соссюр теж не раз у автографічних матеріалах підкреслював, що єдиним повноцінним об'єктом мовознавства є саме суспільна за своїм призначенням мовна діяльність (langage), суб'єкт якої – конкретна людина. Лінгвістика, на переконання Ф. де Соссюра, – це la science du langage, мова ж (langue) як основний і центральний складник мовної діяльності має соціальний характер, як за походженням, так і за призначенням. Тому зіставлення поняття соціального (соціальності) як онтологічно психологічного в Г. Тарда та мовної діяльності (зокрема й мови) як соціально орієнтованого індивідуального досвіду в Ф. де Соссюра цілком коректне.

Ставлячи собі питання про джерела еволюційних змін у соціальній сфері, Г. Тард розмірковував над тим, у чому полягає онтологічна сутність цих змін: чи відбуваються вони самі собою, незалежно від волі та психологічних зусиль із боку людських особистостей, або ж це похідна зіткнень людських індивідуальних вчинків, спрямованих на реалізацію своїх цілей. Соціальні нововведення, згідно з концепцією Г. Тарда, виникають не відповідно до заздалегідь створеного об'єктивного сценарію, а внаслідок персональних інновацій і відкриттів і таких самих персональних майбутніх унаслідкувань. Як ці інновації, так і їхні наслідкування можуть бути й несвідомими.

Г. Тард сперечається із сучасними йому позитивістами другої половини XIX ст., які, послугуючись ідеями філософського реалізму, намагались опрацювати раціонально узагальнену картину універсальних законів суспільства, незалежну від суспільної практики взаємодії конкретних людей (саме таким шляхом ішов Е. Дюркгейм), протиставляючи їм власну, антропоцентричну концепцію комунікативної взаємодії та взаємного пристосування, унаслідок яких різні суспільні формації, взаємно пристосовуючись одна до одної, опрацьовують подібні (хоча й не ідентичні) засади суспільного життя. Спрощено цю позицію можна було б назвати емпіричною дедукцією: з одного боку, єдність, з іншого – практика досвіду. Нагадаємо, що саме так можна в сучасних термінах інтерпретувати кантівську концепцію трансцендентальності людського досвіду: з одного боку, ми становимо собою людство (й у своєму розвитку все більше просуваємося від національних і племенних партикуляризмів до усвідомлення себе людською єдністю), а з іншого – шлях до цього лежить через реальний досвід співіснування конкретних людей у межах народів і держав. Як бачимо, Г. Тард, як і І. Кант, був схильний до розуміння еволюції соціальності не як апріорно-детерміністського розвитку якихось метафізичних законів, а саме як апостеріорно-телеологічної інтеракції, тобто досвідного й цілеспрямованого розвитку міжособистісних відношень, унаслідок якого в індивідів виникають соціальні функції. У цьому питанні Г. Тард є дедуктивним апостеріористом, як і Ф. де Соссюр.

У Ф. де Соссюра така думка прихована у твердженні, що всі інновації походять не із самої системи мови, вони там апріорно не закладені, мова не розвивається сама собою і для себе, не є апріорно детермінованою об'єктивними законами саморозвитку, а залежать від спільної реалізації людьми мовної діяльності (langage), а ще конкретніше, – вони постають у людському мовленні, тобто

мовний інтеракції (discours) й актах мовленнєвої волі індивідів – мовних вчинках, висловленнях (parole):

Dans l'acte de langage la langue tire à la fois son application et sa source unique et continue et que le langage est à la fois l'application et le générateur continu de la langue, [...] la reproduction et la production [7, с. 129].

(В акті мовної діяльності мова знаходить одночасно своє застосування й своє унікальне і постійне джерело, а також що мовна діяльність є одночасно застосуванням і постійним творенням мови, [...] репродукцією і продукцією.)

Нагадаємо, що мовлення для Ф. де Соссюра – діяльність індивідуальна за онтологією (акт індивідуальної волі), але спрямована на реалізацію суспільних цілей (інтеракція), а мова – суспільна функція, що онтологічно локалізується в індивідуальній свідомості (dans le trésor intime) і є фактично частиною пам'яті конкретного носія (le trésor mental de la langue). Водночас варто звернути увагу на положення Ф. де Соссюра, у якому підкреслено суспільний характер мови:

Élément tacite, créant tout le reste; que la langue court entre les hommes, qu'elle est sociale. Si je fais abstraction de cette condition, si je m'amuse par exemple à écrire une langue dans mon cabinet, rien de ce que je vais dire sur "la langue" ne sera vrai ou ne sera nécessairement vrai [7, р. 94].

(Положення, що за замовчуванням конституює все інше, це те, що мова обертається між людьми, що вона соціальна. Якщо я знехтую цією передумовою, наприклад, якщо мені буде цікаво творити мову у своєму кабінеті, нічого, що я скажу про "мову", не буде правдою, або не обов'язково буде правдою.)

Мовлення (реальна мовленнєва практика, мовленнєвий досвід) як єдине зовнішнє щодо мови, індивідуальне в онтологічному плані, але соціалізоване за обставинами й метою джерело будь-яких мовних змін, має, згідно з концепцією Ф. де Соссюра, творчий характер і полягає в цілеспрямованому використанні людиною мови в безпосередньому зв'язку з його живим мисленням й актуальними практичними потребами. Проте водночас Ф. де Соссюр однозначно підкреслює, що основою мовленнєвих інновацій є вже наявна соціалізована система мови. Вони не можуть виникати із самих себе, на порожньому місці, із якихось метафізичних закономірностей, незалежних від практики спілкування та вираження думки конкретними особами. Фактично Ф. де Соссюр відстоював ту саму тардівську модель співвідношення відкриттів (мовленнєвих інвенцій) і наслідувань (соціальної зумовленості мови). Читаємо в "Нотатках" Ф. де Соссюра:

В языке формы никогда не конструируются вдруг, на пустом месте посредством действительно творческого акта. Всегда элементы новой формы заимствуются из наличных ресурсов. Но так как эти ресурсы состоят из слов, а не суффиксов, корней и т. д., созданию новых форм всегда предшествует скрытая работа по разложению старых [3, с. 78].

Подані тардівські засади інтенції і наслідування в першій інавгураційній женецькій лекції Ф. де Соссюра отримують назви "сталість" і "змінність": "Ети два принципа непрерывности и изменчивости языка вовсе не противоречат друг другу, их взаимосвязь настолько тесна и очевидна, что при попытке игнорировать один принцип мы тут же неизбежно нарушим и другой, даже не осознавая этого" [3, р. 47].

Подамо ще один фрагмент "заочного діалогу" Ф. де Соссюра з Г. Тардом. У ньому Ф. де Соссюр демонструє соціальність як облігаторну характеристику мови:

Язык как социальный факт можно сравнить с нравами и обычаями (конституция, право, мораль и т. д.). Более далеки от него искусство и религия – проявления

разума, в которых важную роль играет личная инициатива и которые не предполагают обмена мыслями между двумя индивидами. Однако и аналогия с нравами и обычаями очень относительна [3, р. 66].

У Г. Тарда читаємо:

Лінгвістична група складається з частин народів, узятих у різних державах; так само складаються релігійна група і юридична група, а отже, і національна група, яка, будучи дуже складною для визначення й виділення, передбачає оригінальну комбінацію релігії, мови, права, сукупності традицій і звичаїв – усе це міститься, якщо це можливо, на певній ділянці землі зі справжніми природними кордонами [4, с. 7].

В обох випадках науковці вбачають аналогію між мовою та іншими суспільними інститутами, зокрема традиціями і звичаями. Водночас Ф. де Соссюр застерігає від однозначного отождествлення характеру цих "соціальних фактів", адже, на відміну від ритуальних за своєю природою релігії, моралі чи традицій, мова є живим засобом семіологічно-мисленнєвої інтеракції людей, а отже, значною мірою залежна від реальної емпірії мовлення.

Висновки. Підсумовуючи, слід однозначно вказати на очевидну подібність теорій Ф. де Соссюра і Г. Тарда. Для Г. Тарда суспільство як об'єкт психосоціології полягає у взаємній діяльності людей і їхніх стосунках: суспільство – це функція життєдіяльності конкретної людини й похідна досвідів конкретних людей, для Ф. де Соссюра ж об'єктом мовознавства є усупільнена мовна діяльність конкретних людей, їхнє інформаційне співіснування за допомогою мови як засобу та мовлення як інструменту, тобто мова й мовлення – це функції мовної діяльності і похідні інтеракції конкретних людей. Таку методологічну позицію ми й називаємо антропоцентризмом.

Список використаної літератури

1. Алпатов В. М. История лингвистических учений : учебн. пособие / В. М. Алпатов. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Языки русской культуры, 2005.
2. Просяник О. П. Фердинанд де Соссюр: демифологізація концепції : монографія / О. П. Просяник. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2018.
3. Соссюр Ф. де. Заметки по общей лингвистике / Ф. де Соссюр. – М. : Прогресс, 1990.
4. Тард Г. Социальная логика / Г. Тард. – СПб. : Социально-психологический центр, 1996.
5. Тард Г. Мнение и толпа. Психология толп / Г. Тард. – М. : Институт психологии РАН; Изд-во КСП, 1999.
6. Тард Г. Социальные законы. Цит. по: Зомбарт В. Социология. Библиотека Гумера / Г. Тард. – Электронный ресурс. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/zombart/.
7. Saussure F. de. *Écrits de linguistique générale*, établis et édités par Simon Bouquet et Rudolf Engler, avec la collaboration d'Antoinette Weil. – Paris : Gallimard, "Bibliothèque des idées", 2002.

References

1. Alpatov, V. M. (2005). *Istoriia lingvistsicheskikh uchenii* [History of Linguistic Studies]: uchebn. posobie (4-e yzd., yspr. i dop). Moskva: Yaziki russkoi kul'turi. (In Russ.).
2. Prosiannyk, O. P. (2018). *Ferdinand de Sossyur: demifologizatsiia kontseptsii* [Ferdinand de Saussure: Demythologization of the Concept]: monografiia. Kharkiv: Kharkivske istoriko-filologichne tovarystvo. (In Ukr.).
3. Sossyur, F. de. (1990). *Zametki po obshchei lingvistike* [Notes of General Linguistics]. Moskva: Progress. (In Russ.).
4. Tard, H. (1996). *Sotsialnaia logika* [Social Logic]. SPb: Sotsialno-psikhologicheskii tsentr. (In Russ.).
5. Tard, H. (1999). *Mnenie i tolpa. Psikhologiya tolpy* [Opinion and the Crowd. Psychology of Crowds]. Moskva: Ynstitut psikhologii RAN; Yzdatel'stvo KSP. (In Russ.).
6. Tard, H. *Sotsialnye zakony* [Social Laws]. Tsit. po: Zombart, V. *Sotsiologiya*. Biblioteka Humer. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/zombart/. (In Russ.).
7. Saussure, F. de. (2002). *Écrits de linguistique générale*, établis et édités par Simon Bouquet et Rudolf Engler, avec la collaboration d'Antoinette Weil. Paris: Gallimard, "Bibliothèque des idées".

Надійшла до редколегії 19.01.21

Oksana Prosiannyk, Doctor of Philology, Professor
ORCID: 0000-0001-6704-5391
e-mail: oxppros@gmail.com

Olena Afanasieva, Senior Lecturer
ORCID: 0000-0002-5738-0628
e-mail: e.n.afanasieva@gmail.com

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine

PHILOSOPHICAL ORIGINS OF PSYCHOLOGICAL SOCIOLOGISM IN THE METHODOLOGY OF F. DE SAUSSURE: "RELATIONISM OF G. TARDE"

The article raises the problem of philosophical principles and origins of the views of F. de Saussure, namely sociological psychologism in his methodology. The F. de Saussure's autographed materials which appeared in 2002 made it possible to reassess not only the theoretical provisions of the concept of F. de Saussure, but also the problem of philosophical origins of psychological sociologism in the methodology of F. de Saussure. The myth about E. Durkheim as the F. de Saussure's inspirer is firmly rooted in linguistics. The results of the research showed an obvious similarity between the theories of F. de Saussure and G. Tarde. For G. Tarde, society is a vital function of a particular person and a derivative of the experiences of particular people, but for F. de Saussure, the object of linguistics is the socialized linguistic activity of particular people, their informational coexistence with the help of language as a means and speech as a tool, i.e., language and speech are functions of language activity and derivatives of interactions of specific people. G. Tarde was inclined to understand the evolution of sociality as an experiential and purposeful development of interpersonal relations, as a result of which individuals have social functions. F. de Saussure has such an idea hidden in the assertion that all innovations do not come from the language system itself, they are not a priori laid down there, language does not develop by itself and for itself, it is not a priori determined by objective laws of self-development, but it depends on the joint realization of language activity by people (langage), and more specifically – they appear in human speech, i.e. language interaction (discours) and acts of speech will of individuals – language acts, statements (parole). Both G. Tarde and F. de Saussure see the analogy between language and other social institutions, traditions and customs, in particular. At the same time, F. de Saussure warns against unambiguous identification of the nature of these "social facts", because, in contrast to the ritual by their nature religion, morality or traditions, language is a living means of semiological and mental interaction of people.

Keywords: methodology, relationism, linguistics, socio-psychologism.

ГОВІРКИ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ЗОНИ В ЛЕКСИКОГРАФІЧНОМУ ОПРАЦЮВАННІ

Наголошено на необхідності фіксації діалектного матеріалу в різних формах (текст і відповіді на питання спеціальних програм) для забезпечення повноти інформації про структурні риси так званих редукованих говірок українського мовного континууму та важливості їхнього дослідження, адже переселення людей у мовне середовище інших діалектів призводить до руйнування цілісного діалектного ареалу. Умовна назва чорнобильські говірки (або говірки Чорнобильської зони) уже міцно закріпилася в діалектології, хоча до події 26 квітня 1986 р. на мовній карті України такої групи говірок ніхто не виокремлював. Міграційні рухи з Центрального Полісся в інші регіони України після катастрофи на Чорнобильській АЕС спричинили до руйнування цілісного діалектного ареалу, оскільки величезна 30-кілометрова зона ось уже 35 років як майже знелюднена, а її мешканці переселилися до сіл і міст інших регіонів (дехто вже змінив по кілька місць проживання).

Проаналізовано представлення говірок Чорнобильської зони в різних наукових працях – дескриптивних, лінгвогеографічних і лексикографічних, які так чи інакше репрезентують дані, фактичний матеріал, що може стати своєрідним ґрунтом, емпіричною базою для укладання словника чорнобильських говірок. Описано форми представлення діалектної лексики чорнобильських говірок у додатках до збірників діалектних текстів та описових праць, а також простежено, говірки яких населених пунктів, що нині входять до зони відчуження, відображено в словниках та атласах, підготовлених у період до Чорнобильської трагедії.

Ключові слова: українські діалекти, діалектна лексикографія, діалектний словник, Чорнобильські говірки, редукована говірка, діалектний текст.

Вступ. Наприкінці ХХ ст. особливо гостро постала проблема збереження інформації про українські діалекти. Політичні процеси, природні катаклізми часто призводять до того, що певні території або зазнають суттєвих трансформацій, або просто зникають із мовної карти країни. На жаль, в історії нашої держави тільки в ХХ ст. і на початку ХХІ ст. це ставалося неодноразово, згадаймо події на Західній Україні в середині минулого століття, масштабні будівництва ГЕС на Дніпрі, Чорнобильську катастрофу та війну на сході України. Усе частіше дослідники звертаються до проблем лінгвоекотології (синонімічний термін – еколінгвістика). Лінгвістичні термінологічні енциклопедії виокремлюють понад вісім напрямів цієї науки [17, с. 147]. На практиці це поняття вживають переважно тоді, коли йдеться про дослідження мовної ситуації, мовної політики у світі чи окремій державі, про мовну грамотність або чистоту мови. Однак усе частіше на перший план для мовознавців виходить потреба розгляду мови як складника системи взаємного існування людини, суспільства і природи. Особливо відчутним це стало після техногенної катастрофи на Чорнобильській АЕС (1986), коли в діалектології з'явилося нове поняття, новий термін – *редуктивна говірка*, "адже відселення мешканців з ареалу середньополіських говірок, ураженого радіацією, означало руйнування, припинення існування природно сформованого діалектного середовища" [9, с. 100].

Саме так сталося з ареалом Північної Київщини і Північно-Східної Житомирщини – говірками Чорнобильської зони. Ця умовна назва вже міцно закріпилася в діалектології, хоча до події 26 квітня 1986 р. на мовній карті України такої групи говірок ніхто не виокремлював. Міграційні рухи з Центрального Полісся в інші регіони України після катастрофи на Чорнобильській АЕС спричинили до руйнування цілісного діалектного ареалу, оскільки величезна 30-кілометрова зона ось уже 35 років як майже знелюднена, а її мешканці переселилися до сіл і міст інших регіонів (дехто вже змінив по кілька місць проживання).

Зафіксувати, зберегти й дослідити фактично втрачені мовні системи – ось найважливіше завдання діалектологів.

Результати дослідження. Ще на Міжнародній науковій конференції "Полісся: мова, культура, історія" (Київ, 1996), приуроченій 10 роковинам Чорнобильської трагедії, П. Гриценко поставив перед науковцями завдання створення чорнобильського мовного фонду з

метою "забезпечення наступних поколінь дослідників інформацією про говірки Чорнобильської зони, акумуляції ще не втрачених свідчень про ці говірки, а також для об'єктивного вивчення в майбутньому факторів, напрямів та інтенсивності змін цих говірок у нових умовах функціонування" [8, с. 44].

Фонотеки, текстотеки, записи за різноманітними питальниками та спеціальними програмами мали б забезпечити створення мовного портрета кожної переселенської говірки.

І свого часу у відділі діалектології Інституту української мови НАН України відповідно до завдань Державної програми ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи було проведено експедиції до переселенців, і навіть у зону відчуження, що поклато початок створенню чорнобильського мовного фонду. Результатом цієї роботи стали видання "Говірки Чорнобильської зони. Тексти" (1996) [6] і "Говірки Чорнобильської зони. Системний опис" (1999) [5], а також багато інших досліджень про мову переселенців. У цих виданнях представлено говірки колишніх сіл Чорнобильського (Буда, Бураківка, Річиця, Рудьки, Стечанка, Товстий Ліс, Чистоголівка) і Поліського (Варовичі, Денисовичі, Луб'янка, Мартиновичі) районів. Під час експедицій було здійснено багато записів від переселенців у компактних місцях їхнього проживання. В опублікованих виданнях опрацьовано лише частину матеріалів, усі записи є частиною Українського діалектного фонофонду і зберігаються у відділі діалектології Інституту української мови НАН України (Київ).

Не можна оминати увагою комплексне дослідження, присвячене говірці одного села – Машеве Чорнобильського району, опубліковане в 4-х частинах (2003–2005), адже збірники діалектних текстів формують надійну джерельну базу не лише для досліджень діалектних явищ на всіх мовних рівнях, характеристики окремих діалектів, опису ідіостилів мовця тощо, а й для етнографії, історії, фольклору, оскільки тексти містять цінні історичні та культурні відомості. Вони дають можливість зафіксувати і зберегти для прийдешніх поколінь своєрідний мовний портрет кожної говірки. Зроблені діалектологами записи спонтанного мовлення діалектоносіїв – переселенців із Чорнобильської зони – дають змогу дослідникам хоча б частково реконструювати ці говірки.

Цінною для збереження й дослідження чорнобильських говірок стала монографія М. Ткачук "Ботанічна лексика говірок Чорнобильської зони: реконструкція

редуктивного ареалу" [18], у якій досліджено назви об'єктів флори, що функціонують у місцях компактного проживання чорнобильців-переселенців. У книзі не просто реконструйовано ботанічну лексику чорнобильських говірок, а змодельовано цю тематичну групу лексики у проекції на материнський ареал, описано семантику й мотивацію цих назв. Адже внаслідок відриву мовців від автохтонної території проживання, зникнення реалій, які раніше повсякчас оточували людей, втрати традиційного знання чимало лексем зазнають деактуалізації, редукції – виходять з ужитку або заступаються новими елементами під впливом інших говірок або літературної мови. Важливо, що, окрім трьох розділів описової частини, багатий діалектний матеріал представлено у вигляді тематичного словника й атласу ботанічної лексики говірок Чорнобильської зони (71 карта з коментарями).

У чорнобильський період групою науковців (археологів, етнографів, мовознавців) було здійснено комплексне дослідження говірок Київського Полісся, які фактично стали говірками чорнобильської зони. Колективна монографія "Київське Полісся" [11] представила певні особливості цієї території, що вирізняють її з усього обширу українського Полісся. Значну увагу приділено питанням археології, заселення цього краю. Мовознавці зосередилися на глибокому дослідженні ономастикону цієї території. Одним із висновків є зауваження про те, що в "Київському Поліссі ... спостерігається значна кількість архаїчних мовних явищ, властивих як усьому регіону, так і спорадично окремим говіркам. Виявлені факти ендемічної та архаїчної лексики демонструють певну етнічну ізоляваність, започатковану ще в говірках старослов'янської мови" [11, с. 209].

І хоч ареал, про який ми говоримо, – Чорнобильська зона – розташований в одній із найархаїчніших із погляду генези та походження української мови зон українського континууму, і говірки цієї зони завжди були в полі зору дослідників, однак спеціальних досліджень, зокрема лінгвогеографічних і лексикографічних праць, присвячених саме чорнобильським говіркам, не так і багато.

Якщо говорити, наприклад, про лінгвогеографічне їхнє представлення, то варто зазначити, що в "Загальнослов'янському лінгвістичному атласі" (Картотека *Загальнослов'янського лінгвістичного атласу* зберігається у відділі діалектології Інституту української мови НАН України (Київ). Опубліковані томи й інші матеріали проекту див. <http://www.slavatlas.org/>) подано матеріали лише з однієї говірки (селище Поліське, пункт 435 у мережі) і водночас жодної говірки з Чорнобильського району. Це можна пояснити масштабністю проекту, що не дозволяло загустити мережу атласу. У першому томі "Атласу української мови" [2] з Поліського району картографовано 9 н. п., а з Чорнобильського – 12 н. п. Проблемний регіональний "Лінгвістичний атлас Нижньої Прип'яті" Т. Назарової [14], який, за задумом авторки, спрямовувався на відбиття особливостей цих говірок у контексті українсько-білоруської міждіалектної взаємодії, значно докладніше зафіксував особливості говірок Нижньої Прип'яті: з Поліського району представлено 9 н. п., із Чорнобильського – 41 н. п.

Діалектними лексикографічними працями середньополіські говірки, до яких належать і чорнобильські, представлені теж досить фрагментарно.

У II половині минулого століття вони найповніше були репрезентовані в двох словниках П. Лисенка. Так, у "Словнику діалектної лексики Середнього і Східного Полісся" [12] представлено лексику, зібрану автором у 1947–1958 рр. у 128 н. п. Чернігівської, Київської (21 н. п.), Житомирської (22 н. п.) і Сумської областей. Із

поміж уже названих говірок, що нині належать до Чорнобильської зони, представлені Буда-Варовичі, Мартиновичі, Довгий Ліс.

У другій праці П. Лисенка – "Словник поліських говірок" [13] мережа значно ширша – 213 н. п. (Київська обл. представлена 40 н. п., Житомирська – 55 н. п.), зокрема залучено лексику, зафіксовану в таких селах: Бобер, Буда-Варовичі, Денисовичі, Довгий Ліс, Ладижичі, Луб'янка, Мартиновичі, Машеве, Поліське, Стечанка.

Названі праці – класичні регіональні диференційні словники, для яких матеріал записано за Програмою для збирання матеріалів до Діалектологічного атласу української мови [16]. Словники побудовано традиційно – подано лексему у фонетичній транскрипції, потлумачено її семантику, проілюстровано (хоч і досить скупо), додано локалізацію й окремі граматичні характеристики. Реєстри обмежено лексемами, відмінними від літературної мови, що передбачено вимогами до укладання діалектного лексикону диференційного типу.

Огляд розвитку діалектного словникарства на початку XXI ст. дозволяє говорити про його поштовхування. О. Бондар у статті "Розвиток українського діалектного словникарства на поч. XXI ст." [3, с. 172] у 2012 р. проаналізував стан української діалектної лексикографії цього періоду. Зокрема, він зазначив, що від 2000 до 2011 р. вийшло 70 діалектних словників, словничків і матеріалів. Він також зауважив, що найбільш опрацьованими в лексикографічному аспекті є говори південно-західного наріччя (насамперед, гуцульський), представлені 18 словниками. У доробку лексикографів південно-східного наріччя за цей період – лише 8 лексикографічних праць (із них 5 репрезентують слобожанські говірки). І найменше словників вийшло друком на матеріалі поліського наріччя, зокрема по два – західнополіського і середньополіського, східнополіський не представлений жодним словником.

Середньополіський діалект знайшов відображення, зокрема, у працях: М. та О. Никончуків і В. Мойсієнка "Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії" [15] і Г. Гримашевич "Словник назв одягу та взуття середньополіських та суміжних говірок" [7]. Це – регіональні дослідження, які присвячені окремим тематичним групам лексики.

На жаль, повного діалектного словника середньополіського діалекту загалом і чорнобильських говірок зокрема, на тепер немає.

Варто зауважити, що в праці "Говірка села Машеве Чорнобильського району" [4] вміщено лексичні матеріали з розгорнутими ілюстраціями, зокрема: частина III – це "Матеріали до Лексичного атласу української мови", записані за Програмою Й. Дзендзелівського [10], а частина IV – це "Матеріали до Поліського етнолінгвістичного атласу". У двох перших частинах цього дослідження, де вміщено діалектні тексти, додано так звані *глосарії*, у кожному з яких подано 120 слів (система представлення така: транслітерована лексема – фонетичні варіанти – семантика) – переважно це пояснення слів, які, на думку укладачів, вимагають тлумачення для ширшого кола читачів.

У книзі "Говірки Чорнобильської зони. Тексти" [6] теж потлумачено незрозумілі слова, але подано під назвою "Словник рідкоживаних слів", який містить близько 210 лексем (слово у фонетичній транскрипції і тлумачення; локалізації та ілюстрації немає).

Названі праці так чи інакше репрезентують дані, фактичний матеріал, що може стати своєрідним ґрунтом, емпіричною базою для укладання словника чорнобильських говірок. Зауважимо, що етнографи і народознавці теж збирали й опублікували надзвичайно багатий

матеріал про говірки Чорнобильської зони. І хоч у їхніх працях не зафіксовано вимову (не подано транскрипційний запис, не можна відстежити фонетичні варіанти), але під час укладання словників, зокрема тлумачення окремих лексем, вони можуть суттєво допомогти лексикографам-діалектологам.

Як ми вже зазначали, реєстр діалектних словників залежить від засад укладання, зокрема, в українській діалектології відомі два основних типи словників: диференційний, у якому представлені відмінні від літературної мови явища, і повний, де намагаються зафіксувати всі наявні в говірці (чи групі говірок) одиниці безвідносно до літературної мови.

Висновки. Створення саме такого – повного, із максимальною лінгвістичною інформацією, розгорнутими ілюстраціями – типу словника чорнобильських говірок вважаємо справою необхідною, актуальною й перспективною. У ньому мають бути представлені слова, поширені в межах досліджуваних говорів і які вирізняються специфічним для них лексичним, словотвірним, фонетичним, акцентним оформленням і семантикою. У такому словнику обов'язково має бути представлена лексика, яка репрезентує поняття матеріальної й духовної культури (так звані етнографізми), адже діалектна лексика відображає історичний поступ народу у його праці, зі звичаями і віруваннями, увесь світогляд у цілому, і саме тому є необхідним джерелом для реконструкції давнішого стану культури носіїв мови.

Діалектні словники є акумуляторами національної пам'яті народу й надійним бар'єром на шляху втрати національних духовних цінностей, і тому надзвичайно важливо створити такий словник саме для редукованих говірок – таких, як говірки Чорнобильської зони, щоб зберегти для прийдешніх поколінь ті мовні явища, які вже значною мірою деактуалізувалися, редукувалися, трансформувалися й асимілювалися до мікросоціумів, із якими тепер співіснують. Редуктивні говірки варто було б представити, використавши концепцію інтегрального опису мови за методикою *лексикографічного портретування* російського лінгвіста Ю. Апресяна та його школи [1, с. 33–74]. Базовою гіпотезою цієї концепції є теза про формування лексичних значень на підставі життєвого досвіду носіїв мови, їхньої "наївної" картини світу. Лексикографічний портрет слова має бути представлений такими типами інформації про лексичну одиницю: морфологічною, стилістичною, семантичною, прагматичною, просодичною, синтаксичною, моделями та правилами сполучення слів й обмеженнями на них, фразеологічною. Створення мовного портрета кожної окремо взятої говірки стане кроком на шляху до створення зведеного словника чорнобильських говірок.

Список використаної літератури

1. Апресян Ю. Д. Основные принципы и понятия системной лексикографии / Ю. Д. Апресян // Языковая картина мира и системная лексикография. – М. : Языки славянских культур, 2006. – С. 33–74.
2. Атлас української мови : у 3-х т. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 1.
3. Бондар О. І. Розвиток українського діалектного словникарства на початку ХХІ ст. / О. І. Бондар // Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія: Леонідові Сидоровичу Паламарчукові. – К. : КММ, 2012. – С. 171–176.
4. Говірка села Машево Чорнобильського р-ну : У 4-х ч. / Уклад.: Ю. І. Бідношия, Л. В. Дика. – К. : Центр захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій, 2003–2005. Ч. 1 : Тексти; / Уклад.: Г. В. Воронич, Л. А. Москаленко, Л. Г. Пономар. – К. : Центр захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій, 2003. Ч. 2: Тексти. – К. : Центр захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій, 2003; / Уклад.: Ю. І. Бідношия, Г. В. Воронич, Л. В. Дика, Л. А. Москаленко, Л. Г. Пономар. – К. : Центр захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій, 2003 Ч. 3: Матеріали до Лексичного атласу української мови; Ч. 4: Матеріали до Поліського етнолінгвістичного атласу / Уклад.: Ю. І. Бідношия, Г. В. Воронич, Л. В. Дика, Л. А. Москаленко, Л. Г. Пономар. – К. : Центр захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій, 2005.

5. Говірки Чорнобильської зони: Системний опис / П. Ю. Гриценко та ін. – К. : Довіра, 1999.
6. Говірки Чорнобильської зони: Тексти / Упоряд. П. Ю. Гриценко та ін. – К. : Довіра, 1996.
7. Гримашевич Г. І. Словник назв одягу та взуття середньополіських та суміжних говірок / Г. І. Гримашевич. – Житомир : Північноукраїнський діалектологічний центр Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2002.
8. Гриценко П. Говірки Чорнобильської зони сьогодні / П. Гриценко // Полісся: мова, культура, історія: Матеріали міжнародної конференції. – К. : Асоціація етнологів, 1996. – С. 38–46.
9. Гриценко П. Ю. Інформаційний простір діалектного тексту / П. Гриценко // Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій. – К. : Інститут української мови НАН України, 2015. – С. 100–118.
10. Дзєндзелівський Й. О. Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови / Й. О. Дзєндзелівський. – К. : Наук. думка, 1987.
11. Київське Полісся : Етнолінгвістичне дослідження / С. С. Березанська, Н. К. Гаврилюк, В. Д. Дяченко та ін.; Відп. ред. І. М. Железняк. – К. : Наук. думка, 1989.
12. Лисенко П. С. Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся / П. С. Лисенко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961.
13. Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974.
14. Назарова Т. В. Лінгвістичний атлас нижньої Прип'яті / Т. В. Назарова. – К. : Наук. думка, 1985.
15. Никончук М. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії / М. Никончук, О. Никончук, В. Мойсєнко. – Житомир : Полісся, 2001.
16. Програма для збирання матеріалів до діалектологічного атласу української мови. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949.
17. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011.
18. Ткачук М. М. Ботанічна лексика говірок Чорнобильської зони: реконструкція редукованого ареалу / М. М. Ткачук. – К. : Наук. думка, 2016.

References

1. Apresyan, Yu. D. (2006). Osnovnye printsipy i ponyatiya sistemnoy leksikografii. In: *Yazykovaya kartina mira i sistemnaya leksikografiya* [Basic Principles and Concepts of Systemic Lexicography. Linguistic Picture of the World and Systemic Lexicography] (pp. 33–74). Moskva: Yazyki slavyanskikh kultur. (In Russ).
2. *Atlas ukraïnskoi movy* [Atlas of the Ukrainian Language]. (1984). V 3 t. T. 1. Polissia, Serednia Naddniproianshchyna i sumizhni zemli [Polissya, Middle Dnieper and adjacent lands]. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukr.).
3. Bondar, O. I. (2012). Rozvytok ukrainskoho dialektnoho slovykarsstva na poch. XXI st. [Development of Ukrainian Dialect Vocabulary at the Beginning. 21st Century]. In: *Ukrainska i slovianska tлумачna ta perekladna leksykohrafiia: Leonidovi Sydorovychu Palamarchukovi* [Ukrainian and Slavic Interpretive and Translated Lexicography: Leonid Sidorovich Palamarchuk] (pp. 171–176). Kyiv: KMM. (In Ukr.).
4. *Hovirka sela Masheve Chornobylskoho r-nu* [Masheve Village Dialect of the Chornobyl district]. (2003–2005). Ch. 1–4. Kyiv [Ch. 1: *Teksty* [Texts]. (2003). Uklad.: Yu. I. Bidnoshia, L. V. Dyka. Kyiv; Ch. 2: *Teksty* [Texts]. (2003). Uklad.: H. V. Voronich, L. A. Moskalenko, L. H. Ponomar. Kyiv. Ch. 3: *Materialy do Leksychnoho atlasu ukrainskoi movy* [Materials for the Lexical Atlas of the Ukrainian Language]. (2003). Uklad.: Yu. I. Bidnoshia, H. V. Voronich, L. V. Dyka, L. A. Moskalenko, L. H. Ponomar. Kyiv. Ch. 4: *Materialy do Poliskoho etnolinhvistychnoho atlasu* [Materials for the Polissya ethnolinguistic atlas]. (2005). Uklad.: Yu. I. Bidnoshia, H. V. Voronich, L. V. Dyka, L. A. Moskalenko, L. H. Ponomar. Kyiv]. (In Ukr.).
5. *Hovirky Chornobylskoi zony: Systemnyi opys* [Dialects of the Chornobyl Zone. System Description]. (1999). P. lu. Hrytsenko ta in. Kyiv: Dovira. (In Ukr.).
6. *Hovirky Chornobylskoi zony: Teksty* [Dialects of the Chornobyl Zone. Texts]. (1996). Uporiad. P. lu. Hrytsenko ta in. Kyiv: Dovira. (In Ukr.).
7. Hrymashevych, H. I. (2002). *Slovyk nazv odiahu ta vzuttia serednopoliskyykh ta sumizhnykh hovirok* [Dictionary of Clothing and Footwear Names of the Middle Polissian and Neighbouring Dialects]. Zhytomyr. (In Ukr.).
8. Hrytsenko, P. lu. (1996). *Hovirky Chornobylskoi zony sohodni* [Dialects of the Chornobyl Zone Today]. In: *Polissia: mova, kultura, istiria: Materialy mizhnarodnoi konferentsii* [Polissya: language, culture, history: Proceeding of the international conference] (pp. 38–46). Kyiv. (In Ukr.).
9. Hrytsenko, P. lu. (2015). Informatsiinyi prostor dialektnoho tekstu [Information Space of Dialect Text]. In: *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo lnhvistychnykh studii* [Dialects in synchrony and diachrony: text as a source of linguistic studies] (pp. 100–118). Kyiv. (In Ukr.).
10. Dzendzelivskiy, Y. O. (1987). *Prohrama dlia zbyrannia materialiv do Leksychnoho atlasu ukrainskoi movy* [Program for Collecting Materials for the Lexical Atlas of the Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukr.).
11. *Kyivske Polissia: Etnolinhvistychne doslidzhennia* [Kivske Polissya: Ethnolinguistic Research]. (1989). S. S. Berезанська, N. K. Havryliuk, V. D. Diachenko ta in.; Vidp. red. I. M. Zhelezniak. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukr.).
12. Lysenko, P. S. (1961). *Slovyk dialektnoi leksyky Serednoho i Shkhidnoho Polissia* [Dictionary of Dialectal Vocabulary of the Middle and Eastern Polissia]. Kyiv: Vyd-vo AN URSR. (In Ukr.).
13. Lysenko, P. S. (1974). *Slovyk poliskyykh hovirov* [Dictionary of the Polissian Dialects]. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukr.).
14. Nazarova, T. V. (1985). *Linhvistychny atlas nyzhnoi Prypiati* [Linguistic Atlas of Lower Prypiat]. Kyiv. (In Ukr.).

15. Nykonchuk, M., Nykonchuk, O., & Moisiienko V. (2001). *Poliska leksyka narodnoi medytsyny ta likuvalnoi mahii* [Polissya Vocabulary of Folk Medicine and Healing Magic]. Zhytomyr: Polissia. (In Ukr.).

16. *Prohrama dlia zbyrannia materialiv do dialektolohichnoho atlasa ukraïnskoi movy* [A Program for Collecting Materials for the Dialectological Atlas of the Ukrainian Language]. (1949). Kyiv: Vyd-vo AN URSR. (In Ukr.).

17. Selivanova, O. O. (2011). *Linhvistychna entsyklopediia* [Linguistic Encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K. (In Ukr.).

18. Tkachuk, M. M. (2016). *Botanichna leksyka hovirok Chornobyl'skoi zony: rekonstruktsiia reduktivnoho arealu* [The Botanical Lexis of the Dialects of the Chernobyl Zone: a Reconstruction of the Reductive Area]. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukr.).

Надійшла до редколегії 14.01.21

Liudmyla Riabets, PhD in Philology, Senior Researcher

ORCID: 0000-0003-4829-715X

e-mail: riabetslv@ukr.net

Institute of Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

DIALECTS OF THE CHERNOBYL ZONE IN LEXICOGRAPHIC PROCESSING

Emphasis is placed on the need to record dialect material in various forms (text and answers to special programs) to ensure complete information about the structural features of reductive dialects of the Ukrainian language continuum and the importance of their study, because the relocation of people to other dialects leads to the destruction of the entire dialect area. In dialectology, a new concept appeared, a new term – reductive speech. The term is used outside the area of Northern Kyiv and North-Eastern Zhytomyr – the dialects of the Chernobyl zone. This conditional name is already firmly established in dialectology, and it wants to be shared on April 26, 1986, on the language map of Ukraine, and no one singled out a group of dialects. Migration movements from the Central Polissya to other regions of Ukraine after the Chernobyl disaster led to the management of the entire dialect area, as a large 30-kilometer zone has been in the area for almost 35 years as almost depopulated, and its inhabitants have moved to villages and towns in several regions. Record, preserve and explore the actually lost language systems – this is the most important task of dialectologists.

The representation of the Chernobyl zone dialects in various scientific hearings – descriptive, linguogeographical and lexicographic – is analyzed. The titles in the articles of the work to some extent represent data, factual material that can become one's own land, an empirical basis for publishing a dictionary of Chernobyl dialects. It should be noted that ethnographers and ethnographers found it difficult to collect and publish extremely rich material on the dialects of the Chernobyl zone. And although there are no requirements in their hearings (no transcription record is given, phonetic variants cannot be traced), they can significantly help lexicographers-dialectologists when teaching dictionaries as interpretations of individual tokens.

Keywords: Ukrainian dialects, dialect lexicography, dialect dictionary, Chernobyl dialects, reductive dialect, dialect text.

ОМОВЛЕННЯ АКсіОЛОГіЧНОГО ДИСТАНЦіЮВАННЯ В ТЕКСТАХ ЗМІ НА ПОЛіТИЧНО ЧУТЛИВУ ТЕМАТИКУ

Присвячена питанням використання дискурсивної тактики аксіологічного дистанціювання й мовних засобів її втілення задля виявлення ступеня суб'єктивності в оцінці фактів і подій у текстах статей на політично чутливу тематику. Представлено лінгвопрагматичний аналіз ідентифікації рис опонентів, формування аксіологічної опозиції й окреслення погляду автора й членів опозиції на політичні події. Розглянуто побудову аксіологічної опозиції "свій" – "чужий", яка презентована такими елементами, як "захід" – "схід", "християнство" – "мусульманство", "свобода" – "залежність". Особливу увагу приділено шляхам забезпечення об'єктивності висвітлення подій і дотриманню журналістської етики.

Ключові слова: аксіологічне дистанціювання, теорія проксимізації, лінгвістична прагматика, опозиція, медіатекст, комунікативний вплив.

Методологія дослідження. Сучасний стан лінгвістичної прагматики знаходиться на етапі активної розбудови теоретико-методологічних засад досліджень. Одне з використовуваних понять у межах цього напрямку – *аксіологічне дистанціювання*, явище, що потребує з'ясування як його природи, так і особливостей вивчення в лінгвопрагматичних розвідках. Використання відповідної методики аналізу дозволяє сповна розкрити стратегії й тактики побудови текстів із метою впливу на читача, аналізувати маніпулятивні стратегії автора, оцінити його об'єктивність і міру впливу, тому звернення до цієї тематики вважаємо актуальним.

Мета роботи – аналіз лінгвопрагматичного аспекту втілення аксіологічного дистанціювання в медіа текстах на політично чутливу тематику задля виявлення ступеня суб'єктивності в оцінюванні фактів і подій. Матеріал дослідження – статті з видання "The Times" (онлайн ресурс) на тему релігійного екстремізму, а саме – серії терористичних актів у Франції.

Результати дослідження. Одним із доробків учених, які вивчають політичний дискурс, стала розробка теорії проксимізації, що використовується для аналізу моделей конструювання загрози. Вона ґрунтується на теорії дискурсивного простору [5], що пропонує геометричне уявлення комунікативної ситуації, де мовець, час і модальність формують суміш фактичного й когнітивного аспектів у поєднанні зі ставленням мовця до комунікативної ситуації. Багато вчених застосовували цю модель для аналізу політичного дискурсу [1, 6, 7, 8], адже вона дозволяє сформувати мапу певної соціально-культурної або політичної ситуації. Згодом теорія П. Чілтона набула варіативності в одному з аспектів – тому, що називається модальною віссю. Щодо її природи думки розділилися: Б. Каал називає її віссю ставлення, П. Цапа – аксіологічною віссю. На нашу думку, термін П. Цапа є більш пристосованим саме для вивчення політичного дискурсу, адже аксіологія відбиває не просто ставлення мовця до предмета комунікації, а й ціннісні засади та ідеологічне тло. П. Цапа зазначає: "Розрізнення центру / периферії [дискурсивного простору] потребує не просто елементарної географічної або геополітичної дистанції, а й ідеологічної" [3, с. 74].

Поняття аксіологічного дистанціювання прийшло в лінгвістичну прагматику з конфліктології за посередництва наратології й дискурс-аналізу. Аксіологічна подібність / відмінність стає основою свідомого поділу елементів оточення на "своїх" і "чужих", на віднесеність себе до родини, нації, країни, соціальної групи, релігійної

спільноти тощо, тобто явище аксіологічного дистанціювання стає основою ідентичності особистості й побудови її картини світу. Є. Вещорек [9] зауважує, що аксіологічна дистанція зменшується, якщо автор тексту інтенційно будує позитивний образ суб'єкта. Поняття аксіологічного дистанціювання використовується, наприклад, у вивченні художнього дискурсу, як то, наприклад, робить Е. Чеконі [4]. У її дослідженні знаходимо зауваги щодо аксіологічного дистанціювання як комунікативної тактики, використаної автором з метою омовлення уникнення конфліктної ситуації між героями твору із приводу політичної проблематики.

Актуалізація аксіологічного дистанціювання в тексті відповідає, у першу чергу, аксіології наратора. Слушною є думка [9], що за умов викладу неупередженого об'єктивного погляду з метою презентації збалансованого аналізу проблемних питань аксіологічне дистанціювання зазнає *аксіологічних зсувів*, коли автор / наратор стає на позицію одного з актантів і запозичує його перспективу бачення ситуації.

Аксіологічне дистанціювання, на думку П. Цапа, стає основою легітимізації / делегітимізації актантів політичного дискурсу. В одній зі своїх робіт [2] він зауважує, що якщо дії (а він досліджував політичний дискурс в умовах інтервенції США в Ірак) визнаються морально прийнятними й законними, то забезпечують "своє" і нейтралізують загрозу та страх перед опонентом. Ця стратегія сприяє згуртованості в межах групи, тобто мінімізує аксіологічну дистанцію в групі "свої". Наприклад, учений зауважує: дискурсивний центр "свої" омовлений кількома лексичними одиницями з високою частотністю повторюваності (*United States, America, free / democratic world / people*), що свідчить про високий ступінь згуртованості й мінімальну дистанцію між своїми. Аксіологічна база, відповідно, – демократичні цінності. На відміну від цього, антагоністи зазначеної групи не мають стабільного лексичного вираження.

Роботи П. Цапа містять детальні розробки методології застосування теорії проксимізації, у межах якої особливої ваги набуває поняття аксіологічного дистанціювання. Він ставить собі за мету "дібрати критерії і категорії, за допомогою яких можна було б визначити лексичні компоненти аксіологічної проксимізації задля з'ясування аксіологічного балансування на різних стадіях процесу легітимізації" актантів [2, р. 133]. Він пропонує починати з визначення складників або стадій аксіологічного конфлікту опонентів, добору ідеологічних характеристик опонентів і споріднених об'єктів. Вважаємо, що використання теорії

проксимізації П. Цапа дозволить здійснювати виважені й об'єктивні дослідження політичного дискурсу, адже дає змогу висвітлити протиставлення опозиційних об'єктів за принциповою для політики ознакою – ідеологічною.

За результатами аналізу текстів робимо висновок, що ідеологічні опоненти – абстраговане уявлення про мусульманський світ як джерело тероризму в очах християнина і європейця і Франція, її населення. Референція до першого опонента омовлена такими засобами:

- власними іменами осіб, які скоїли терористичні акти або сприяли їм (*Brahim Aoussaoui, Abdoullakh Anzorov, Abdelhakim Sefraoui, the Sheikh Yassine Collective, 12.7X108*);

- власними географічними назвами країн походження терористів або утвореними від них прикметниками на позначення походження, або субстантивами на позначення національності (*a Tunisian, a Saudi man, a man originally from Pakistan, a Tunisian-born Frenchman, a Frenchman of Moroccan origin, an 18-year-old of Russian-Chechen origin, Syria, Idlib, Palestinian, the radical French-born and immigrant Muslims, two of the ten known perpetrators were Belgian citizens and three others were French, a Russian who used the name 12.7X108*);

- власними й загальними назвами, що позначають мусульманство, належність до нього або пов'язані поняття (*Islam, Islamist, the Prophet Muhammad, Allahu akbar, Islamist ideology, a jihadist, a radical preacher, Muslims' radicalisation, cyber-Islamism, the Muslim world*);

- віддієслівними іменниками на позначення осіб, що скоїли злочин (*attacker, terrorist, hostage-taker, perpetrator*);

- власними назвами політико-релігійних угруповань і псевдодержав, загальними назвами на позначення політичних течій (*an extreme right-wing political movement, Islamic State, Islamo-fascism, Islamist "separatism", political Islam, al-Qaeda*).

Скласифіковані референційні засоби виявили закономірність у сприйнятті опонента: найважливішим аксіологічним чинником протистояння стає в текстах опозиції мусульманство – християнство, що відбито у відповідних номінаціях (*a series of terrorist attacks and plots* або *the French Catholic church, which has been the target of a series of terrorist attacks and plots in recent years, including the beheading of a priest in Normandy in July 2016* [10]; *al-Qaeda issued a call to supporters to wreak revenge for the Prophet against French churches* [10]).

Додаткова негативна конотація випливає з номінацій типу *attacker* або *terrorist*. І навпаки, негативна конотація закріплюється за країнами або їхніми представниками, адже для читача вони, згадані в контексті терористичних атак, уже марковані як носії негативу.

Звернімо увагу на окремі випадки уживання мовних засобів, які ілюструють нашу класифікацію. "Утаємниченість" референта і, відповідно, насторога з боку читача досягається уживанням номена-комбінації цифр *12.7X108* замість власної назви-імені. Припускаємо, це призводить до підсилення ефекту зговору, всюдисущості й невловимості опонента. До широкого вжитку вводяться складні номінації типу *Islamofascism* або словосполучення *political Islam*, які є складними не лише за граматичною будовою, а й за змістом, адже передбачають обізнаність читача в політологічних і соціологічних студіях, інакше спрацьовує поверхнєве уявлення пересічного читача про ідеологію фашизму або про те, що політика – брудна справа. У такому разі ці мовні одиниці стають кліше й починають уживатися для клеймування опонента.

Окремої уваги заслуговують такі номінації опонента, як *the radical French-born and immigrant Muslims* і *Belgian citizens and three others were French*. Ці назви є прикладом сигналу про зменшення просторової

дистанції між опонентом і групою "свої", оскільки європейське громадянство, місце народження й навіть національність уже не є ознакою опозиційних груп "свій" – "чужий"

– географічні межі зникають, і опонент потрапляє на "твою" територію, загрожує "твоєму" світоустрою. Дії, які загрожують добробуту й аксіологічному упорядкуванню європейського (французького) дому, за наслідками аналізу статей скласифіковані так:

- імміграція (*left his native country in the summer and arrived in France*);

- залучення до своїх лав або дій молоді, вплив через шкільні групи й соцмережі (*The two pupils were charged with aiding and abetting terrorist murder and given bail. Investigators say they were approached by Anzorov, who asked them to identify the teacher and gave them between €300 and €350*) [14];

- навернення до ісламу (*He had converted to Islam about ten years earlier*) [10];

- вчинення злочинів проти людини й заподіяння їй фізичної шкоди або убивство (*the teacher's killing, stabbed, gun-and-bomb attacks, drove a heavy truck into a crowd, knifed to death, cut the throat, tried to behead, to decapitate*).

Аналіз мовного вираження характеристик опонентів дозволяє стверджувати, що автори статей намагаються подати події в максимально нейтральному світлі, без підвищення "градуса" напруги: вони оперують фактами і вживають ті лексеми, які необхідні для передачі подій у деталях. У цьому випадку вони змушені деталізувати спосіб завдання шкоди, і тут факти не викривлені й не перебільшені. Авторська позиція є нейтральною, що відповідає журналістській етиці, тому автори статей цитують французьких політиків – у такому разі автор не може бути звинувачений у свідомому маніпулюванні емоціями читачів. Політики ж роблять аксіологічне дистанціювання акцентованим. У своїх промовах вони висловлюються рішуче й жорстко й, насамперед, протиставляють цінності вільного світу цінностям ісламу (*France had been attacked "over our values, for our taste for freedom, for the ability on our soil to have freedom of belief", Mr Macron said* [10]; *No terrorists would deter France from its tradition of allowing religion to be mocked in the name of freedom of expression and caricatures of religious figures to be shown by teachers in schools, he said* [10]). Як бачимо, це значно зміщує аксіологічну вісь: протистояння двох релігій замінюється на протистояння демократії, цивілізації й однієї релігії. Частотність уживання лексеми *freedom* яскраво свідчить про аксіологічні цінності французів і допомагає побудувати основну ціннісну опозицію "свобода – несвобода".

Зафіксувавши критерії аксіологічної класифікації опонента й основну ціннісну опозицію, переходимо до того етапу аналізу аксіологічного дистанціювання, де йдеться про опір опоненту. Оскільки тексти засвідчили, що сприйняття опонента містить компонент його втручання у "свій" світоустрій в активний відкритий спосіб і в гібридний прихований спосіб, відповідно, мають бути зафіксовані омовлені елементи збереження дистанції. Політики актуалізують своє бачення збереження дистанції, а відповідно, і миру та спокою громадян Франції. У своїх промовах вони використовують мовні одиниці, які засвідчують їхній намір активних дій протистояння і виключають обговорення проблеми з опонентом (*will not give up on our values*); вони закликають до протистояння, наближеного до воєнного стану (*to exonerate itself from the laws of peace*); стверджують, що мир неможливий, і називають опонента ворогом (*We are in a war against an enemy*); вони закликають до кардинальних дій, наприклад, вигнання тих, хто сповідує екстремістські релігійні мотиви

(wipe out Islamo-fascism from our territory). Ці цитати рясніють власною назвою *France, French*, тобто їхній заклик націлений на згуртування нації проти спільного ворога. Президент навіть уживає словосполучення *French Islam*, що вказує на існування "свого" ісламу у світоустрої Франції, який ніяк не збігається з уявленнями інших представників цієї релігії: *No terrorists would deter France from its tradition of allowing religion to be mocked in the name of freedom of expression and caricatures of religious figures to be shown by teachers in schools, he said* [10].

Поеднання в одному логічному рядку лексем *freedom, to mock, caricature, religious figures* є несумісним і обурливим для мусульманина та звичайним для француза. Більше того, президент закликає "звільнити" французький іслам, але використання такої словесної оболонки збурює ще більший спротив.

Дотримання балансу думок вимагає представлення поглядів мусульманства, насамперед, французьких мусульман:

The French Council of the Muslim Faith, which this week distanced itself from Mr Macron's insistence about the right to religious mockery, condemned the Nice attack and called on French Muslims to refrain from festivities this week marking the birth of Muhammad "as a sign of mourning and in solidarity with the victims and their loved ones" [10].

Як ілюструє приклад, погляди французького мусульманства омовлено лексемами *to distance* (стосовно слів президента Е. Макрона), *to refrain* (стосовно свят під час трауру за загиблими в терактах), *to condemn* (стосовно терактів), що формують у читача уявлення про намагання стримати ситуацію та не провокувати подальшу ескалацію емоцій і про те, що мусульманський загаль не поділяє поглядів жодної зі сторін протистояння. Звичайно, що теракт засудили світові лідери (*World leaders condemned the attack and voiced support for France*) і президент Туреччини зокрема (*Condemnation also came from Turkey*), але його думка особлива. Її автори текстів цитують детальніше, адже вона є віддзеркаленням думки певної частини європейського мусульманства: *President Erdogan of Turkey, and Imran Khan, the prime minister of Pakistan, accused the West of unmitigated Islamophobia this week* [13].

Президент Туреччини використовує риторику, яку вже продемонстрували французькі політики – звинувачення, протиставлення й відсутність наміру домовлятися. Він формує свою думку лексемами *to argue, to accuse (of Islamophobia, to relaunch the crusades), to murder (millions of Algerians, peoples of Africa for diamonds and gold)*, які актуалізують історичну пам'ять і факти з минулого європейської політики і християнства.

Його думки поділяє прем'єр-міністр Пакистану, зауважуючи, що своїми діями Європа демонструє несприйняття мусульманських цінностей, що й призводить до терактів: *In a letter Mr Khan called for Muslim solidarity against the West. He too, though, blamed Muslims' radicalisation on their "marginalisation" by Europe* [13].

Висновки. Обрана методика дозволила проаналізувати тексти статей на політично чутливу тематику й ідентифікувати комунікативні стратегії авторів текстів, а також визначити мовні засоби їхнього втілення. Було з'ясовано, що аксіологічне дистанціювання як стратегія використане авторами для омовлення позицій опонентів (у цьому випадку французькі і мусульманські політики), але самі автори текстів залишаються аксіологічно нейтральними й дотримуються правил журналістської етики. Аналіз аксіологічного дистанціювання довів, що виокремлення рис опонента шляхом вивчення семантики лексичних одиниць, ужитих у референції, дозволяє виявити можливий комунікативний ефект і маніпулятивний вплив на читача у випадку зловживання ним або

недосвідченості читача. Він же формує базову аксіологічну опозицію, яка є основою протистояння опонентів (ми здійснили відповідну класифікацію). Автори статей шляхом цитування політиків і переліку фактів формують мовне вираження порушення дистанції між опонентами, тобто їхній фізичний вплив і просторове наближення. Авторам статей вдалося дотриматись балансу думок, адже вони представляли аксіологічне дистанціювання обох сторін. Водночас вони обрали комунікативну тактику максимального цитування.

Мовні засоби, що їх використано в текстах для омовлення аксіологічного дистанціювання, включають у себе власні назви осіб, географічні назви, релігійні власні назви, які ілюструють опозицію "захід" – "схід", "християнство" – "мусульманство" (особливо часто вживана лексема *freedom*), віддієслівні іменники й дієслова агресивного фізичного впливу, оцінну лексику для негативного маркування політичних опонентів, дієслова заклику до спільних дій із метою згуртування суспільства супроти опонента. Випадок дистанціювання від обох сторін поодинокий, що свідчить про високу напруженість сторін конфлікту.

Перспективи дослідження полягають у практичному застосуванні подібного аналізу в журналістській практиці, теорії і практиці мовної комунікації, розвитку критичного мислення й запобіганні маніпулятивного впливу з боку ЗМІ.

Список використаної літератури

1. Baldi B., Franco L. (De)legitimization Strategies in the 'Austere Prose' of Palmiro Togliatti // *Quaderni di Linguistica e Studi Orientali*. – 2015. – № 1. – P. 139–158.
2. Cap P. Proximizing Objects, Proximizing Values. Towards an Axiological Contribution to the Discourse Legitimization // *Perspectives in Politics and Discourse*. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2010. – P. 120–142.
3. Cap P. Proximization: The Pragmatics of Symbolic Distance Crossing // *Pragmatics & Beyond New Series*. – 2013. – № 232. – P. 38–64.
4. Cecconi E. To Let Him Have the Weight of My Tongue. The I-Narrator's Voice in "Cyclops" // *Joyce in Progress: Proceedings of the 2008 James Joyce Graduate Conference in Rome*. – 2009. – P. 59–73.
5. Chilton P. Language, Space and Mind: the Conceptual Geometry of Linguistic Meaning. – Cambridge : Cambridge University Press, 2014.
6. Kaal B. Worldview and Social Practice: a Discourse-Space Approach to Political Text Analysis : unpublished PhD Thesis. – Amsterdam : Vrije Universiteit, 2017.
7. Sazonova Y. Linguistic-Pragmatic Means of Filling in Ontological Lacunas in Blog Texts of Post-Maidan Ukraine // *Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines*. – 2020. – № 11(2). – P. 41–65.
8. Tileagă Ch. Ideologies of Moral Exclusion: A Critical Discursive Reframing of Depersonalization, Delegitimation and Dehumanization // *British Journal of Social Psychology*. – 2007. – № 46. – P. 717–737.
9. Wiczorek A.E. Clusivity: A New Approach to Association and Dissociation in Political Discourse. – Cambridge : Cambridge Scholars Publishing, 2014.
10. Bremner Ch., Sage A. Knife Kills Three at Church in New French Terror. We Will Give no Ground, SAYS MACRON // *The Times*. – 2020. – URL: <https://www.thetimes.co.uk/edition/news/three-dead-in-knife-terror-attack-outside-nices-basilica-notre-dame-0wm763znn>.
11. Bremner Ch. Nice Terror Attack: Migrant Tried to Behead Victims // *The Times*. – 2020. – URL: <https://www.thetimes.co.uk/edition/news/nice-terror-attack-migrant-tried-to-behead-victims-k255cxd5m>.
12. Bremner Ch. Teacher Samuel Paty's Killer Had Jihadi Contact in Syria // *The Times*. – 2020. – URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/teacher-samuel-paty-killer-had-jihadi-contact-in-syria-clj762twv>.
13. Sage A. France Teacher Attack: Terrorist Gave Pupils €300 to Identify Samuel Paty // *The Times*. – 2020. – URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/four-schoolchildren-arrested-after-identifying-beheaded-teacher-rqck5fk7f>.
14. Spencer R. Rousing Talk of Crusades Has Only One Outcome // *The Times*. – 2020. – URL: <https://www.thetimes.co.uk/edition/news/mocking-the-prophet-unites-authoritarian-regimes-rfl6qs508>.

References

1. Baldi, B. & Franco, L. (2015). (De)legitimization Strategies in the 'Austere Prose' of Palmiro Togliatti. *Quaderni di Linguistica e Studi Orientali*, 1, pp. 139–58.
2. Cap, P. (2010). Proximizing Objects, Proximizing Values. Towards an Axiological Contribution to the Discourse Legitimization. In: *Perspectives in Politics and Discourse* (pp. 120–142). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
3. Cap, P. (2013). Proximization: The Pragmatics of Symbolic Distance Crossing. *Pragmatics & Beyond New Series*, 232, pp. 38–64.
4. Cecconi, E. (2009). To Let Him Have the Weight of My Tongue. The I-Narrator's Voice in "Cyclops". *Joyce in Progress: Proceedings of the 2008 James Joyce Graduate Conference in Rome* (pp. 59–73).

5. Chilton, P. (2014). *Language, Space and Mind: the Conceptual Geometry of Linguistic Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Kaal, B. (2017). *Worldview and Social Practice: a Discourse-Space Approach to Political Text Analysis*. Unpublished PhD Thesis. Amsterdam: Vrije Universiteit.
7. Sazonova, Y. (2020). Linguistic-Pragmatic Means of Filling in Ontological Lacunas in Blog Texts of Post-Maidan Ukraine. *Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines*, 11(2), pp. 41–65.
8. Tileagă, Ch. (2007). Ideologies of Moral Exclusion: A Critical Discursive Reframing of Depersonalization, Delegitimization and Dehumanization. *British Journal of Social Psychology*, 46, pp. 717–737.
9. Wicorek, A. E. (2014). *Clusivity: A New Approach to Association and Dissociation in Political Discourse*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
10. Bremner, Ch. & Sage, A. (2020). Knifeman Kills Three at Church in New French Terror. We Will Give no Ground, Says Macron. *The Times*.

<https://www.thetimes.co.uk/edition/news/three-dead-in-knife-terror-attack-outside-nices-basilica-notre-dame-0wm763zzn>.

11. Bremner, Ch. (2020a). Nice Terror Attack: Migrant Tried to Behead Victims. *The Times*. <https://www.thetimes.co.uk/edition/news/nice-terror-attack-migrant-tried-to-behead-victims-k255cxd5m>.
12. Bremner, Ch. (2020b). Teacher Samuel Paty's Killer Had Jihadi Contact in Syria. *The Times*. <https://www.thetimes.co.uk/article/teacher-samuel-patys-killer-had-jihadi-contact-in-syria-clj762twv>.
13. Sage, A. (2020). France Teacher Attack: Terrorist Gave Pupils €300 to Identify Samuel Paty. *The Times*. <https://www.thetimes.co.uk/article/four-schoolchildren-arrested-after-identifying-beheaded-teacher-rqck5fk7f>.
14. Spencer, R. (2020). Rousing Talk of Crusades Has Only One Outcome. *The Times*. <https://www.thetimes.co.uk/edition/news/mocking-the-prophet-unites-authoritarian-regimes-rfl6qs508>.

Надійшла до редколегії 21.01.21

Yaroslava Sazonova, Doctor of Philology, Professor

ORCID: 0000-0001-9249-448X

e-mail: sazonova.yaroslava.hnpu@gmail.com

Tetiana Hontova, Master

ORCID: 0000-0003-3941-9127

e-mail: tetianaviola@ukr.net

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine

WORDING OF AXIOLOGICAL DISTANCING IN MEDIA TEXTS ON POLITICALLY SENSITIVE TOPICS

The current state of linguistic pragmatics is at the stage of active development of the terminological basis and theoretical and methodological foundations. One of the notions used in the generally accepted methodology within this area is "axiological distancing". The use of this notion and the corresponding method of analysis allows us to fully disclose the strategies and tactics of constructing texts to influence the reader, analyse the manipulative strategies of the author, assess its objectivity and impact, etc. The results of the analysis of the selected texts allow us to make the conclusion that the ideological opponent in the texts under analysis is the abstract notion of a religious (Muslim) fanatic-terrorist in the eyes of a Christian and a European. It finds a concrete linguistic embodiment described and classified in the article. Having fixed the criteria of axiological classification of the opponent and the main value opposition, we passed to the analysis of the wording of the resistance to the opponent as an aspect of axiological distancing. The analysis of axiological distancing proved that the identification of the opponent's features by studying the semantics of lexical units used in the reference reveals a possible communicative effect and manipulative influence on the reader. According to the identified opposition pattern, the authors form a linguistic expression of the violation of the distance between the opponents, i.e. their physical influence and spatial approximation (we made the classification). The article describes the steps of building the axiological opposition "we" – "they", which is represented by such elements as "West" – "East", "Christianity" – "Islam", "freedom" – "dependence". Special attention is paid to the ways of providing objective reflection of events and keeping to the standards of journalistic ethics.

Keywords: axiological distancing, theory of proximization, linguistic pragmatics, opposition, media text, communicative influence.

КУЛЬТУРНОЕ СВОЕОБРАЗИЕ МОДУСА КОМИЧЕСКОГО: ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ СТРАТЕГИИ И ЗНАКОВЫЙ КОД (НА МАТЕРИАЛЕ ПЬЕС Н. КОЛЯДЫ И О. БОГАЕВА)

В современном социокультурном пространстве, основой которого являются глобализационные процессы, принципы транскультурализма и техноцентризма, идея постижения культурного кода и ценностного абсолюта манифестарно выходит на авансцену. Комическое начало как эстетический и культурный феномен является способом выражения ценностной мировоззренческой системы, вербализуется как этно-маркированный субстрат в аксиологической картине мира народа.

Посвящена осмыслению модуса комического на материале пьес "Старая зайчиха" Н. Коляды и "33 счастья" О. Богаева. Данная категория рассматривается в эстетико-философском контексте как способ диалога с традициями, поиска национальных архетипов и преодоления социокультурного кризиса. Определяются доминантные черты поэтики комического начала, значительно осложненного философскими исканиями с помощью следующих художественных стратегий: карнавализация (система образов, модели героев, языковой экспериментализм, сюжетно-композиционное начало), ирония, гротеск, бинарная оппозиция (трагическое – комическое), остранение, игровое интертекстуальное начало как способ осмысления культурной традиции и диалога с классикой, мифологизация, интермедийность, художественный приём маски, трикстерный миф, меннпейная природа текстовой канвы, композиционная структура театр-в-театре, приём повторения.

Анализируются знаки семиотической системы как способ выражения переходного мышления и реализации аксиологической картины мира: золотая рыбка (символ обожествления чуда), старик и старуха (национальные архетипы, образы сказочных героев), "Общественный Рай", "Чунгова-Чанга" (мифологическая кодификация, символы Рая, воскрешения души), заяц (символ человека, заблудившегося в безумном-безумном мире, метафора "маленького человека"), "плюшущая негритоска" (символ "божественной марионетки", "чудесной куклы Богов"), чёрный жук (знак скорой встречи героев, символ заблудшей души, семантика перехода через семиотическую границу), кошки (символ одиночества, одичалости), "ножки на заиндевелом окне" (символ "маленького человека").

Ключевые слова: модус комического, смех, ирония, гротеск, карнавализация, трикстерный миф, бинарная оппозиция, приём маски, театр-в-театре, культурный код.

Методология исследования. На просторах неуязвимой академической мысли категория комического осмысливается со времён Античности (Аристотель, Квинтилиан, Платон, Сократ, Цицерон). Однако, следуя новой эпохальной парадигме, категория комического приобретает иные, специфические интонации и значения, созвучные времени (Н. Буало, А. Бергсон, М. Бахтин, Т. Гоббс, Г. Гегель, И. Кант, Т. Липпс, Ф. Ницше, В. Пропп, Г. Спенсер, З. Фрейд, А. Шопенгауэр, Ф. Шлегель, Н. Чернышевский, К. Юнг и др.).

Цель статьи – проанализировать поэтику модуса комического в пьесах Н. Коляды и О. Богаева, определив специфику приёмов художественных стратегий и знаковых систем, актуализирующих архетипические константы культурного кода.

Актуальность исследования заключается в выявлении феномена комического на материале пьес "Старая зайчиха" Н. Коляды и "33 счастья" О. Богаева в эстетико-философском дискурсе как метод оценки аксиологического абсолюта и преодоления переходной кризисной реальности.

Результаты исследования. На протяжении последних десятилетий в русском литературном процессе явно возникает переосмысление ценностной и эстетической художественной парадигмы. В частности, драматургия и театр находятся в поиске методов выхода из эстетического и социокультурного кризиса, переосмыслении доминантных целей искусства и разработки нового художественного языка. Процитируем С. Гончарову-Грабовскую: "Социокультурная ситуация конца XX в. оказала существенное влияние на эстетику театра и драматургии, обусловив их выразительные средства и язык. Смена ценностных ориентиров вызвала пересмотр прежних идеалов и норм, вследствие чего драматурги предложили свои версии жизни, своих героев" [5]. Как известно, переходное мышление актуализирует явление модуса комического, что связано с необходимостью преодоления глобальной кризисной ситуации, доминантой критического осмысления действительности, манифестом абсурдному миру. Важно отметить, что согласно концепции Х. Ортеги-и-Гассета, в условиях культурного кризиса искусство спасала "самоирония",

которая в подобные исторические часы становится способом духовного и психологического преодоления. Произведем анализ доминантных черт культурного своеобразия модуса комического в современной русской драматургии. Среди ярких представителей современной драматургии, чьи тексты отмечены комическим началом, Л. Зорин, А. Вампилов, Э. Радзинский, Л. Разумовская, Л. Петрушевская, Н. Коляда, О. Богаев, Н. Садур, А. Слаповский, Г. Фукс, Н. Птушкина и др. Рассмотрим данную категорию, произведя аналитико-критическое исследование модуса комического в пьесах "Старая зайчиха" Н. Коляды и "33 счастья" О. Богаева.

В трагикомедии "33 счастья" О. Богаева категория комического выполняет функцию духовного преодоления кризисной реальности переходной эпохи конца XX ст. – действительности 90-х – времени смуты, абсурда и всеобъемлющего рынка, возведённого в культ:

Ничего нет. Ни флагов, ни смеха, ни наших песен...

Вокруг чужие дома, чужие люди, чужие песни, и лозунги на импортном языке. Вокруг нас чужой город... Ничего нашего нет. Мы проснулись в другой стране. Мне сказали, что мы живём в новом мире. Мы теперь в стране капитализма... [2]

Данная специфика является доминантой чертой для творчества драматурга, поскольку главный художественный приём комического, согласно С. Кисловой "обладает особой позитивной энергетикой: смех создает игровую, карнавальную атмосферу и в то же время становится эмоциональным выплеском, энергетическим импульсом, за которым следует катарсис" [8]. В пьесе "33 счастья" доминирует приём повторения, который является универсальным разноуровневым компонентом комедии, а также находит индивидуально-авторское выражение в творчестве О. Богаева. В поэтико-философском дискурсе повторяющееся событие можно трактовать как изначальную несвободу личности, которая метафорически обоснована в концепции Платона о человеке как о "чудесной кукле Богов", "божественной марионетке". В канве текста на уровне системы образов предпринимается попытка преодоления "мифа о вечном возвращении".

В данной пьесе посредством приёма повторения воссоздаётся комический эффект на ситуативном уровне (комедия положений), а также находит воплощение

в широком идейном смысле. Автором вводится в канву текста литературная реминисценция – отсылка к "Сказке о золотой рыбке" А. Пушкина: мотив появления образа чудо-рыбки, который, дублируясь, приотворяет тайны событийного ряда в 13-и сценах, а также выступает способом развития драматического действия, заострения конфликта и высветления культурных архетипов. Появление золотой рыбки в одинокой "крохотной квартирке" в эпоху глобального кризиса неслучайна. Ведь актуализация мифотворчества, воссоздание сказочных народно-поэтических образов в сознании человечества, переживающего масштабное историко-национальное потрясение, есть знак спасения, жизнеутверждения. Герои данной пьесы, старик и старуха, изображены автором в преломлении архетипических национальных черт: сквозь сцены карнавала и балагана они с трепетом в сердце взывают о чуде и проходят этап воочеловечивания, не поправ ценностный абсолют. О. Богаев реализует игровой компонент в наименовании текста, используя ассоциативную перекодировку русской поговорки "33 несчастья" в "33 счастья". Данная семантическая игра экстраполирует специфику национального сознания: иронические и, одновременно, трогательные сцены с желаниями, обращенными к чудо-рыбке, актуализируют ментальные особенности национального характера – обожествление чуда. Также репрезентанта чуда иронически соотносится с образом Рая в идеологическом контексте – "Общественный Рай" как вера идею соборности, "коммунотарности" и утопию социализма: "Снится, будто я попадаю в общественный Рай. Хорошо там, тепло, еды и товаров навалом, народ всё приличный гуляет, есть специально баня для меня, ангелы в шапки играют" [2] Мифологически-эскептическое сознание старика воссоздаёт образ Чунгова Чанга по аналогии с "Общественным Раем" как образ идеальный и антагонистичный апокалиптической современности: "Прихожу в собес, а меня встречают с флагом и цветами: поздравляем, – говорят, – страна Чунгова Чанга нашла своего бывшего президента!" [2].

Как известно, для представителей "уральской школы драматургии" характерно аксиологически-философское осмысление действительности. С. Васильева отмечает: "Для эстетики уральских авторов характерны "депрессивный контекст", "драма отчуждения", отражающая картину распада нравственных ценностей и разрушения мира, "роковая предопределенность безрадостного существования в пространстве Города"; "гипернатурализм" и кризис самоидентификации <...>" [4]. О. Богаев, следуя данным традициям, заостряет дихотомию своё – чужое, которое экстраполируется в широком смысловом дискурсе Восток – Запад как проблема поиска культурной идентичности: "Тоже мне, Голливуд <...> Большой трехэтажный домина... Только вот поболтать даже не с кем, тараканов и тех, нет..." [2]. Сквозь комическое прорезается нота трагизма и безысходности, пустынности, призрачности настоящего, ностальгически-меланхолических чаяний о минувшем.

В пьесе Н. Коляды "Старая зайчиха" конструируется комическое близкое игровой карнавальной стихии. Согласно концепции М. Бахтина, смех как карнавально-праздничный феномен является "универсальным, миросозерцательным началом, исцеляющим и возрождающим, связанным с вопросами устройства жизни и смерти" [1], далёким от имморалистской ницшенианской насмешливости. Эстетика комического, в основе которой лежит "утверждающий" гуманистический характер, присутствует в трагикомедии "Старая зайчиха". Также следует выделить наличие в тексте следующих черт карнавализации согласно концепции М. Бахтина: "меннипейность", "многостильность и разноголосость", "соединение высокого и низкого, серьёзного и смешного", наличия "вводных жанров",

"пародий на высокие жанры, пародийно переосмысленные цитаты" [1]. Комическое начало, изукрашенное карнавальными чертами несёт гуманистический пафос. Прочитав Н. Щербакову: "Высмеивая консюмеризм современного массового общества, Н. Коляда стремится разоблачить изнаночную систему ценностей карнавального характера, вернуть в дегуманизированный мир человеческий образ страдающего скомороха; продолжает искать в театре катарсис" [16].

Явственно проявляется в поэтике Н. Коляды сложная синкретическая природа жанрового своеобразия, выраженная в переплетении черт комического и трагического. Г. Вербицкая, подчёркивая данную особенность, отмечает, что в пьесах Н. Коляды "водевиль в любую минуту "грозит" превратиться в драму, а драма всякий раз может "разрешиться" анекдотом" [3]. По Е. Сальниковой, "жанр растворён во "внежанровой" многообразной материи действительности" [13]. Подобная жанровая специфика заостряется в трагикомедии "Старая зайчиха": в тексте фарсовые, комические, водевильные черты экстраполируются наряду с мелодраматическими, трагическими интонациями. Н. Коляда играет смысловыми акцентами, попеременно выделяя комическую и трагическую стороны жанра, оснащая их стилизованным разнообразием красок экспрессионизма, сентиментализма и натурализма. Художественный мир пьес Н. Коляды – многоцветие бинарных знаков:

Коляда создает свой мир – колоритный и самобытный, где парадоксально сочетается высокое и низкое, трагическое и комическое, пласты высокой культуры и суррогатной, элитарной и маргинальной, символика и интенсивно приземленный быт. В пьесах Коляды "черное", низкое всегда сочетается с романтически-возвышенным и светлым. Этот контрапункт приобретает у драматурга поистине трагический характер [3].

Драматург осмысливает феномен смеха как стихийное, иррациональное, трансцендентное явление, обладающее в русской культуре религиозно-мистической доминантой и выраженное в национально-культурной парадигме – синтезе скоморошьей народной удачи и светлой печали искупления. Смех, начертанный Н. Колядой в пьесе "Старая зайчиха", наделён философичностью и мистическим началом, он словно "от ярости и скуки", от поиска чудесного, незаурядного, причудливого, небывалого и всегда со скоморошьими погудками. Этот смех будто отмечен Божьей дланью и воплощает собой борец за справедливость, правду и красоту, исцеление от злобы и скверны. Также стоит отметить, что комическое начало Н. Коляды близко гротескной природе: данный приём заостряется автором с целью раскрытия человека сложного, человека на сломе эпох, с целью осмысления феномена переходного мышления. Согласно Н. Лейдерману: "Парадоксальные коллизии нашей повседневной жизни, которые Коляда разыгрывает на уровне дикого гротеска, усиливают, вскрывают драматизм, а то и трагизм" [10].

Комическое игровое начало, исполненное карнавализованных оттенков, служит символом воскрешения былого культурного кода, вербализуется в широком интертекстуальном поле – цитатной игре с прецедентными текстами, а также находит воплощение в интермедийных стратегиях: перепевы русской классики XIX в. ("На севере диком, стою одиноко" М. Лермонтова), Серебряного века ("Верю, верю всякому зверю, а тебе не верю!": в данной цитате аллюзия на стихотворение А. Блока "Болотный попик", а также интонация детского стихотворения из фильма "Молодая жена" – прекрасное трагикомическое соцветие!), военной лирики ("Рассказ танкиста" А. Твардовского), советских фильмов ("Карнавальная ночь" Э. Рязанова – "Ах, Таня, Таня, Танечка"; "Добровольцы" Ю. Егорова), песен XX в. ("Гимн

демократической молодёжи мира" – слова Л. Ошанина, музыка А. Новикова; "Танец на барабанах" – слова А. Вознесенского, музыка Р. Паулса; мещанский романс "Ты любовь моя первая, ты любовь несчастливая", детских стихотворений ("Зайка-Зазнайка" С. Михалкова), сказок ("Жила-была сыроежка" В. Зиминой), пословиц, поговорок, частушек, сериалов ("Рабыня Изаура" – реминисценция к символу героини, пляшущей и "тяжело несущей своё чёрное тело" в образе Мариэтты де Гонсалес).

Также игровое карнавальное начало реализуется в тексте посредством художественного приёма маски – героиня возникает перед читателями в образе ранее упомянутой Мариэтты де Гонсалес – "чёрный грим и чёрный с кудряшками парик" [7]. Герой поддерживает амплуа странника-маргинала криминальной наружности – образ типологически восходящий к Васятке Кроликову из фильма В. Меньшова "Ширли-мырли": "На нём чёрное до пят помятое пальто, чёрная шапка и чёрные очки. Мало того: на лице – чёрный чулок" [7]. С помощью приёма карнавализации остранивается амбивалентная, перевёрнутая природа кризисной реальности, смещение ценностной парадигмы, реализуется метод бинарной оппозиции: комическое – трагическое, духовное – материальное. В пьесе Н. Коляды ирония выполняет функцию разоблачения, несущую упорядочение мира, восстановление аксиологических ценностей: путь от карнавально-дионисийского буйства, телесного, внешнего к обновлению, нравственному преображению. Также смеховое начало мы видим в карнавализации языка – стилизация приобретает фольклорные мотивы и смыслы живого народного языка: "Ах, рюмочка Христова! Откуда? Из Ростова! Паспорт есть? Нема. Вот тебе тюрьма!" [7]. М. Громова, осмысливая языковую природу пьес Н. Коляды, отмечает:

Н. Коляда заполнил свои пьесы богатым, неиссякаемым потоком уличного говора, нынешнего фольклора – от словотворчества до всегда неожиданных "приказок", баек и анекдотов. В его творчестве тесно переплетаются низкое и возвышенное, совмещаются серьёзное и смешное, "верх" и "низ"; но сквозь социальный, ситуационный план проступает онтологическое начало [6].

Приём карнавализации остранил символической нагрузкой (например, метаморфоза героини в пляшущую негритоску за астрономический гонорар от некоего Израила Борисовича): автором поднимается вопрос о духовной и культуры идентичности, её потери в эпоху деструкции и вселенского беснования.

Автором вводится в текст трикстерный миф: Израиль Борисович, он же Папа Заяц, он же Минтай, он же Михаил является бывшей возлюбленной в различных карнавализованных образах, театрально, гротескно, по-скоморошьи переменяя маски и демонстрируя аспекты антиповедения ("акт духовного преодоления разнообразных внешних и внутренних семиотических границ" [14]) а также, как и положено истинному трикстеру, вызывает катарсис и сопереживание живой христианской души. В тексте наличествует метадраматическая композиционная структура – реализация приёма "театр-в-театре": Н. Коляда иронически остранил карнавальное мироощущение героев, их рефлексии по поводу занимаемого ими места в нелегком театральном ремесле, подчёркивая одну из значимых тем – фатального предопределения человеческой судьбы. Сквозь горячность, хлесткость слов, проглядывает образ "маленького человека", того самого, рисовавшего ножки на заиндевевшем, заснеженном окне! Обратимся к тексту:

ОН. Ты завидовала, что ты в тени была. Я играл все главные роли.

ОНА. Где? Когда? С чего? С каких щей? Это я, я, я играла все главные роли всегда!

ОН. Где? Когда? С чего? С каких щей?

ОНА. <...> Я всегда и везде играла главные роли! Даже в сказках! Даже в сказках мне давали Дарюшку, Поросятку, Алёнушку, и даже Иванушку! А что? Я была худенькая, как травести! Да много я чего играла. Я даже играла главную роль в сказке "Зайка-Зазнайка"! [7]

Стоит отметить, что типологический образ "маленького человека" является центральным в творчестве Н. Коляды, однако, наличествуют следующие модификации: "озлобленные", "блаженные", "артисты" [9], "пришельцы" [12], "герои-палачи" и "герои-жертвы" [11]. В пьесе "Старая зайчиха" мы видим синкретизм следующих типологических образов – блаженных, артистов, пришельцев, наделённых карнавальным мироощущением.

Знаковый код "маленького человека" в пьесе "Старая зайчиха" приобретает барочные смыслы, воплощая топоры "Memento mori", "Vanitas", реализуется в семиотических зооморфных символах – заяц, кошка, жук, а также служит символическим выражением вещи, переживающей человека. Заяц как метафора "маленького человека" обыгрывается в трагикомических тонах, приобретает фатальные смыслы человеческой судьбы:

ОН. Ну, поставьте памятник в виде зайца.

ОНА. Ага, ага. И напишем сверху: "Косой, косой, подавился колбасой!" (Коляда, б. д.);

"Вижу ведь – все живут в страхе. Как и я. Старая зайчиха – сидела всю жизнь под кустом и чего-то боялась, в страхе, в ужасе, чтобы выжить" [7]

Кошки в одичалой московской квартире героини – символ приближающейся одинокой старости, жизни вне семьи, вне рода, потерянности в мирской обители:

У меня дома три кошки. Каждый день я бегу со свадьбы на свадьбу, с концерта на концерт, чтоб заработать денег на пропитание, на унитаз, зараза! Приползаю, прихожу домой в двенадцать, в час ночи, и каждый вечер повторяется такая картина: все коты и кошки – а их у меня три, как и положено у старой девы!" [7]

Жук символически является метафорой, воспоминанием, надеждой, знаком приближающейся встречи; в данном эпизоде мы видим неуязвимость духовный стоицизм героини, чувствительность её души и сердца:

А тут еще приполз жук. Зимой, а жук. Черный большой, приполз и сел посреди комнаты, я его спрятала от кошек, он живет у меня в коробке, я его кормлю. Вот, теперь я поняла. Это мне знак был! Это все ты! [7]

Сквозной идейной линией произведения является тема всеохватывающего одиночества, конечности человека, тщетность бытия: "Смотрел на нее, смотрел и начал плакать вдруг. Все, что осталось от этой юродивой – эта вот эта вот погнутая оловянная ложечка-лопаточка для обуви. Будто мне какой-то знак от юродивой этой" [7].

Общей примирительной точкой человечества, по Н. Коляде, есть тема искусства, любви и христианского всепрощения, ведь дни человека на земле "пролетают со свистом пули", а творческим свершениям суждено стать абсолютным духом, эманулирующим сквозь годы и века:

А мы идём на сцену, выходим и поём... Бегут слезы у нас у всех, черный грим размазывается, и с нами плачет вся площадь замороженная, вся площадь всё понимает без перевода, вся площадь мечтает, как в песне – мечтает про какие-то пальмы, про берег, про пляж, про загар, про сомбреро – не про хрущёвки поём мы, нет! А про что-то другое, про другую жизнь! Как мы поём! Как перед смертью! Как в последний раз! Но мы ведь знаем, что это не в последний раз, потому что мы и вправду – бессмертны... [7].

Пьеса "Старая зайчиха" – синтез комических и трагических черт, экзистенциально окрашенное свершение русской драматургии. Н. Коляда воистину создал оду "маленькому человеку", воспрянувшему в безверии и хаотической были смутного времени, противопоставляя прекрасное иррационального, милосердного, расточительного меркантилизму, прагматизму и индивидуализму – ключевым чертам модели человека капиталистической эпохи.

Выводы. Таким образом, мы проанализировали специфику модуса комического на материале пьес

"Старая зайчиха" Н. Коляды и "33 счастья" О. Богаева. Комическое начало в поэтике драматургов, осложненное эстетико-ценностными и философскими исканиями, реализуется с помощью следующих приёмов художественных стратегий и семиотических систем. Роль комического в пьесе Н. Коляды "Старая зайчиха" находит своё явственное выражение в художественных стратегиях карнавализации, которая реализуется на уровне системы образов, языкового экспериментализма, сюжетно-композиционной структуры и проявляется с помощью "меннипейности", гротескной остротности, "утверждающей" иронии, игрового интертекстуального начала как способа осмысления культурного наследия, интермедийных стратегий, реализации художественного приёма маски, введения в текстовую канву трикстерного мифа, актуализации композиционной структуры – театр-в-театре, раскрытии знаков семиотической системы аксиологической картины мира (заяц, кошка, жук и др.). Код смехового начала в трагикомедии О. Богаева как "грань сознания и поведения человека" является выражением жизнелюбности, душевной веселости, жизненных сил и энергии" [15], воплощается в философском измерении действительности: обретает трагический оттенок времени, взывает к мысли и поиску духовных корней, приоткрывает архетипы национальной самобытности – обожествление чуда (золотая рыбка, "миф о вечном возвращении" как попытка изменить фаталистический код судьбы), склонность к мифологически-идеалистическому типу мирозерцания ("Общественный Рай", "Чунгова Чанга").

Список использованных источников

1. Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса / М. Бахтин. – М.: Худ. лит., 1990.
2. Богаев О. 33 счастья / О. Богаев. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://bogaev.narod.ru/doc/33.htm>.
3. Вербицкая Г. Отечественная драматургия 70–90-х гг. XX века в контексте чеховской поэтики / Г. Вербицкая. – Электронный ресурс. – Режим доступа: https://static.freereferats.ru/_avtoreferats/01004105619.pdf.
4. Васильева С. Пьесы О. Богаева и проблемы современной драматургического языка С. Васильева. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://icj.volsu.com/index.php/ru/component/attachments/download/67>.
5. Гончарова-Грабовская С. Поэтика современной русской драмы (конец XX – начало XXI в.). Учебно-методическое пособие / С. Гончарова-Грабовская. – Минск: Изд-во Белорусского гос. ун-та, 2003.
6. Громова М. Русская драматургия конца XX – начала XXI в. / М. Громова. – М.: Флинта; Наука, 2005.
7. Коляда Н. Старая зайчиха / Н. Коляда. – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://www.theatre-library.ru/files/k/kolyada/kolyada_2378.doc.
8. Кислова Л. Функции комического в драматургии О. Богаева / Л. Кислова. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/funktsii-komicheskogo-v-dramaturgii-o-bogaeva/pdf>.
9. Лейдерман Н. Драматургия Николая Коляды: Критический очерк / Н. Лейдерман. – Каменск-Уральский: Каменск-Уральская типография, 1997.

Olga Fialkovskaya, Master
ORCID: 0000-0002-9914-6637

e-mail: olga_fialkovska@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

10. Лейдерман Н. О Николае Коляде / Н. Лейдерман. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-nikolae-kolyade>.

11. Северова Н. Страстные сказки Николая Коляды / Н. Северова // Литературная Россия. – 2002. – № 13. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://kolyada.ur.ru>.

12. Соколянский А. Шаблоны склоки и любви / А. Соколянский // Новый мир. – 1995. – № 9. – С. 220.

13. Сальникова Е. Отсутствие свободы и несвободы / Е. Сальникова // Современная драматургия. – 1995. – № 1. – С. 170–172.

14. Тамарченко Н. Поэтика: слов. акт. терминов и понятий / Н. Тамарченко. – М.: Изд-во Кулагиной; Intrada, 2008.

15. Хализев В. Теория литературы. – 3-е изд., испр. и доп. / В. Хализев. – М.: Высшая школа, 2002.

16. Щербак Н. Театральный феномен Николая Коляды / Н. Щербак. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.rgisi.ru/arxiv-dissertacii/2016/11/15/shherbakova-n.g.-teatralnyi-fenomen-nikolaya-kolyady/>.

References

1. Bakhtin, M. (1990). *Tvorchestvo Fransua Rable i narodnaya kul'tura Srednevekov'ya i Renessansa* [Francois Rabelais' Creativity and Folk Culture of the Middle Ages and Renaissance]. Moskva: Hudozh. lit.
2. Bogaev, O. (n. d.). 33 schast'ya [33 Happiness]. <https://bogaev.narod.ru/doc/33.htm>.
3. Verbitskaya, G. (n. d.). *Otechestvennaya dramaturgiya 70–90-kh gg. XX veka v kontekste chekhovskoy poetiki* [Domestic Drama of the 70–90s of 20th Centuries in the Context of Chekhov's Poetics]. https://static.freereferats.ru/_avtoreferats/01004105619.pdf.
4. Vasil'yeva, S. (n. d.). *P'yesy O. Bogaeva i problemy sovremennoy dramaturgicheskogo yazyka* [O. Bogaev's Plays and Problems of Modern Dramatic Language]. <https://icj.volsu.com/index.php/ru/component/attachments/download/67>.
5. Goncharova-Grabovskaya, S. (2003). *Poetika sovremennoy russkoy dramy (konets XX – nachalo XXI v.)* [Poetics of Modern Russian Drama (End of 20th – Beginning of 21st Century)]. Uchebno-metodicheskoye posobiye. Minsk: Izd-vo Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta.
6. Gromova, M. (2005). *Russkaya dramaturgiya kontsa XX – nachala XXI v.* [Russian Drama of the Late 20th – Early 21st Centuries]. Moskva: Flinta; Nauka.
7. Kolyada, N. (n. d.). *Staraya zaychikha* [The Old Bunny]. http://www.theatre-library.ru/files/k/kolyada/kolyada_2378.doc.
8. Kislova, L. (n. d.). *Funktsii komicheskogo v dramaturgii O. Bogaeva* [Functions of the Comic in O. Bogaev's Drama]. <https://cyberleninka.ru/article/n/funktsii-komicheskogo-v-dramaturgii-o-bogaeva/pdf>.
9. Leyderman, N. (1997). *Dramaturgiya Nikolaya Kolyady: Kriticheskii ocherk* [Nikolai Kolyada's Dramaturgy: A Critical Essay]. Kamensk-Uralskiy: Kamensk-Uralskaya tipografiya.
10. Leyderman, N. (n. d.). *O Nikolaye Kolyade* [About Nikolai Kolyada]. <https://cyberleninka.ru/article/n/o-nikolae-kolyade>.
11. Severova, N. (2002). *Strastnyye skazki Nikolaya Kolyady* [Passionate Tales of Nikolai Kolyada]. *Literaturnaya Rossiya*, №13. <http://kolyada.ur.ru>.
12. Sokolyanskiy, A. (1995). *Shablony skloki i lyubvi* [Patterns of Quarrel and Love]. *Novyy mir*, №9, p. 220.
13. Sal'nikova, Ye. (1995). *Otsutsviye svobody i nesvobody* [Lack of Freedom and Subjection]. *Sovremennaya dramaturgiya*, №1, pp. 170–172.
14. Tamarchenko, N. (2008). *Poetika* [Poetics]: slov. akt. terminov i ponyatiy. Moskva: Izdatel'stvo Kulaginoy; Intrada.
15. Khalizev, V. (2002). *Teoriya literatury* [Theory of Literature] (3-ye izd., ispr. i dop.). Moskva: Vysshaya shkola.
16. Shcherbakova, N. (n. d.). *Teatral'nyy fenomen Nikolaya Kolyady* [Theatrical Phenomenon of Nikolai Kolyada]. <http://www.rgisi.ru/arxiv-dissertacii/2016/11/15/shherbakova-n.g.-teatralnyi-fenomen-nikolaya-kolyady/>.

Надійшла до редколегії 20.01.21

CULTURAL UNIQUENESS OF THE COMIC MODE: ARTISTIC STRATEGIES AND SIGN CODE (BASED ON THE PLAYS OF N. KOLYADA AND O. BOGAEV)

In the modern socio-cultural space, which is based on globalization processes, the principles of transculturalism and technocentrism, the idea of comprehension of the cultural code and value absolute manifestly comes itself to the forefront. The comic beginning as an aesthetic and cultural phenomenon is a way of expressing the value worldview system, it is verbalized as an ethno-marked substrate in the axiological picture of the world of the people.

The article is devoted to the comprehension of the mode of the comic on the basis of the plays "The old hare" of N. Kolyada and "33 happiness" of O. Bogaev. This category is studied in the aesthetic and philosophical context as a way of dialogue with traditions, the search for national archetypes and overcoming the socio-cultural crisis. The dominant features of the poetics of the comic beginning, which is significantly complicated by philosophical searches are determined using the following artistic strategies: carnivalization (a system of images, models of heroes, linguistic experimentalism, plot-compositional beginning), irony, grotesque, binary opposition (tragic – comic), defamiliarisation, game intertextual beginning as a way of comprehending the cultural tradition and dialogue with the classics, mythologization, intermediality, artistic technique of the mask, trickster myth, the Menippean nature of the text canvas, the compositional structure of theater-in-the-theater, the motive of repetition.

The signs of the semiotic system are analyzed as a way of expressing transitional thinking and the implementation of an axiological picture of the world: a goldfish (a symbol of deification of a miracle), an old man and an old woman (national archetypes, images of fairy-tale heroes), "Public Paradise", "Chungova Changa" (mythological codification, symbols of Paradise, resurrection of the soul), a hare (a symbol of a lost man in a crazy, insane world, a metaphor of a "little man"), a "dancing negro", a symbol of a "divine puppet", "a wonderful doll of the Gods", a black beetle (a sign of an imminent meeting of heroes, a symbol of a lost soul, the semantics of crossing the semiotic border), a cat (a symbol of loneliness, wildness), "legs on a frosty window" (a symbol of a "little man").

Keywords: mode of the comic, laughter, irony, grotesque, carnivalization, trickster myth, binary opposition, mask method, theater-in-theater, cultural code.

Ольга Фіалковська, магістр
ORCID: 0000-0002-9914-6637
e-mail: olga_fialkovska@knu.ua
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

КУЛЬТУРНА СВОЄРІДНІСТЬ МОДУСУ КОМІЧНОГО: ХУДОЖНІ СТРАТЕГІЇ І ЗНАКОВИЙ КОД (НА МАТЕРІАЛІ П'ЄС М. КОЛЯДИ ТА О. БОГАЄВА)

У сучасному соціокультурному просторі, основою якого є глобалізаційні процеси, принципи транскультуралізму і техноцентризму, ідея осягнення культурного коду і ціннісного абсолюту маніфестарно виходить на авансцену. Комічна основа як естетичний і культурний феномен є способом вираження ціннісної світоглядної системи, вербалізується як етномаркований субстрат в аксіологічній картині світу народу.

Присвячена осмисленню модусу комічного на матеріалі п'єс "Стара зайчиха" М. Коляди і "33 щастя" О. Богаєва. Ця категорія розглядається в естетико-філософському контексті як спосіб діалога з традиціями, пошуку національних архетипів і подолання соціокультурної кризи. Окреслюються домінантні риси поетики комічної основи, значно ускладненої філософськими пошуками з допомогою таких художніх стратегій: карнавалізація (система образів, моделі героїв, мовний експерименталізм, сюжетно-композиційна основа), іронія, гротеск, бінарна опозиція (трагічне – комічне), відсторонення, ігрова інтертекстуальна основа як спосіб осмислення культурної традиції і діалога з класикою, міфологізація, інтермедіальність, художній прийом маски, трикстерний міф, менніпейна природа текстової канви, композиційна структура театр-у-театрі, прийом повторення.

Аналізуються знаки семіотичної системи як спосіб вираження перехідного мислення і реалізації аксіологічної картини світу: золота рибка (символ обожнювання дива), старець і стара (національні архетипи, образи казкових героїв), "Громадський Рай", "Чунгова-Чанга" (міфологічна кодифікація, символи Раю, воскресіння душі), заяць (символ людини, яка заблукала в шаленому-шаленому світі, метафора "маленької людини"), "танцююча негритоска" (символ "божественної маріонетки", "чудесної ляльки Богів"), чорний жук (знак швидкої зустрічі героїв, символ заблудної душі, семантика переходу через семіотичну межу), кішка (символ самотності, здичавіння), "ніжки на вкритому інієм вікні" (символ "маленької людини").

Ключові слова: модус комічного, сміх, іронія, гротеск, карнавалізація, трикстерний міф, бінарна опозиція, прийом маски, театр-у-театрі, культурний код.

УДК 821.161.2-31Мирний П.

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.29.11>

Жанна Янковська, д-р філол. наук, проф.

ORCID: 0000-0002-7846-2796

e-mail: zanna.malva@gmail.com

Національний університет "Острозька академія", Острог, Україна

ВІДОБРАЖЕННЯ АРХЕТИПУ МУДРОГО СТАРОГО В РОМАНІ ПАНАСА МИРНОГО "ХІБА РЕВУТЬ ВОЛИ, ЯК ЯСЛА ПОВНІ?"

Образ Мудрого Старого (Старця) досить помітний, вагомий і разом з тим недостатньо досліджений в українській літературі. Він чітко представлений у художній прозі доби романтизму, а також присутній у подальші періоди розвитку української авторської словесності.

Проаналізоване питання про зображення архетипу Мудрого Старого в романі Панаса Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?", який утілений в образі діда Уласа. Хоча цей герой у творі письменника не є головним, але його місія досить важлива. Він з'являється і зникає саме там і тоді, де потрібно. Можна з упевненістю стверджувати, що він володіє ознаками архетипу (архетипного образу), є мудрим порадиником і водночас "іншим", демонструючи іноді незвичну поведінку, у своїх вчинках керується власними переконаннями, сповідує християнські цінності, спілкується не лише з людьми, але й із природою, тваринами й Богом.

Ключові слова: архетип Мудрого Старого, архетипний образ, роман Панаса Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?".

Вступ. Сьогодні все більш актуальними стають дослідження, виконані із застосуванням взаємозв'язків різних гуманітарних наук. Зокрема, і цим дослідженням порушено проблему, яка межує із фольклористикою й літературою та залучає до аналізу окремі категорії інших наукових галузей: етнофілософії, етнокультурології, етнопсихології.

Власне, після розробки теорії архетипів К. Юнгом, зокрема в його основній праці "Архетипи і колективне несвідоме" [7], на відображення архетипів у художній літературі принагідно звертали увагу окремі українські дослідники: С. Кримський, Я. Гарасим, І. Пасько, М. Дмитренко, О. Сліпушко, М. Северінова, О. Ременець та ін. Проте в цій проблемі маємо скоріше тільки накреслення шляхів, тому її перспективність та актуальність очевидна.

Щодо трактування архетипів як "колективного несвідомого" К. Юнг у вищезазначеній праці писав:

До певної міри поверхневий шар несвідомого, безсумнівно, є особистим. Ми й називаємо його *особистим несвідомим*. Утім, він лежить на глибшому пласті, що походить уже не з особистого досвіду і надбання, а є вродженим. Цей глибший шар є так званим *колективним несвідомим* [7, с. 12].

Учений обрав термін "*колективне*", бо "це несвідоме має не особисту, а загальну природу, тобто, на відміну від особистої психіки, воно володіє змістами та способами поведінки, які скрізь і в усіх індивідах *cum grano salis* є знаковими". К. Юнг наголошував, що колективне несвідоме "в усіх людях є однаковим і, цим самим, утворює у кожному з нас завжди присутню, загальну душевну основу надособистісної природи" [7, с. 12].

Проте з часів К. Юнга практика використання архетипів й теорія їхнього вивчення стрімко розвиваються, проникаючи в різні культурні пласти й наукові галузі. Тому зараз можемо стверджувати, що архетипи є глибинними, стійкими духовними утвореннями етносу, які визначають його буття в межах конкретного хронотопу, певного життєвого простору. Вони здатні трансформуватися, осучаснюватись, але зберігають свою "сутнісну основу" і не лише диференціюють одну націю від іншої, але за смислом можуть розглядатися як такі, що дають можливість показати специфіку національної культури як явища, залученого у всесвітньо-культурну комунікацію. М. Северінова, спираючись на судження С. Кримського стосовно цього зазначає, що,

модифікуючись у ході історичного розвитку, архетипи зберігають у собі ті генокоди (першообрази), що відповідають етнокультурам як частинам загальносвітової культури, поданим у національних образах культури. А тому зрозуміло, що національна культура є відображенням історичного досвіду "в його індивідуально-неповторному, етнічно своєрідному відображенні" [3].

Дослідниця взаємозв'язку національних цінностей та архетипів О. Ременець із цього приводу слушно наголосила, що "базові архетипи культури не можуть бути зведені до праформи несвідомого. Вони є ширшими та універсальнішими". На її думку, виокремлені у К. Юнга архетипи колективного несвідомого "цілком співвідносяться з базовими реаліями способу життя найдавнішого людства, що відтворюються протягом усієї його історії". Більш вагомим і переконливим аргументом "трансперсональних феноменів" у ментальності особистості авторка вважає саме національні архетипи як "наскрізні символічні структури ментальності, що проходять через увесь масив національної культури" [2]. Із часу формування нації, на думку О. Сліпушко, "розвиток архетипу обмежується певною мірою її межами. Архетипові образи можуть бути спільними для певної групи націй, однак вони мають риси відповідної національної ментальності" [4, с. 126].

Оскільки архетипи є універсальними структурами, то вони пронизують наскрізь культуру (будь-якого етносу), і особливо усну народну словесність, із якої найчастіше, трансформуючись, рецептують у літературні твори. У такому випадку, потрапляючи у смислове поле авторського твору, вони найчастіше перетворюються на архетипні образи.

Власне, у цій статті маємо на меті простежити відображення архетипу Мудрого Старого в першому українському соціально-психологічному романі П. Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?".

Результати дослідження. Образ Мудреця своїми основними рисами виростає з народної культурної традиції ("дідусь", "дід", "старець", "подорожуючий", "кобзар", "Божий чоловік" тощо). Цей архетип К. Юнг пов'язував із "шаманами примітивного суспільства" [5, с. 57]. Про нього вчений написав:

Старий завжди з'являється в той момент, коли герой потрапляє в безнадійну ситуацію, коли врятувати його можуть лише ґрунтовні роздуми над ситуацією або щасливий випадок, тобто те, що складає функцію духа, або певного роду внутрішньо психічний автоматизм. Але оскільки через зовнішні чи внутрішні перешкоди герой не в змозі сам знайти вихід із ситуації, то знання, необхідні для цього, приходять до нього у вигляді персоніфікованої думки, тобто в образі Мудрого старого чоловіка, здатного дати героєві добру пораду й допомоги [6, с. 298].

Цей архетип (архетипний образ), добре проглядається як один із векторів "внутрішнього" чи то "прихованого" фольклоризму авторських творів загалом, і тяглість його в українській літературі простежується від літератури доби романтизму, що частково було простежено в монографії "Фольклоризм української романтичної прози" [8].

В аналізованому романі П. Мирного образ Мудрого Старого втілено в образі діда Уласа, який у творі згадується щоразу ніби побіжно, виступаючи як "фоновий" персонаж другого плану. Проте в житті головного героя Чіпки Вареника він відіграє дуже важливу роль. Дід – "дво-рова" людина, тобто кріпак, який мав тимчасову волю, коли втратив силу і став непотрібним при дворі:

Дід Улас – сам панський, ходив у пана Польського за скотом. Оже як став старий, немощний, та ще захворював до того, – так його й витурили з двору, щоб не переводив даремно панського хліба... Ледве виліз Улас за ворота та й загадався... "Куди його?" До роду – близького нікого, а далекий – у панській роботі... Прийшлося Уласові – хоч під греблю! Та вже громада зжалилась: вибудувала йому землянку у царині та й наставила чабаном [1, с. 264].

Отже, дід пасе людських овець, ще й дає змогу мати якийсь заробіток двом дітям-сиротам із найбідніших – Грицькові та Чіпці. Старий Улас не просто пасе овець, він справжній "пастир", бо його душа не зачерствіла у злиднях, нестатках і роботі, він здатен відчувати душевний стан того, хто поруч, і по можливості прийти на допомогу не лише людині, дитині, але й тварині, тому громада й довіряє йому:

Вівця для мене все одно що людина: і їсть, і п'є, і боліє... тільки не скаже нічого, не вимовить!.. Хіба я не бачу, хіба я не знаю, як їм оцей дощ дозоля?... Мені він не так дозоля: я старий собака, натерпівся всього... А он – ягня? Зігнулося, тремтить, змерзло... Бачу, бачу... Я б тебе коло свого серця обігрів, як дитину... [1, с. 274].

Саме у статусі чабана він постає в романі, а минуле оживає хіба в його роздумах і спогадах. Він живе на землі ніби для того, аби передати цим Грицькові та Чіпці свою мудрість, бо обидва не мають батька. У цьому, за романом, і полягає його основна земна місія. Коли ж діти досягають віку, щоб могли самим відповідати за свої вчинки та працювати, тобто соціалізуються, він через непомірні податки навіть на таку свою працю знову повертається "у двір" – помирати. А оскільки хлопці через різні обставини мають різні характери, то й засвоюють дідову мудрість по-різному. Зокрема, Грицько стає добрим господарем і зразковим сім'янином, хоч і проглядається в ньому іноді байдужість до чужої долі та прагнення легкої наживи. Образ Чіпки складний в суперечливий: то він припадає до землі, ревню працює, бачимо його турботливим сином в люблячим чоловіком, то раптом він постає борцем за справедливість, а то, зійшовши на шлях розбою, стає "пропашою силою". Іноді в діях і характері Чіпки вгадуються незреалізовані мрії самого діда Уласа, який розуміє корінь неправди, зла та несправедливості, але через старість (чи й "непризначеність") не здатний втілити ці мрії в життя.

Однією з головних рис архетипного образу Мудрого Старого є його "інакшість". Дід Улас має чітко виражену цю рису. Живучи у громаді, він усе ж ніби позасоціумний, його завжди вирізняє "дивна" поведінка (до речі, за юнгівським баченням, не завжди ідеально правильна), трансцендентність, небажання сприймати жорстоку дійсність. Навіть вівці його розуміють із одного помаху руки: "Дід свиснув малахаєм – вівці розскачилися, розсипалися по зеленому полю..."; він, як святий, задовольняється найпростішою їжею: "Дід виймає шматок хліба та дрібок солі, починає й собі снідати" [1, с. 266].

Із дідом Уласом Чіпка пізнає світ, роздумує про Бога і справедливість. Старий відповідає на його питання щиро, як сам знає і відчуває, з позиції власного життєвого досвіду. Він говорить, що на небі немає людей, але тим-то гарно, що живуть там "Бог святий, янголи та душі праведні... [...] Там усе добре й святе...", натомість на землі "усе грішне та зле..." [1, с. 267]. Трансцендентні роздуми діда про грішність людей збуджують уяву ще

малого Чіпки, і він починає теж аналізувати своє буття й буття людей, які його оточують:

Чіпка слухає – і проходить по його душі страх, холод... і шепче він стиха за дідом: "А мати моя грішна, – думає він, – бо вона мене біла малого, вона мене серед зими на шлях викидала, щоб не просив хліба... А баба не грішна: вона мене ніколи не біла; вона мені усього давала, жалувала мене, вговорювала, от як дід... І дід, мабуть, не грішний... А Грицько? Грицько – грішний: он як він верхи на барані пре!.." [1, с. 267]

До речі, образ баби Оришки також сприймається крізь призму зазначеного твору як образ Мудрої Старої.

Вражає також описане автором відчуття героєм музики. У звуку найпростішого інструмента – сопілки – дід Улас, здавалося б, вкладає відчуття світу, життя, свого й того, що його оточує. Він говорить зі світом тими звуками, передаючи і біль стомленої душі, і радість крізь невисохлі сльози. Здавалося, усе завмерло, коли дід, відпочиваючи,

вийняв сопілку, послинив дірочку, свиснув раз, удруге – і зачав "Вівчарика". Гучно-гучно загула сопілка на все поле, немов хто заспівав жалібно; аж ось замира, замира, – тільки сопє... А це зразу, немов опік хто, закричало, завищало – та й стихло... вдруге... втретє... і полився тяжкий плач... Сумно зробилося, важко... Отара посхиляла вниз голови, немов слухала того плачу тяжкого... от знову сопілка замовкла. Трохи пере-годя тихий регіт крізь сльози стиха веселив поле; далі – дужче... дужче... сльози сохли... регіт замирав... по-нісся веселий, танцюристий козачок [1, с. 269].

І про свого батька, без прикрас, але й без презирства, як до цього від інших, Чіпка теж почув від діда Уласа.

Висновки. Можемо стверджувати, що саме архетип Мудрого Старого символізує завершення процесу максимальної реалізації індивідуума, оскільки остаточне усвідомлення цієї ролі і є кінцевою метою усвідомлення та еволюції особистісного "Я" кожного. Дід Улас із роману Панаса Мирного є втіленням архетипу Мудрого Старого, оскільки зосереджує, поєднує в собі всі духовні та психологічні сили, які в критичний момент "витікають у світ". Отже, "несвідоме" мобілізує сили, що в декілька разів могутніші за міць "свідомого". Герой шукає істину, і цей пошук дарує йому волю, адже людина живе не лише фізичними відчуттями, а також і почуттями. Він допомагає іншим як не матеріально, то розумом – і в цьому реалізовує свою мудрість.

Загалом можемо говорити про те, що культурні архетипи, зосібна й відображені в літературній творчості – це визначний результат зв'язку між поколіннями, своєрідної "внутрішньої" комунікації між ними – попередніми та прийдешніми. У різних умовах і способах існування кожного етносу, а відповідно й нації, вони набирають відмінних ознак, форм, у процесі історичного поступу можуть розгортатися у просторі й часі. Тому архетипи є структурами щоразу самооновлюваними й особистісними, такими, що, втілені в архетипних образах, з одного боку відображують моральний ідеал, винятковість, "інакшість", а з іншого – є звичайними представниками соціуму, як і дід Улас із роману Панаса Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?".

Здійснений аналіз дає можливість не лише іншого розуміння героя твору, але й встановлює причинно-наслідкові зв'язки, по-новому розставляє акценти у прочитанні роману загалом.

Список використаної літератури

1. Мирний П. Хіба ревуть воли, як ясла повні? : Твори у 2-х т. / П. Мирний. – К. : Дніпро, 1985. – Т. 1. – С. 239–551.
2. Ременець О. Взаємозв'язок цінностей та архетипів культури / О. Ременець // Вісн. Ін-ту розвитку дитини. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/pedagog/85/15378-vzayemozv-yazok-cinnostej-ta-arxetipiv-kulturi.html>.
3. Северинова М. Ю. Значення та роль архетипів у етнонаціональній культурі / М. Ю. Северинова // Вісн. Нац. акад. керівних кадрів культури і

містечтв. – 2013. – № 2. – С. 124–128. – Електронний ресурс. – Режим доступу: nbuv.gov.ua/j-pdf/vdakkkm_2013_2_33.pdf.

4. Сліпушко О. Давньоукраїнський бестіарій / О. Сліпушко. – К. : Дніпро, 1995.

5. Юнг К.-Г. Архетипи і символи / К.-Г. Юнг. – М. : Ренессанс, 1991.

6. Юнг К.-Г. Душа и миф. Шесть архетипов / К.-Г. Юнг. – Минск : Харвест, 2004.

7. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / пер. з нім. К. Котюк / К.-Г. Юнг. – Л. : Астролябія, 2013.

8. Янковська Ж. Фольклоризм української романтичної прози / Ж. Янковська. – Л. : НВФ "Українські технології", 2016.

References

1. Myrnyi, P. (1985). *Khliba revut voly yak yasla povni?* [Do Oxen Low When Mangers Are Full?]. Kyiv: Dnipro. (In Ukr.).

2. Remenets, O. (2010). *Vzaimozv'iazok tsinnosti ta arkhetyviv kultury* [Interconnection between Values and Archetypes of Culture]. *Visnyk Instytutu*

rozvytku dytyny. <http://www.stattionline.org.ua/pedagog/85/15378-vzayemozv-yazok-cinnosti-ta-arkhetypiv-kulturi.html>. (In Ukr.).

3. Severynova, M. Yu. (2013). *Znachennia ta rol arkhetyviv u etnonatsionalnii kulturi* [Significance and Role of Archetypes in Ethno-National Culture]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*, 2, pp. 124–128. nbuv.gov.ua/j-pdf/vdakkkm_2013_2_33.pdf.. (In Ukr.).

4. Slipushko, O. (1995). *Davnioukrainskyi bestiarii* [Ancient Ukrainian Bestiary]. Kyiv: Dnipro. (In Ukr.).

5. Jung, C.-G. (1991). *Arkhetypy i simvoly* [Archetypes and Symbols]. Moskva: Renessans. (In Russ.).

6. Jung, C.-G. (2004). *Dusha i mif. Shest arkhetyviv* [Soul and Myth. Six Archetypes]. Minsk: Kharvest. (In Russ.).

7. Jung, C.-G. (2013). *Arkhetypy i kolektyvne nesvidome* [Archetypes and the Collective Unconscious]. Lviv: Astrolabiya. (In Ukr.).

8. Yankovska, Zh. (2016). *Folklorizm ukraïnskoï romantychnoi prozy* [Folklorism of Ukrainian Romantic Prose]. Lviv: NVF "Ukrainski tekhnologii". (In Ukr.).

Надійшла до редколегії 17.01.21

Zhanna Yankovska, Doctor of Philology, Professor

ORCID: 0000-0002-7846-2796

e-mail: zanna.malva@gmail.com

National University of Ostroh Academy, Ostroh, Ukraine

FEATURING THE WISE OLD MAN ARCHETYPE IN PANAS MYRNY'S NOVEL "DO OXEN LOW WHEN MANGERS ARE FULL?"

The image of a Wise Old Man (a Sage) is quite notable, compelling and in the meantime under-researched in Ukrainian literature. It is strongly represented in literary prose of Romantic era as well as it is present in the consecutive periods of Ukrainian literature development.

The paper deals with the issue of depicting an archetype of the Sage in Panas Myrnyi's novel "Do Oxen Low When Mangers Are Full?" which is accurately represented by the image of old Ulas. Even though this character in Panas Myrnyi's novel is not the protagonist, his mission seems to be predetermined. He appears and disappears exactly where and when it is needed. It can be clearly stated that he possesses certain inherent characteristics of an archetype (an archetypal image) since he manifests wisdom and in the meantime the "otherness", inconsistency to some extent, demonstrates unconventional conduct, acts according to his conscience and principles, practices Christian values, is capable of communicating not only with humans but also with the nature, animals, and God.

Keywords: the archetype of the Wise Old Man, the archetypal image, the novel by Panas Myrnyi "Do Oxen Low When Mangers Are Full?".

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

УДК 821.111-1'01:81'373.613(049.32)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.29.12>

Світлана Гриценко, д-р філол. наук, проф.

ORCID: 0000-0002-2587-7525

e-mail: ap730518@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОЕМА "БЕОВУЛЬФ": НОВІ ГОРИЗОНТИ СТУДІЮВАННЯ

[Карлова В. О. Когнітивно-матричне моделювання запозиченої лексики в давньоанглійській поемі "Беовульф" (Спеціальність 035 Філологія. Київ, 2020. 303 с.)]

На тлі домінантних у сучасній гуманітаристиці положень "Беовульфознавства", а саме: дослідження ідіостилю поеми та її хронологізації, вагомою і своєчасною є дисертаційна робота Карлової Вікторії Олександрівни, яка обрала новий вектор студіювання пам'ятки – *вивчення когнітивно-матричного моделювання запозиченої лексики давньоанглійського епосу*. Рецензована праця затримує проблему удокладнення класифікації періодів становлення теорії "Беовульфознавства"; окреслення мовних та позамовних факторів реципіювання запозичень різної генези в давньоанглійський період; створення субматриці переймання, використання та адаптації лексичних запозичень до системи мови-реципієнта; конструювання когнітивної карти реєстру запозичень поеми "Беовульф" із їхніми матричними зв'язками.

Якість і вагомість роботи підносить опертя її на цінний емпіричний матеріал: поліаспектно проаналізовано 114 запозичень різної генези, відібраних шляхом хронологічної, жанрової й зональної вибірок з оригінального тексту давньоанглійської поеми "Беовульф". Така база дослідження є достатньою для здійснення когнітивно-матричного моделювання іншомовного пласту лексики аналізованої писемної пам'ятки й дає підстави маніфестувати об'єктивність отриманих наукових даних.

Правильно вибудована стратегія завдань переконує в тому, що дослідниця усвідомлює структуру проблеми, здатна вміло її сегментувати. Складним для реалізації в межах цього наукового проєкту видається завдання "схарактеризувати процеси подальшої адаптації давньоанглійських запозичень у сучасній англійській мові" (с. 26), оскільки між цими періодами розвитку мови – величезна часова "прірва". Виконання цього завдання потребує дослідження значної кількості писемних пам'яток усіх етапів розвитку англійської мови, залучення лексикографічних джерел, історичного, культурологічного матеріалу. Накопичені мовні факти становитимуть підґрунтя для важливих теоретичних висновків та здійснення моделювання адаптаційних змін запозичень, що сприятиме осягненню динаміки досліджуваного ідіома, а відтак – вартуватимуть окремого монографічного викладу.

Висвітлюючи "Теоретичні засади вивчення процесу когнітивного моделювання запозиченої лексики в давньоанглійській поемі «Беовульф»" (с. 32–93), В. Карлова докладно розглянула етапи та сучасний стан розробки теорії "Беовульфознавства" в гуманітаристиці: від історико-графічного студіювання поеми до новітньо-синкретичних розвідок; з'ясувала сутність поняття *матриця* та простежила полідисциплінарність його використання і різновекторність дослідження; представила когнітивно-матричну модель запозичень у давньоанглійській поемі "Беовульф"; обґрунтувала доцільність застосування інструментарію – *когнітивної карти*; окреслила поняття *лінгвоантропогенезу*; відтворила та прокоментувала теорію збагачення лексики давньоанглійської мови.

Високо оцінюючи праці К. Корольової та її внесок у розробку тривісної мовленнєвої матриці поеми, у

дослідження питання авторства, дисертантка актуалізує увагу на проблемі студіювання дохристиянської та християнської лексики в героїчному епосі, що неможливо зробити, "якщо не звернутися ... до проблеми лінгвоантропогенезу" (с. 39); тому в роботі логічно представлена історія дослідження антропогенезу в філософії, психології, релігії, культурології (с. 40) і лінгвістиці (с. 41–48).

Підкреслена цінність епічної поеми "Беовульф" як повного варіанта "збереженого тексту давньоанглійського періоду" (с. 55) на тлі висвітлення історії давньоанглійської мови, її долітературного та літературного періодів (сс. 50–55): наголошено, що в основі давньоанглійської мови лежать говірки германських племен, які жили в IV-V ст. н. е.; актуалізовано увагу на давньосаксонських діалектах, які є фрагментом "лінгвістичного макросвіту" і лишаються "найпроблемнішими" у плані репрезентації системної складності (с. 49); продемонстровано давньоанглійські писемні релікти. В. Карлова зауважила виняткову роль запозичень у розбудові лексики англійської мови; підкреслила складність реалізації такого завдання, як встановлення точної кількості лексичних одиниць у давньоанглійській мові (с. 59). Дослідниця проаналізувала вплив латини на давньоанглійську мову, зреферувала періоди латинізації (континентальний, період поселення, християнський); окреслила тематику запозичень, їх генезу, специфіку адаптації та інтеграції (за термінологією А. Іваницької) у мову-реципієнта (с. 67–73). Актуалізована увага читачів і на кельтських запозиченнях періоду завоювання та періоду поселення, що були виявлені у поемі; підкреслена їх незначна кількість у давньоанглійській мові та перевага слів, що позначають географічні поняття; визначений спосіб їх переймання (усним шляхом) (с. 74–77). Дисертанткою досліджені також скандинавські запозичення періодів вікінгів, еміграції та походів, проаналізовані тематичні групи цих запозичень (с. 77–80); виявлено і репрезентовано науковцям незначну кількість слов'янських лексем у давньоанглійській поемі та підкреслено складність їх ідентифікації (с. 81–82). Авторка аргументувала доцільність застосування у дослідженні матричної моделі, докладно представивши історію її використання в різних галузях знань; обґрунтувала вибір засобів когнітивного моделювання ситуацій та застосування інструментарію – когнітивної карти (с. 83–90).

Схвалюємо увагу В. Карлової до *проблеми номінації результатів запозичення*. Тривала в часі традиція вивчення цього феномена спричинила використання в українській лінгвістиці термінів: *запозичення, запозичене слово, лексичне запозичення, іншомовне слово, іншомовне запозичення, слово чи лексика іншомовного походження, іноземне слово, позичення, позичка, чуже слово, чужомовне слово, іншомовне нашарування, ентранжизм, неозапозичення* та ін. Таке термінологічне "розмаїття", яке характерне і для інших слов'янських лінгвістичних традицій, а також "недостатня розробленість ... метамови теорії запозичень" (Л. Смирнова), неоднозначне пояснення процесів і явищ "мовної міграції"

свідчать про багатоплановість і складність розв'язання цієї проблеми. Варто в термінологічному окресленні розмежовувати процес як *запозичування* та результат цього процесу як *запозичення*. Корекції потребує авторське визначення поняття *запозичення* як "результат входу нових лексичних одиниць, які були необхідні для вираження нових понять, а згодом повністю були засвоєні мовою та введені в ужиток" (с. 62). Наголошуємо, що мова не завжди запозичує нові лексичні одиниці; в історії багатьох мов відомі факти повторного переймання одного лексичного елемента, коли в життєписі його функціонування засвідчені лакуни. Запозичення не завжди позначає нове для мовців-реципієнтів поняття. Часто запозичення семантично дублюють питомі лексеми і вживаються як "культурно марковані". Чи всі запозичення є повністю засвоєні мовою-реципієнтом? У багатьох лексем процес адаптації триває і донині. Чи можна називати запозиченнями ті слова, які деактуалізувалися у мовленні, зазнали функційної редукції (зниклі лексеми; втрата одного зі значень полісемантичної лексеми)? На наш погляд, *запозичення* (лексичне) варто окреслити як: слово або словосполуча непитомого походження, які потрапили у мову-реципієнт з іншої мови, протиставляються за низкою ознак питомим лексемам, використовуються для вираження нових чи диференціації вже наявних понять.

Схвалюємо увагу дослідниці до проблеми нагальності розробки адекватних методів і прийомів аналізу співвідношення мовних форм і їх ментальних репрезентацій у контексті певної культури. Поточні висновки дисертантки, яка стверджує, що "залучення нових лексичних одиниць до давньоанглійської мови" відбувалося задля "закриття лексичних лакун мови від нестачі нових понять" (с. 67), викликають застереження. На нашу думку, подібні висновки можна робити лише тоді, коли на фактичному мовному матеріалі буде доведено: 1) відсутність *питомих лексем* для номінації цих понять (згадаймо слова У. Вайнрайха про те, що лексична інтерференція зумовлена нестачею саме питомих слів для позначення явищ буття; *тому довести факт існування питомої вербальної нестачі – завдання дослідника*); 2) відсутність у мові-реципієнті дублетів серед запозичень. Вважаємо, що залучення до дослідження питомого пласту лексики дозволить глибше осягнути складність "мовного балансування" між статикою й динамікою та визначити роль запозичень у цьому процесі.

В. Карлова зауважує п'ять реєстрів лексики, що репрезентують словниковий склад давньоанглійської мови, зокрема: "індоєвропейського походження", "германського походження", "питомі одиниці", "запозичення" і "діалектного походження" (с. 7). Принцип виділення цих груп є генеза лексем, а діалектизми – це сфера функціонування (реалізації). Подавати діалектизми у цій класифікації не варто, оскільки за генезою вони можуть бути як питомого походження, так і запозичені.

У роботі наголошено, що транскультурний комунікативний простір акумулює інтенсифікацію діалогу мов і культур (с. 94), одним із наслідків якої є запозичення. Проблема мовного контактування, взаємовпливів мов була і лишається актуальною у лінгвістиці. Усвідомлення дисертанткою необхідності *дослідження результатів взаємовпливів мов у діяхронії*, а саме їх лексичного пласту, запозичень (с. 99), свідчить про її наукову зрілість.

Вмотивованою є увага В. Карлової до нової методики визначення соціальних факторів впливу на реципіювані лексичні елементи та їхню подальшу адаптацію – *психолінгвістичний аналіз*, що сприяє виявленню процесів підсвідомого сприйняття / несприйняття нових слів суспільством (с. 109). На жаль, цю методику не можна

результативно використати в дослідженні запозичень, засвідчених у писемних пам'ятках часово віддалених відносно сьогодення періодів.

Зактуалізована увага на доцільності використання в лінгвістиці кількісно-статистичних методів дослідження запозичень, які можуть мати, як зазначала А. Кашева, не лише описовий характер, але й впливати на теорії функціонування і розвитку мовної системи (с. 112), дозволяють простежити динаміку лексикону. Докладно у роботі проаналізовані головні характеристики квантитативних методів (с. 113); обґрунтовано застосування методу вибірки мовного матеріалу; розглянуто методи когнітивно-матричного моделювання запозичень та вмотивовано їх використання у студіюванні давньоанглійської поеми "Беовульф". Закумульовано увагу на двох структурних типах (загальному і частковому) когнітивної матриці (с. 131); аргументовано доцільність вивчення запозичень давньоанглійського періоду за допомогою першого закону Дж. Ципфа – Б. Мандельброта.

Схвалення заслуговує змістовність і лапідарність реферування досліджень лінгвістів стосовно домінантних понять теорії вибірки (репрезентативність, однорідність лінгвістична та статистична, генеральна сукупність) та її різновидів (механічна, випадкова, зональна; структурна та суцільна) (с. 118–119), вдале виокремлення важливої інформації – характеру емпіричних даних розглянутих студій та висновків із спостережень.

Застереження викликає доцільність використання терміносполуки *повна адаптація* (с. 120) щодо запозичень давньоанглійського періоду. Авторка дотримується традиційних поглядів у класифікації запозиченої лексики за критерієм *ступінь засвоєння мовою-реципієнтом*, пор.: у М. Орешкіної: повністю засвоєні, частково засвоєні, незасвоєні слова. Однак, адаптація – це не лише формальне і семантичне пристосування іншомовного слова (елемента) до системи мови-реципієнта, а й глибинна інтеграція цього запозичення у приймаючу мову: сприйняття мовцями "чужого" елемента як "свого"; використання запозичень у складі фразеологічних одиниць, де вони можуть набувати іншого значення чи нових відтінків значення; міжстильова транслокація запозичень (належність одного запозичення до різних функціональних стилів); варіювання (дублетність) серед запозичень та серед запозичень і питомих лексем. Лише повністю відтворена "поведінка" іншомовного слова у мові-реципієнті дає досліднику можливість оцінити *ступінь адаптації запозичення*. В. Карлова не оминула увагою явища субстрату, суперстрату, адстрату та перстрату як різновидів мовної взаємодії давньоанглійського періоду (сс. 144–148), наголосивши, що ці процеси є неперервними і простежуються у сучасній англійській мові (с. 148). Імпонує, що дисертантка використовує термін *перстратний характер* (с. 5)), який науковій спільноті вперше представив відомий український лінгвіст С. Семчинський. Авторка удокладнено описує процес формальної адаптації до системи мови-реципієнта запозичень, послуговуючись вагомими лексикографічними джерелами та науковими розвідками. Закцентована увага і на семантичній адаптації запозичень. Зокрема, розкриті моделі метафоризації реципіюваних лексем: *природний артефакт* → *риса характеру, зовнішня характеристика* → *внутрішня риса характеру, кількісна характеристика* → *внутрішня риса, об'єкт* → *риса характеру, характеристика* → *об'єкт, емоції* → *стан, географічна назва* → *емоції людини, абстрактне поняття* → *дія, абстрактне* ↔ *конкретне, стан дії* → *характер дії, дія* → *об'єкт, дія* → *суб'єкт, дія* → *дія, етнонім* → *соціальний статус, місце* → *предмет*. В. Карлова зауважує, що когнітивно-метафорична модель візуалізована

антропоморфною, соціоморфною, природоморфною та артефактною метафорами. У роботі представлені також моделі метонімізації запозичень у мові-реципієнті, зокрема: *результат* ↔ *дія*, *ціле* ↔ *частина*, *предмет* ↔ *предмет*, *абстрактне* ↔ *конкретне*, *процес* → *результат*, *предмет* → *характеристика*, *титул* → *характеристика*, *вмістилище* → *вміст*. Вважаємо за доцільне узагальнити назви окремих метафоричних та метонімічних моделей, зокрема: метафоричну модель *смуток* → *злість* (с. 156) замінити на *внутрішній стан людини* → *ступінь прояву цього стану*; метафоричну модель *дія* → *військові обладунки* варто об'єднати з аналізованою вище *дія* → *об'єкт / предмет* (с. 163), метонімічну модель *процес* → *результат* уніфікувати з моделлю *дія* → *результат*. Варто унормувати назви моделей антропоморфної метафори, зокрема на с. 176 представлена модель *абстракція* → *дія*, а на с. 157 схожа модель названа *абстрактне поняття* → *дія*; так само і з назвою когнітивно-метонімічної моделі: на с. 177 подана модель *вміст* → *вміст*, а на с. 174, 194 і 210 вона представлена як *вмістилище* → *вміст*.

Імпонує, що дисертантка прагне створити (за наявності достатньої інформації) розгорнуте історико-культурологічне тло аналізованим запозиченням, що сприяє глибшому осягненню мотивації семантичних перетворень у мові-реципієнті. В. Карлова також демонструє фонетико-графічні, граматичні зміни запозичень різної генези, апелюючи до результатів досліджень провідних науковців, зокрема А. Мейс, А. Гарник, В. Секиріна, послуговуючись законами К. Вернера, Г. Остгофа, Р. Раска – Я. Грімма.

Важливою, на наш погляд, є представлення дисертанткою когнітивної динаміки крізь призму запозичень, що оприявнюється змінами свідомості та мислення давніх англів: від наочно-образного до абстрактно-логічного (с. 172). Авторкою закумульована увага на понятті *когнітивна матриця*, аргументовано використання методики когнітивно-матричного моделювання, зокрема *матриці загального характеру* (с. 212–229). Залучення цієї методики дозволило дисертантці продемонструвати кількісно-статистичні дані запозичень, засвідчених у давньоанглійській поемі "Беовульф", розкрити етапи та специфіку адаптації кожної лексеми, структурувати когнітивно-метафоричну та когнітивно-метонімічну моделі змін запозичень у мові-реципієнті, простежити "наповненість" запозиченими словами ЛСГ, укладено репрезентувати адстрат, перстрат і субстрат як невід'ємну складову лінгвоконтактології.

В. Карлова обстоює необхідність графічного представлення причинних зв'язків між компонентами та їхніми елементами, що зреалізовано в дослідженні за допомогою *когнітивної карти*; обґрунтовує необхідність залучення кількісно-статистичних методів дослідження мовного матеріалу (с. 236); окреслює історію постановки та завдання макролінгвістики; пояснює уточнення закону Дж. Ципфа й доцільність його використання в дослідженні запозичень аналізованої поеми (с. 237). Справляють враження підрахунки, що дозволяють виявити емпіричну постійну величину для кожного проаналізованого запозичення. Цінними є ремарки до отриманих результатів, зокрема, досліджуючи гіперболу греко-латинських запозичень, дисертантка наголошує, що з 1-го по 18-й ранг частота використання слів зменшується (від 81 фіксації до поодинокі); цю тенденцію вона простежує за лексико-семантичними підгрупами ("Людина", "Предмети побуту", "Військові поняття", "Міфологічні артефакти", "Просторові поняття"). Доцільно було б, на наш погляд, заглибитися в коментар проведеного обстеження:

- пояснити, чому одні запозичення засвідчені дуже часто, а інші – займають прикінцеву позицію гіперболи (17 / 18 ранги)?;

- причина такого явища в "культурно-релігійній" маркованості чи в задоволенні потреб вербального заповнення "інтелектуальних лакун" давньоанглійського соціуму?;

- як впливає на частотність репрезентації запозичень у відповідному ЛСП жанр пам'ятки?

В. Карлова докладно аналізує частотність фіксацій у давньоанглійській поемі "Беовульф" не лише простих запозичень, а також гібридів і словотвірних лексем різної генези. На наш погляд, важливо не обмежуватися лише статистикою представлення мовного факту в писемній пам'ятці, а й у заувагах враховувати семантику цих лексем, актуальність для соціуму номінованих ними понять, що визначало ранг запозичення.

Наголошуємо, що дослідниця аналізує також гібриди та словотвірні лексеми як письмово засвідчені мовні факти. Однак для мовознавців, що працюють у сфері лінгвоконтактології, визначальним є питання: *де саме відбулася деривація – у мові-джерелі, мові-посередниці чи мові-реципієнті?* Важливо також з'ясувати: *наскільки продуктивними чи малопродуктивними у синхронії та діахронії виявилися ці моделі творення?* Відповіді на ці та дотичні питання сприятимуть достовірності висновків щодо адаптації й інтеграції запозичень до системи мови-реципієнта, допоможуть збагнути тенденції динаміки мови.

С. Семчинський зауважував, що історія мови – це взаємодія двох тенденцій: збереження однієї частини лексики і зміна – поповнення чи втрата – іншої частини, тому мовна еволюція – це не лише змінність, а й сталість. Показовими щодо динаміки лексики англійської мови та щодо деактуалізації в мовленні, функційної редукції окремих запозичень виявилася наведена дисертанткою статистика: 82 запозичені лексеми давньоанглійського періоду були "повністю адаптованими сучасною англійською мовою на сьогодні" (с. 250). Варто було б підкреслити, що ступінь пристосування цих лексем є різним, що зумовлено збереженням / зміною семантики (розширенням / звуженням значення), участю або ні у подальшій деривації (гібридній та негібридній, створенні дериваційних гнізд) тощо. 32 лексеми В. Карлова кваліфікує як такі, що "не адаптувалися" до сучасної англійської мови.

Авторка рецензованої праці підкреслила ефективність застосування когнітивно-матричного моделювання запозичень і вагомість залучення комп'ютерної програми "Multi Text Finder" для автоматичного пошуку досліджуваних у творі одиниць із подальшою їхньою верифікацією в етимологічних онлайн-джерелах; наголосила на виокремленні семи моделей когнітивних метафоричних і метонімічних субматриць і на доцільності створення когнітивної карти запозичених лексем, засвідчених у давньоанглійській поемі "Беовульф" (с. 256–260).

Зауважимо, що в роботі обтічно представлена подальша перспектива дослідження, яка зводиться до "апробації розробленої комплексної методики для когнітивно-матричного та статистичного аналізу запозичень англійської мови інших періодів розвитку" (с. 9, с. 260), не зазначені ті наукові горизонти, які з об'єктивних причин не могли бути висвітлені в дисертації. Варто було б наголосити, що подібні наукові розвідки *сприяють пізнанню еволюції англійської мови на лексичному рівні* зі спеціальною увагою до причин, форм, інтенсивності їхнього оприявлення, хронології структурної та семантичної динаміки ідіома. А. Білецький закликав "вивчати зв'язки понять на різних щаблях розвитку суспільства і різні засоби вираження понять", адже "важко собі уявити, як можна говорити про мову, абсолютно не торкаючись її історичного розвитку. Усе, що лишилося б тоді від

неісторичного розгляду мови, нагадувало б загальні роздуми про індивідуальне використання мови, про відношення індивіда до мовної норми" (Г. Пауль). Перспективу цього дослідження ми вбачаємо в пізнанні та відтворенні історії запозичених слів (що є складником загальної картини динаміки лексики мови). Важливим є з'ясування історії функціонування відповідних лексем у мові-джерелі та мовах-посередниках, визначення часу їхньої появи (момент входження), поширення (використання, цитування), адаптації, а можливо й інтеграції в мову-реципієнт. Перспективу ми вбачаємо і в окресленні співвідношення статичних і динамічних складників

лексики англійської мови досліджуваного часового зрізу; у розкритті закономірностей насичення іншомовними елементами різних ТГЛ і ЛСГ у контексті концептуальної організації мовної картини світу. Зв'язок мови з колективною інтелектуальною діяльністю зумовлює зміну наявних у мові значень, освоєння чужого чи відтворення нових результатів розумової практики. Семіотична сфера оприявнює *інтелектуальну деривацію*, пізнання якої в діяхронічному вимірі сприятиме глибшому осмисленню динаміки соціуму, динаміки мови, у чому вбачаємо перспективу цього дослідження.

Надійшла до редколегії 14.01.21

Svitlana Grytsenko, Doctor of Philology, Professor
ORCID: 0000-0002-2587-7525
e-mail: ap730518@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE POEM "BEOWULF": NEW HORIZONTS OF STUDYING

[Karlova V. O. Cognitive-matrix Modelling of Borrowed Vocabulary in the Old English Poem "Beowulf" (Specialty 035 Philology. Kyiv, 2020. 303 p.)]

ФОЛЬКЛОР ЯК ФОРМА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ МІЛІТАРНОГО ДОСВІДУ УКРАЇНЦІВ

[Кузьменко О. М. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн) (Львів : Інститут народознавства НАН України, 2018. 728 с., 16 с. іл.)]

Монографія Кузьменко Оксани Мирославівни стала важливою віхою в дослідженні форм репрезентацій драматичного буття людини в українському фольклорі. Актуальність теми дослідження є безсумнівною з багатьох причин. По-перше, аналітика мілітарного досвіду декількох поколінь українців, закарбованого в національній усній словесності, дозволяє дешифрувати ментальні структури національної культури, яка залишається наріжним каменем прамостояння українства в російсько-українській війні ХХІ ст. По-друге, ця тема дає панорамну візію екстремальних історичних моментів, які є найбільшим каталізатором творчої суб'єктності етносу і, відповідно, – огрому колективного текстотворення, що забезпечує об'єктивність концептуалізації семантико-структурних моделей національної онтологічної парадигми. По-третє, введення в науковий обіг фольклорного текстового матеріалу на історичну тематику, переконана, сприятиме активній протидії ворожій пропаганді та спростуванню фейків про українця у війні, поширюваних у різні часи, від давнини аж дотепер, і заповненню історичних лакун, правду про які нам дають лише автентичні зразки колективної пам'яті. По-четверте, вивчення колективного досвіду великих воєн, оприявленого в уснословесних текстах, може стати тим когнітивним інструментом у подоланні психологічної колективної травми, яку переживає наразі український соціум в умовах явної і прихованої ("гібридної") війни. Безперечно, різночасовий воєнний контент народної творчості потребує зіставлення та виявлення механізмів генерування традиційних смислів, з'ясування центру стабілізації смислової константи та його формалізацію в образній мотивній парадигмі. На часі також утвердження фольклористики як базової галузі гуманітарних знань, а фольклор – протознанням, яке покладено в основу наукового пізнання світу загалом.

Питоною рисою рецензованого дослідження є його системний, синтетичний характер. Для всебічної обсервації історичного фольклору ХХ ст. авторка залучає багаторівневий аналіз, зокрема ґрунтовно вивчає епопею фольклорної творчості українського народу на воєнну тематику й науковий дискурс вітчизняної науки про народну творчість і зарубіжний досвід наукового осягнення колективної творчості, акумульованої драматичними подіями воєнного часу та міжвоєнних катастроф (голодомори, насильницьке переселення, невідільницька праця); О. Кузьменко вводить у науковий обіг архівний матеріал, який із різних причин не було оприлюднено дотепер; ексципідійні матеріали, накопичувані фольклористкою-практиком упродовж чверті століття (подекуди з повторною фіксацією), доповнюють "трагічну мапу" України, оскільки зразки з різних етнографічних регіонів "витворюють" фольклорний гіпертекст "війна".

Авторка монографічного дослідження залучає міждисциплінарний науковий інструментарій (методи лінгвістики, літературознавства, соціології, культурної антропології, етнопсихології) для глибинного аналітичного зондажу проблеми, потверджуючи фольклористку як інтегративну людиноцентричну науку про народні знання та колективний досвід, перевірений поколіннями.

Фольклорний масив, залучений до теоретичного осмислення, – строката жанрова палітра, власне саме

це дозволяє О. Кузьменко довести, що первинним для фольклорного текстотворення є генерування традиційних смислів, що "фольклор... не може мислитися інакше, ніж набір текстів, об'єднаних спільним смислом..." (К. Богданов), що "фольклор є образною системою традиційних смислів та функціональною системою суб'єктності його носіїв" (авт. – О. І.). Від "Присвяти" до останніх сторінок "Висновків" кожен читач відчуває свою причетність до великої історії і до великої трагедії народу, оскільки видобуває зі своєї персональної пам'яті оповіді своїх родичів про життя і смерть, про війну і перемогу, про страждання і радість його подолання; такі родинні наративи – немов пазли загальнолюдської панорами світового горя. "Унікальні зразки польових матеріалів становить проза воєнного часу (*легенди, історичні, есхатологічні оповідання, оповідання у формі меморатів, хронікатів; перекази, чутки, анекдоти*); її доповнює та коментує пісенність... зокрема ліро-епіки (*співанки-хроніки, баладні пісні*), лірики, а також поезії (*анонімні вірші, віршовані листи*)" (с. 587). У пошуках точок смислової валентності творів, які належать до різних жанрово-тематичних груп, яким властиві відмінні родо-видові ознаки, варіантні парадигми, О. Кузьменко зупиняється на категорії "фольклорний концепт" як ядрі смислогенерації фольклорного тексту. Авторка зауважує на гендерній і віковій суб'єктності воєнного текстотворення. У процесі роботи над мотивемно-мотивним показником дослідження виокремлює чотири групи концептів, які є стрижневими для воєнного гіпернаративу: "1) універсально-екзистенційні (*війна, молитва, смерть*); 2) персональні (*ворог, мати*); 3) емотивні (*туга, сум, радість, страх*); 4) просторові (*дім, неволя, могила, Україна*)" (с. 588).

У монографії доведено продуктивність аналізування фольклорного тексту будь-якого жанру через виявлення епізодів – конститутивних частин композиції фольклорного тексту, "однотипних образних констант" фольклорної традиції (с. 222), які забезпечують трансмісію інфофакту.

Як "один із найважливіших інструментів пошуку, систематизації, класифікації та дослідження фольклорних текстів різних жанрів" О. Кузьменко пропонує фольклорний показник, "важливий і для тих жанрів, які мають більш стійку форму (скажімо, для балад, казок), і для тих, у яких зміст важливіший за форму його вираження, зокрема в неказковій прозі (легенди, перекази та оповідання, особливо оповідання-меморати)" (с. 203). Така методологія укладання фольклорного показника, продемонстрована авторкою, видається цілком обґрунтованою.

На фольклорному матеріалі двох воєн і гуманітарних трагедій ХХ ст. виявлено наріжний фольклорний концепт "смерть" і з'ясовано його трирівневу семантичну структуру: *фатальна, тотальна, героїчна*.

Оперуючи різночасовими зразками (од класичних текстів до новотворів), дослідниця простежила модифікаційні зміни образів героя та ворога, зокрема довела розширення їхньої значеннєвої парадигматики у фольклорному репертуарі новітньої доби за рахунок прирощених ідеологічно маркованих понять і помітної деміфологізації. Концепт "ворог" стабільно формалізується через образ "москаля", саме "він є однією з найбільш виразних

етико-естетичних домінант історичної пам'яті про зовнішнього й внутрішнього ворога" (с. 369).

О. Кузьменко доводить, що в українському текстовому контенті фольклору катастроф система жіночих образів фокусолізується на образі матері (матір воїна – Божа Матір – ненька-Україна), опозиційність сакральне / профанне змінюється тотожністю, а фольклорний концепт "молитва" приводить в рух етнокультурний концепт "віра". Через фольклорний концепт "неволя" авторці рецензованої праці вдалося простежити особливості національної ідентичності українців, "закорінених у материні "свого" світу, де незабуття "хата" виступає сакралізованим об'єктом й антисвітом неволі" (с. 592).

Декодування фольклорного ресурсу дало можливість О. Кузьменко виявити базові онтологічні цінності народу, його екзистенцію і світогляд, що увиразнюються в лихоліття, коли з особливою гостротою постає філософське запитання: бути чи не бути. Зокрема, було встановлено семантичну спільність між різними типами концептів: *мати* = *дім* → *могила* → *Україна*, авторка проследила еволюцію народнопоетичних образів, спродюкованих концептами, зауважила їх фемінну специфіку.

Головним лейтмотивом монографії Оксани Мирославівни Кузьменко, відтак і важливим внеском у фольклористику, є те, що "український фольклор – це семіотичне поле, на якому ... місця екзистенційної травми-"кривди" приховані в індивідуальній свідомості та міфологізовані в колективній пам'яті сучасних громадян України" (с. 595), а в словах-концептах "ВІЙНА" і "ГОЛОД" "криється глибина смислів "драматичного"" (ibid.) декількох поколінь українців. Позитивно розцінюємо введення автором у дослідження власних польових матеріалів, які засвідчують тяглість етнокультурної традиції на змістовому та формальному рівнях.

Найвагомішими здобутками рецензованої праці, на нашу думку, є:

- міждисциплінарне вивчення на рівнях діячності та синхронії фольклору періоду Першої та Другої світових воєн як формалізації драматизму буття народу;
- укладання мотивемно-мотивного покажчика пісеньних творів;
- термінологічне параметрування поняття "фольклорний концепт" ("стійка одиниця ментальних і психологічних ресурсів фольклорної свідомості, словесно виражена через ядерне слово й ряд інших структурно-семантичних форм, яка дає змогу виявляти ієрархію цінностей і різні виміри життєвого досвіду: мовний, естетичний, чуттєвий, релігійний, гендерний" (с. 102–103));
- представлення різножанрового фольклорного контенту як цілісного інфо-культурного гіпернарративу, смислопродукуючими складниками якого є 12 фольклорних концептів;
- уведення в науковий обіг масиву фольклорного матеріалу, зібраного в різних регіонах України та поза її адміністративними межами;
- змістова частина та додатки мають прикладне значення й можуть стати у пригоді в діяльності громадських просвітницьких, військових і політичних організацій для глибшого розуміння ментальних й етнопсихологічних характеристик українського народу.

Монографія складається зі вступу, шести розділів, висновків, списку джерел (427 позицій, із яких 105 рукописних одиниць) і наукової літератури (усього 1230), переліку

скорочень і додатків, у яких таблиці трьох пісеньних парадигм, три покажчики (мотивемно-мотивний, іменний, предметний), 27 фольклорних текстів. Обсяг монографії становить 728 с., із них 596 с. – основного тексту.

Розділи роботи ("Джерела та історіографія", "Теоретико-методологічні засади дослідження драматичної екзистенції у фольклорі", ""Зло – добро": кореляція в параметрах персонажних концептів", "Фатум воєна: трагічне буття людини та концептуальні форми його вираження в необрядовому фольклорі", "Жіноча неволя: константи емоційного буття у фольклорі першої половини ХХ ст.", "На межі: просторові концепти як форма структурно-семантичного моделювання історичних драм ХХ ст."), кожен із яких зорієнтований на розкриття тих чи інших граней заявленої мети відповідно до визначених завдань, глибокі за змістом і багаті на ілюстративний матеріал, який деталізується додатками. Висновки є ґрунтовними, аргументованими, виваженими й оригінальними.

Приймаючи основні концептуальні засади монографічного дослідження, віддаючи належне скрупульозності аналітики грандіозного масиву фольклорних зразків, поділяючи вибір авторкою методології дослідження фольклорного контенту, зважаючи на достатню апробацію положень роботи на численних наукових платформах, оприлюднення в серйозних наукових виданнях, поважаючи багаторічний досвід польових досліджень авторки рецензованої праці та введення нею в науковий обіг нового фактологічного матеріалу, ми залишаємо нашу рецензію без суттєвих зауважень. Однак для нас важливо отримати фахову думку дослідниці на ряд запитань, які б випрозорили її розуміння деяких термінологічних проблем, що досі залишаються полемічними.

1. Як концепти можуть оприявлювати даність того, що фольклор є особливою культурно-семіотичною моделлю?

2. Наскільки словесна (вербальна) оболонка фольклорного концепту може охоплювати різні смислові рівні? Чи йому властива ієрархічність значень, як і будь-якому синкретичному знаку?

3. Чи можна вважати визначені в дослідженні фольклорні концепти (12 понять) найбільш важливими одиницями кодованих чи знакових слів, за якими можливий опис культурного простору українців і їхній діалог з іншими спорідненими та більш віддаленими національними культурами?

4. Чи звичаєвий досвід входить в орбіту визначення терміна "фольклорний концепт"?

5. Яке авторське розуміння "фольклорного тексту" з огляду на багаторічну практику записування "у полі"?

6. Яка питома вага часток "локальне" – "регіональне" – "загалонаціональне" в концептуальному вираженні драм світових воєн?

Рекомендуємо монографію широкій читацькій аудиторії: науковці-фольклористи отримають можливість ознайомитися з неординарною методологією студювання фольклорного матеріалу, широкий загал – ключ для декодування традиційних смислів текстів "одшешших поколінь" (М. Грушевський) і міцний щит-оберіг – досвід предків зцілення Словом психологічної травми, спричиненої війною.

Надійшла до редколегії 20.01.21

Olena Ivanovska, Doctor of Philology, Professor

ORCID: 0000-0001-7102-8850

e-mail: honch@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FOLKLORE AS A FORM OF CONCEPTUALIZATION OF UKRAINIANS' MILITARY EXPERIENCE

[Kuzmenko O. M. Dramatical Existence of Human in Ukrainian Folklore: Conceptual Forms of Expression (Lviv : The Ethnology Institute of National Academy of Sciences of Ukraine, 2108. 728 p. 16 p. il.)]

СЛОВО З ЧУЖИНИ

[Етнографічний образ українців зарубіжжя: корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Частина 1. Культура життєзабезпечення та традиційні соціонормативні практики (Голов. ред. Г. Скрипник; НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2019. 676 с.: іл.)]

Одним із найважливіших питань сьогодення є збереження національної ідентичної етносу в умовах глобалізації, яка активізує різні соціально-економічні процеси, зокрема й міграцію населення. Міграція – процес історично закономірний і впродовж історії відбувалися різні міграційні рухи з України, унаслідок чого сформувалася численна українська діаспора. Українська громада за межами територіальних кордонів України – це потужна сила, яка нині працює на національні інтереси Української Держави. Це всі українці, які з тих чи інших причин, із власної чи чужої волі опинилися поза межами своєї батьківщини. Водночас вони – невід’ємна частина України, адже, як писав М. Попович, "Україною робить людей не кров і земля. Україною їх робить та культура, до якої вони причетні... Україна – це люди, які зберігають і розвивають з покоління в покоління певні стандарти життя, цінності і норми, побут і культуру" (Попович М. Що таке Україна? // Попович М. Нариси історії культури України. – К. : АртЕк, 1998. – С. 715).

То які ж вони – українці за кордоном? Їхній культурний, естетичний і моральний портрет покликане представити рецензоване видання експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів "Етнографічний образ українців зарубіжжя. Ч. 1. Культура життєзабезпечення та традиційні соціонормативні практики" (Київ, 2019) (далі – ЕОУЗ). Книга стала логічним продовженням багатотомової серії "Етнографічний образ сучасної України" (Опубліковано такі томи видання "Етнографічний образ сучасної України: корпус фольклорно-етнографічних матеріалів": Т. 2. Родина та культура сімейного співжиття. – К. : НАН України ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2018; Т. 3. Родильна обрядовість. – К. : НАН України ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2016; Т. 4. Весільна обрядовість. – К. : НАН України ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2016; Т. 5. Поховально-поминальні звичаї та обряди. – К. : НАН України ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2020; Т. 6. Календарна обрядовість. – К. : НАН України ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2016; Т. 7. Господарські заняття, промисли та ремесла. – К. : НАН України ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2017; Т. 8. Культура народного харчування. – К. : НАН України ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2018; Т. 9. Народна житлобудівна культура. Екологія та організація середовища проживання. – К. : НАН України ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2020; Т. 10. Традиційне повсякденне та обрядове вбрання. – К. : НАН України ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2018), підготовленої до друку співробітниками Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України.

Зараз через різні позанаукові обставини дослідження культури й мови українців закордоння дуже ускладнене, хоча в українській гуманітаристиці є поважний доробок, представлений як описативними теоретичними дослідженнями, так і репрезентативними працями, які документують первісний самобутній наратив етнічних українців за кордоном і формують надійну дослідницьку базу, – це корпуси фольклорно-етнографічних матеріалів, фольклорних і діалектних текстів (З-поміж них варто згадати праці "Українські говірки Румунії" М. Павлюка та

І. Робчука (2003), "Голоси з Підляшшя" та "Голоси з Берестейщини" Г. Л. Аркушина (2007 і 2012 рр. відповідно); "Надсяння: традиційна культура і побут" М. Глушка і Л. Хомчак (2017); "Українські говірки Башкортостану: Золотоношка і Степанівка" М. М. Ткачук (2020) та ін.). Останній тип наукових джерел особливо важливий, адже його завдання – відтворити об’єктивний культурний і мовний портрет етносу, без додавання суб’єктивної оцінки дослідника-інтерпретатора. Крім того, достовірний і якісно записаний матеріал є безцінним джерелом інформації і для прийдешніх поколінь.

В "Етнографічному образі українців зарубіжжя" представлено матеріали, записані від українців Литви, Польщі, Словаччини, Білорусі, Росії, Молдови й Казахстану. Важливо, що ці громади різні за своїми зв’язками з материнським ареалом: частина з них опинилися за межами адміністративних кордонів України внаслідок міждержавних поділів (як-от українці на Берестейсько-Пинському Поліссі, у прикордонних районах Росії, українські громади в Польщі, Словаччині, Молдові тощо), інші – унаслідок міграційних рухів через політичні й економічні причини (українці на Холмщині, в Казахстані, Республіці Башкортостан РФ тощо). Відповідно, різним є й характер контактування з населенням основного українського континенту, а відтак – потенціал для збереження своєї етнокультурної ідентичності. Наприклад, у деяких українських спільнотах (зокрема в дистантному ареалі Південного Передуралля) контакти з Україною зведені до мінімуму, як обмежений і доступ до освіти та засобів масової інформації українською мовою. З огляду на це такі ізольовані анклавні особливі загрожені в плані асиміляції з домінуючим етносом, проте, як показують і матеріали рецензованого видання, сьогодні ще можна зафіксувати безліч цінної інформації.

До книги ввійшли як зразки текстів, записані співробітниками ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, так і надані представниками українознавчих наукових і культурних осередків за кордоном. Важливо, що видання репрезентує не лише синхронний зріз культури українців зарубіжжя, а й містить давніші записи текстів – напр., середини та кінця ХХ ст., передруковані (з відповідною фонетичною адаптацією) з інших джерел, як-от записи Ф. Климчука, А. Залеського та Я. Закревської на Брестському Поліссі; архівні записи 70–80-х рр. ХХ ст. Н. Вархол, Й. Вархола, З. Ганудель, Н. Вар’ян та ін. зі Словаччини. Відповідно, вони охоплюють різні вікові групи інформантів, що також, за певних умов, створює тло для порівняльно-історичних студій, зокрема й мовознавчих.

Наративи, вміщені в ЕОУЗ, різні за тематикою, відповідно до чого й рубриковано матеріали в межах кожного населеного пункту: це історії переселення й заселення чужого краю, оповіді про господарювання, побут, народне вбрання, традиційну архітектуру, обрядовість (родинну й календарну), зразки фольклорних текстів (наприклад, казки, тексти родинного (колыскові, весільні пісні) та календарно-обрядового циклу (коломийки, колядки, щедрівки), повстанські, стрілецькі, козацькі пісні, і навіть пісні часів Другої світової війни (здебільшого

російською мовою)) тощо. Матеріал подано у звичній формі: питання експлоратора – відповідь респондента; іноді – цілісні нарлативи з мінімальним втручанням експлоратора. Нарлативи точно паспортизовані – від кого, коли, де і хто зробив записи.

Візуально употужнює книгу розлогий фотоілюстраційний ряд – від світлин із фрагментами експозицій історико-культурних музеїв, традиційних споруд і предметів побуту до зображень самих носіїв української культури, які підтримують і зберігають її вдаліні від історичного дому.

Певна річ, книга містить цінніший матеріал для істориків, фольклористів й етнографів, дослідників народної культури: докладні етнографічні матеріали в ЕОУЗ присвячено опису календарних і родинних обрядів українців зарубіжжя, нарлативи вирізняються значним фактажем і змістовністю. Та водночас видання може стати й важливим джерелом для лінгвістів, адже, окрім власне культурно-етнографічного портрета українців закордоння, видання яскраво репрезентує *мовний* код української діаспори. Про лінгвальний образ носіїв української мови за кордоном дають уявлення як власне нарлативи з усіма відображеннями в них мовленнєвими рисами, так і метатекстові рефлексії самих мовців, що виражають наївну оцінку українцями закордоння власного мовлення, сприйняття української мови в тому соціальному середовищі, у якому вони нині мешкають.

Ось як самі мовці коментують своє мовлення:

Тоді ж тут більше український язык був, більше на українському балакали. [Ми тому й приїхали]. Воно якось чи односторонньо до України. Це ж, казали, в старину Шереметьєв тут був, та ми шереметьєвці були, і ми балакали. [Це пан був Шереметьєв?] Да. І балакали ж ми більше на українському. [Так само, як і тепер?] Да. (інформантки 1926 і 1940 р. н. із с. Порубіжне Борисівського р-ну Белгородської обл. РФ) (с. 362).

Хоча деякі респонденти зауважують про часткову чи повну зміну мовного коду, перехід на мову титульного народу тієї території, де вони нині мешкають, очевидно, що цей процес індивідуальний і відбувається в межах родини з огляду на різні позалінгвістичні обставини; пор., напр., коментар інформантки (підкреслимо, що інші зразки мовлення жителів цього самого населеного пункту засвідчують цілком український мовний код):

[Якою мовою Ви розмовляєте: українською чи російською?] Ми на русском, рускава підтримуємося, а в паспорті написана українка. Я більше привикла на рускам... в (інформантка 1934 р. н. із с. Зибіно Борисівського р-ну Белгородської обл. РФ) (с. 354).

Важливими є спостереження мовців над власною національною ідентичністю: часто вони називають себе "хохлами" – у переселенських говірках нейтральним з погляду конотації етнонімом, що підкреслює мовну відмінність і від українців, які проживають у межах державних кордонів, і від автентичного етносу на новій території проживання:

[Жіночки, так, як ви балакаєте, у вас у селі всі люди балакають?] [1] Да, да. Ми "хахли". [Ви "хахли" чи українці?] [2] "Хахли", "хахли". [Не українці?] Не. [Чим "хахли" відрізняються від українців?] Ну к Україні не пододим. [1] Перевертні, і так, і так балакаєм (с. 373).

Лінгвістичний аналіз нарлативів у корпусі свідчить про переважне збереження питомого українського мовного коду українців за кордоном. Зауважимо, що фольклорні видання матеріалів, опубліковані в останні десятиліття, різною мірою відображають автентичні риси відповідних говірок. Насамперед це залежить від настанов записувача й укладача-транскриптора, який готує тексти до друку. Різні за точністю відтворення мовних рис респондентів нарлативи представлені в "Етнографічному образі українців закордоння". Більшість матеріалів передано спрощеним орфографічним записом з максимальним

збереженням локальних мовленнєвих рис респондентів, які дозволяють співвіднести їхнє мовлення з материнським діалектним ареалом української мови. Це риси різних мовних рівнів – фонетичного, граматичного, лексичного й набагато менше – синтаксичного. Ось, наприклад, надсянську говірку с. Аксманічі, що в Підкарпатському воєводстві, Республіка Польща, характеризують такі мовні маркери, як сильне "укання" – звуження в слабкій позиції голосного *o* аж до переходу в *y* (*рудина, худили*); форми з протетичними приголосними (*восінь*); дорсальна артикуляція зубних *s*, *z* у позиції перед приголосними (*схващеник*); закінчення *-ов* в Ор. в. одн. іменників жін. р. І відм. (*з гармошкoв, скатеркoв*); форми займенників *му, ю*; рухома дієслівна частка *ся*, реалізована як *сі* (*сі лишило*); складені дієслівні форми майб. часу, утворені за допомогою дієслова *бути* + дієприкметник минулого часу – *ни буде їв* тощо. Є й інші за своїм ґатунком оповіді – передані від особи записувача інформаційні довідки, які переважно містять загальні відомості про село, історію заселення, родину інформантів – як-от матеріали із с. Павлівка Чугувського району Приморського краю РФ (сс. 328–329); або тексти, які більшою мірою тягнуть до літературного стандарту (що свідчить або про редакторське втручання, або про відповідну мовну й освітню кваліфікацію самих респондентів, через що їхнє мовлення зазнало трансформації) – напр., записи із с. Павловичі в Люблінському воєводстві, Республіка Польща (с. 164).

Певна річ, найбільше в матеріалах відбито локальну лексику різних тематичних груп – діалектних номінацій різних реалій до місцевого топонімікону. Лексичний матеріал, представлений у нарлативах, такий багатий, що може слугувати надійним джерелом під час укладання діалектних лексикографічних праць, зокрема ідеографічних словників. Ось, наприклад, із лексико-семантичного поля "народна кулінарія" на Надсянні засвідчено такі регіональні назви: *губи* 'гриби', *пирогі* 'вареники', *щедрак* 'Різдвяний хліб', *струці* 'обрядова булка-плетінка, яку пекли на Святвечір' та ін.; в українських поселеннях у Краснодарському краї відзначено лексику тематичної групи "традиційна народна архітектура" – *турлущная хата* 'хата, стіни якої зведено з очерету, обмазаного глиною, землею або дерном', *саманная хата* 'глиняна хата', *долівка* 'мазана глиною підлога' тощо. Зафіксовані в текстах номінації – важливе джерело, як для етнографа, так і для лінгвіста.

Ширшому колу читачів видання буде цікавим насамперед тим, що в ньому представлені нарлативи "із перших вуст" про історію українців на чужій землі, традиційний уклад життя, традиції та обряди, які ще донедавна були чи є і зараз частиною життя українців закордоння. Деякі оповіді передають увесь трагізм ситуації, коли людям доводилося покидати рідні домівки і їхати на чужину, наприклад, в часи масштабних безчинств польських загонів, переселенських акцій 1944–1946 рр. на кордонах із Польщею, й терпіти жорстоке насильство та вбивства з боку влади чи інших етносів. Показовою є оповідь жительки Грубешівського повіту в Польщі:

Коли ми виїжджали, мені було 6 років. Це був 1945 рік. Добре все пам'ятаю. Я вернулася під свою хату, коли ми вже погрузилися, то я зізліла і під плотом взяла трошки землі. Мама плакала, я взяла в кишеньку землю. Мама каже: "Не бери землю, бо ми скоро вернемося". А я тоді сказала: "Ми, мамо, ніколи не вернемося..." (с. 157).

Або ж її спогади про трагедію на Грубешівщині:

Ночами в 1943–1944 роках польські банди нападвали на українські села і били людей. Було знищено багато сіл на Грубешівщині. ... Це в 1944 р. спалили Ласків (10 березня), а 260 душ забили, церкву спалили, бо в церкву втікали люди, і церкву з людьми спалили. Після того ми (ті,

що лишилися в живих) повтікали хто куда, ми були голії і босі. Ми пішли до Варишина, до діда і баби, і тут жили. А Варишин палили 20 марта. У нас діда і з бабою порозрізували. Не вбили, а порізали живком... (с. 157).

І таких свідчень – безліч, варто лише згадати різанину в Сягрині, розстріли українців з інших сел. Ці оповіді – неспростовні факти в різних політичних суперечках, покликані встановити історичну справедливість. Вони ще раз доводять, що історична й національна пам'ять жива...

Загалом проаналізоване видання надзвичайно актуальне, оскільки дає справді розгорнутий історичний, культурний, етнографічний і почасти мовний портрет українців за кордоном та засвідчує їхнє прагнення до збереження власної ідентичності та пам'яті про історичне минуле. Крім того, цінність видання – в автентичності й достовірності записів, які є важливим джерелом для широкого кола дослідників-гуманітаріїв.

Надійшла до редколегії 21.01.21

Marina Tkachuk, PhD in Philology, Researcher

ORCID: 0000-0002-4165-7741

e-mail: tkachuk_maryna@ukr.net

Institute of Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

WORD FROM ABROAD

[Ethnographic Image of Ukrainians Abroad: the Corpus of Expeditionary Folklore and Ethnographic Materials. Part 1. Culture of Life Necessities and Traditional Socio-normative Practices (Ed. by H. Skrypnyk; National Academy of Sciences of Ukraine, M. Rylskyi IASFE. Kyiv, 2019. 676 p.: ill.)]

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

УДК 378.4.096(477.411):398

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.29.15>

Ярина Закальська, співроб. Центру фольклору та етнографії

ORCID: 0000-0002-6533-8016

e-mail: yaryna_zakalska92@ukr.net

Володимир Щибря, канд. іст. наук,

директор Центру фольклору та етнографії

ORCID: 0000-0003-0918-7724

e-mail: volodshch@ukr.net

Ірина Барамба, співроб. Центру фольклору та етнографії

ORCID: 0000-0002-8560-1184

e-mail: irabaramba@gmail.com

Оксана Оверчук, канд. філол. наук, доц.

ORCID: 0000-0002-8228-6043

e-mail: oksoverchuk@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

**ЦЕНТР ФОЛЬКЛОРУ ТА ЕТНОГРАФІЇ – МАЙДАНЧИК ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ,
ВИВЧЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ
(ДО 30-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ ЗАСНУВАННЯ ЦЕНТРУ)**

Розглянуто діяльність Центру фольклору та етнографії Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка з відродження, збереження та популяризації нематеріальної культурної спадщини українців на сучасному етапі. Охарактеризовано історію розвитку, основні напрями й результати роботи.

Ключові слова: Центр фольклору та етнографії, традиційна культура, польове дослідження, фольклорний архів, популяризація.

Історія становлення Центру фольклору та етнографії. Із метою підвищення якості підготовки та перепідготовки фахівців із фольклору та етнографії, поглиблення наукових досліджень української національної культури в Україні та за її межами, а також вивчення культури інших етносів України та у зв'язку з необхідністю оптимізації навчального процесу, інтенсифікації науково-методичної роботи, поглиблення знань студентів-філологів у 1991 р. було організовано республіканський навчально-методичний центр Фольклору та етнографії КНУ (нині – Центр фольклору та етнографії – структурний підрозділ Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка). Ідея створення Центру належить відомій казкознавиці, доктору філологічних наук, професору Л. Дунаєвській. Першим керівником Центру стала кандидат філологічних наук Г. Доридор, у різний час очолювали В. Фісун, професор В. Бойко, лауреат літературно-мистецької премії ім. Олени Пчілки, кандидат філологічних наук, доцент Л. Шурко, професор І. Павленко. З 2011 р. по 2017 р. директором Центру фольклору та етнографії був доцент кафедри фольклористики Інституту філології, заслужений працівник культури України О. Доля. Із 2018 р. Центр очолює кандидат історичних наук, асистент кафедри фольклористики, провідний етнолог В. Щибря.

Завдання Центру, як і кафедри фольклористики, визначаються прагненням до: відродження та збереження скарбів національної культури в Україні; підвищення якості підготовки фахівців із фольклористики для науково-освітньої роботи в навчальних закладах України всіх рівнів акредитації; популяризації традиційних цінностей у середовищі української молоді, зокрема й через мережу інтернет. Робота Центру є різновекторною і провадиться в декількох напрямках, передовсім: науковому, науково-дослідницькому, навчально-методичному, навчально-виховному та культурно-просвітницькому.

Важливим складником наукової роботи Центру є польове дослідження фольклорної традиції. Для його реалізації та з метою збереження культурної спадщини України й поповнення архівного фонду кафедри фольклористики співробітники Центру здійснюють фольклорно-етнографічні експедиції в різні етнографічні регіони, під час яких проводять аудіо- та відеозаписи фольклорних матеріалів. Часто використовують також інші форми фіксації польових матеріалів, зокрема текстові записи та

фотографії. Така експедиційна діяльність є одним із механізмів формування джерельної бази, необхідної для науково-дослідницької та навчально-методичної роботи, що активізує науковий пошук у різних ділянках вивчення фольклорної традиції українського народу. Лише з 2015 р. по 2020 р. фахівці Центру самостійно здійснили більше 10 експедицій різними регіонами України. Це, зокрема, Закарпатська, Київська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька й Чернігівська області України. Загалом за 30 років функціонування Центру було проведено понад 40 експедицій. До 2015 р. студенти-фольклористи за керівництва викладачів кафедри фольклористики та фахівців Центру проходили навчальну фольклорну практику. Тож у 2015 р. О. Оверчук та І. Барамба взяли безпосередню участь в організації та проведенні щорічної фольклорно-етнографічної практики студентів-фольклористів I та II курсів Інституту філології до Роменського р-ну Сумської обл., де було досліджено й зафіксовано понад 500 одиниць інформації фольклорного матеріалу в шести населених пунктах району. Із 2016 р. студенти проходять фольклорну практику за місцем проживання, а зібрані експедиційні матеріали передаються до архіву Центру. Працівники Центру допомагають студентам Інституту філології в систематизації та каталогізації уснословесних текстів, а також розшифруванні музичного складника фольклорних зразків, зібраних під час фольклорних практик. Така співпраця є однією із форм поповнення фольклорного архіву Центру фольклору та етнографії, який нині нараховує близько 6000 фольклорних одиниць. Ця збірка фольклорних матеріалів є хорошою базою для забезпечення навчального процесу. Вона відкрита і для викладачів, і для студентів і може використовуватися під час написання дипломних робіт. У 2018 р. співробітники Центру створили також YouTube-канал, де опубліковують фольклорні зразки. Нині на часі комп'ютерна каталогізація фольклорних матеріалів, зібраних на різних теренах України. Це можна розглядати не як закритий "банк" фольклорної традиції, а, передовсім, як вільний канал, відкритий для всіх поціновувачів духовних скарбів народу, що відповідає сучасним тенденціям зберігання документів нематеріальної культурної спадщини.

Одне з головних завдань своєї діяльності працівники Центру вбачають у систематизації, каталогізації й архівуванні матеріалів: як нових надходжень, так і "старих", зібраних під час експедицій і студентських практик попередніх десятиліть. Зараз справою честі фахівці Центру вважають оцифрування та транскрибування фольклорної спадщини багаторічного керівника Центру О. Долі.

Наукова діяльність. Співробітники Центру активно проводять наукову діяльність. Спільно з кафедрою фольклористики щорічно організовують Фольклористичні читання, присвячені професору Лідії Дунаєвській, на яких презентують власні наукові напрацювання, а також беруть участь у різноманітних науково-практичних конференціях, семінарах, форумах як в Україні, так і за її межами. Я. Закальська представляла Центр на наукових конференціях в Угорщині (2016), Польщі (2017) і Литві (2019). У 2016 р. фахівці Центру під керівництвом професора О. Івановської захистили дві кандидатські дисертації (М. Коломицева – "Фольклористична спадщина Григорія Нудьги"; Р. Лихограй – "Політична складова українського фольклору"). Дисертаційну роботу Я. Закальської, присвячену фольклору Революції гідності й російсько-української війни, у лютому 2021 р. подано до Спеціалізованої вченої ради (наук. керівник – проф. О. Івановська). Проміжні результати своїх досліджень співробітники Центру публікують у наукових розвідках у фахових вітчизняних та іноземних виданнях: "Література. Фольклор. Проблеми поетики", Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. "Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика", "Закарпатські філологічні студії", "Вчені записки Таврійського національного університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації", "Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах", "Oblicza Komunikacji", "Science and Education a New Dimension. Philology" та ін.

Науково-дослідницька і навчально-методична діяльність. Упродовж 2015–2020 рр. співробітники Центру стали консультантами різноманітних наукових і науково-популярних проєктів, присвячених проблематиці традиційної культури. О. Доля був науковим консультантом циклу з 23 документальних фільмів "ПроОбраз із Наталкою Філич", "Майстер-клас із Наталкою Філич" (61 програма), які тривалий час транслював Перший український інформаційний телеканал "5 канал". Разом із журналісткою Н. Філич етнограф О. Доля здійснив експедицію різними регіонами України (проєкт "Культь предків", 2016–2017 рр.). Тісно співпрацював із засновницею Всесвітнього дня вишиванки, режисеркою Л. Воронюк: був науковим консультантом документальних фільмів "Спадок нації" (2016) (участь у зйомках брала І. Барамба) і "Соловей співає" (2019). Практику наукового консультування документальних фільмів етнографічного спрямування продовжив В. Щибря. Саме він виступив науковим консультантом фільмів "Ткацький шлях" (2021 р., режисер – Л. Воронюк), "Весільний спадок" (2020, режисер – О. Гуза). "Весільний спадок" – документальний фільм, де представлено весільні традиції 8 регіонів України, у якому співробітники Центру (І. Барамба, А. Паславський, В. Ткачук) узяли участь. За наукового сприяння О. Долі у 2016 р. у видавництві "Веселка" вийшло друком видання "Казки кримських татар. Казки народів світу". Відрадно, що робота фахівців Центру з популяризації фольклору сприяє залученню до процесу збереження фольклорної спадщини не лише працівників Університету, а й тих, кому не є байдужою доля малої батьківщини. Так, у 2019 р. В. Гайсенюк, уродженець Тернопільщини, опублікував фольклорну збірку "Моя бабуся приповідала. Фольклор села Летяче", науковими консультантами якої стали викладачі кафедри фольклористики (О. Наумовська, О. Івановська, С. Лещинська) і співробітниця Центру фольклору та етнографії І. Барамба та Я. Закальська. Архівні матеріали Центру є базою для проведення практичних занять зі студентами та

підготовки навчально-методичних посібників викладачами кафедри фольклористики Інституту філології. Так, у 2019–2020 рр. у ВПЦ "Київський університет" були надруковані посібники доцентів Н. Салтовської ("Малі жанри фольклору: хрестоматія у двох частинах") та О. Марчун ("Жанрова параметризація дитячого фольклору").

Навчально-виховна діяльність.

Мистецькі виставки. Центр фольклору та етнографії став ініціатором, організатором і співорганізатором мистецьких виставок в Інституті філології, Червоному корпусі Університету, Національному музеї імені Тараса Шевченка тощо. Лише в Мистецькій залі Інституту філології за 15 років її існування експонувалося понад 100 серій мистецьких робіт, серед яких – колекції ікон, витвори майстрів декоративно-ужиткового мистецтва, твори відомих українських художників. Серед таких постатей – О. Ковальчук, В. Забашта, А. Рак, Ф. Гуменюк, М. Приймаченко, В. Корчинський, Ю. Химич, В. Гарбуз, А. Мухарський, О. Богомолець. Лише за останні 6 років Центр організував понад 40 мистецьких виставок, зокрема: виставка "Благословенна Україна" (серпень – вересень 2015, Український Дім); виставка української витинанки члена Національної спілки художників України В. Корчинського (листопад 2015 – січень 2016); виставка картин художниці К. Білетіної "Український портрет" (лютий 2016); виставка А. Рудницької "Невидиме коріння" в Музеї української діаспори (березень 2016); виставка картин художниці Н. Данилейко (червень 2016); виставка акварелей члена Національної спілки художників України В. Шпака "Сяйво квітів" (вересень 2016); виставка картин А. Рудницької (жовтень 2016); фото-виставка "Естетика Хаосу" К. Кіпер (листопад 2016); виставка живопису члена Національної спілки художників України, старшого викладача факультету дизайну кафедри рисунку Київського державного інституту декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені М. Бойчука О. Кирилової "Мандри інфанти" (грудень 2016); виставка картин О. Дьоми-Пісної "Свято наближається" (січень – лютий 2017); виставка живопису члена Національної спілки художників України, лауреата премії ім. Ф. Кричевського, кращого живописця Києва 2016 р. С. Аношкіної "Українські візерунки" (лютий – березень 2017); виставка А. Рудницької "Сад чеснот" (квітень 2017); виставка картин Ю. Химича, Заслуженого художника і архітектора України, члена Національної спілки художників України (травень 2017); виставка ікон "Благослови, мати!" від іконописної майстерні "Небо на землі"; виставка художниці Н. Расп "Казкова феєрія" (квітень 2018); виставка художниці К. Багути (квітень – травень 2018); виставка картин художниці Н. Онценко "Все буде фольк" (вересень 2018); виставка картин художниці О. Гайдамаки "Духовні скарби" (жовтень 2018); фотовиставка "Катя і принц Сіаму" (листопад – грудень 2018); виставка картин О. Потапенка "Українська містерія" (січень – лютий 2019); виставка В. Рака "Ланка" (березень 2019); виставка "Чарівний світ родини М. Примаченко" (квітень 2019); виставка "Український традиційний рушник кін. XIX – поч. XX ст." із приватної колекції В. Щибрі (травень – червень 2019); виставка тканих гобеленів студентів Миколаївського коледжу культури і мистецтв (вересень 2019); виставка "Terza Cossacorum" (жовтень – листопад 2019); виставка витинанок "Та, що читає" Д. Альошкіної (грудень 2019 – січень 2020); фотовиставка О. Плиски "Виставка в етноситі" (січень – лютий 2020); виставка керамічних панно В. Томашевської "Весняна симфонія" (березень – квітень 2020); виставка "Полтавська плахта" з колекції А. Паславського (вересень – жовтень 2020); виставка "Старобільськ у серці Києва" (жовтень – листопад 2020).

Майстер-класи. Чільне місце в діяльності Центру займає проведення майстер-класів із традиційних народних ремесел, традиційного співу й танцю. Фахівці Центру вважають цей формат надійною та дієвою формою збереження й популяризації традиційних українських

ремесл і традиційної української культури загалом. Так студенти набувають практичних навичок. Співробітники проводять майстер-класи власними силами, демонструючи особисті вміння, а також запрошують знаних народних майстрів. Гарною формою спілкування стала серія майстер-класів і онлайн-флешмобів у мережі Фейсбук. У цій мережі Центр фольклору та етнографії має і власну сторінку, на якій співробітники Центру публікують цікавинки з народної культури та висвітлюють інформацію про події Центру та кафедри фольклористики. Сторінка користується попитом, має багато підписників – 3466 користувачів (фейсбук – Центр фольклору та етнографії).

Зустрічі з мистцями та науковцями. Центр фольклору та етнографії виступає ініціатором проведення зустрічей із митцями, презентацій нових культурологічних і фольклористичних видань для студентів, передовсім, кафедри фольклористики та загалом Інституту філології, зокрема:

- зустріч із художницею В. Мельник (19 квітня 2016);
- зустріч із художником-живописцем, членом Національної спілки художників України, лауреатом премії ім. Ф. Кричевського С. Аношкіною (27 лютого 2017);
- зустріч студентів-фольклористів із виконавцем на традиційних духових народних інструментах Д. Мазуряком (12 квітня 2017);
- презентація книжки Н. Філич "Культ предків" для студентів Інституту філології (5 жовтня 2017);
- творча зустріч із М. Галаневичем, солістом етнохоругу "ДахаБраха" (17 травня 2018);
- презентація книжки Т. Шевчук, Я. Ставицької "Українська усна снотлумачна традиція" (20 лютого 2019);
- зустріч студентів-фольклористів і культурологів із засновником ГО "Бортництво" М. Пчеловим (28 березня 2019);
- зустріч студентів-фольклористів і культурологів із реконструкторкою Л. Ткачук (25 вересня 2019);
- зустріч студентів-фольклористів і культурологів із виконавцем на традиційних духових народних інструментах М. Бережнюком (30 жовтня 2019).
- презентація "Віртуального музею М. Біласа" (16 жовтня 2019);
- презентація книжки В. Гайсенюка "Моя бабуся приповідала. Фольклор села Летяче" (13 листопада 2019);
- презентація кулінарної книжки "Як добре й здорово варити" (19 листопада 2019).

Популяризація традиційної культури – одне з пріоритетних завдань Центру. Із метою популяризації традиційної української культури серед громадськості співробітники Центру використовують усі канали комунікування, тісно співпрацюють з українськими ЗМІ, зокрема постійно дають інтерв'ю друкованим та електронним виданням, виступають на радіо, телебаченні, також читають просвітницькі лекції у ЗВО (Національному авіаційному університеті, Київському університеті імені Б. Грінченка тощо), музеях (Національному музеї літератури України, Національному музеї Революції гідності тощо). Упродовж 2015–2020 рр. фахівці Центру дали 5 інтерв'ю друкованим та електронним виданням, 18 інтерв'ю на радіо й телебаченні та 5 пресконференцій.

Участь у фольклорних фестивалях, мистецьких заходах, проведення фольклорних практикумів:

- виступ фольклорного гурту "Стодивниця" Центру фольклору та етнографії (керівник – І. Барамба) у школі-інтернаті с. Трипілля Обухівського р-ну Київської обл. (22 квітня 2015);
- виступ І. Барамби у складі фольклорного гурту "Гуляйгород" на міжнародному фестивалі "Roztaje" (м. Краків, Польща, 10 липня 2015);
- виступ І. Барамби у складі фольклорного гурту "Гуляйгород" на міжнародному фестивалі "Дунай-фест" (м. Дегендорф, Німеччина, 20 липня 2015);

- виступ І. Барамби у складі фольклорного гурту "Гуляйгород" на міжнародному фестивалі "Пережестя культур" (м. Варшава, Польща, 22 вересня 2015);

- виступ фольклорного гурту "Стодивниця" із псалмами біля пам'ятника жертвам Голодомору (м. Київ, 28 листопада 2015);

- участь І. Барамби у концерті для військовослужбовців у навчально-військовій частині "Десна" у Чернігівській обл. (14 лютого 2016);

- виступ фольклорного гурту "Стодивниця" на Мітингу-реквіємі пам'яті Героїв Небесної сотні (м. Київ, 18-19 лютого 2016);

- виступ фольклорного гурту "Стодивниця" на на Європейській площі до Дня пам'яті та примирення (м. Київ, 8 травня 2016);

- участь І. Барамби в історичному фестивалі "Дике Поле" (м. Краматорськ Донецької обл., 11 червня 2016);

- участь І. Барамби у складі фольклорного гурту "Гуляйгород" у XXIV фольклорному Міжнародному фестивалі Європейської мовної спілки (м. Вільянд, Естонія, 20 липня 2016);

- участь І. Барамби у складі фольклорного гурту "Гуляйгород" у "КовальФесті", присвяченому вшануванню пам'яті загиблих героїв-воїнів-ковалів (м. Миргород Полтавської обл., 20 серпня 2016);

- участь фольклорного гурту "Стодивниця" у відкритті виставки в Національному музеї "Меморіал жертв Голодомору" (м. Київ, 23 вересня 2016)

- участь фольклорного гурту "Стодивниця" у відкритті меморіальної дошки бійцю АТО М. Кабанцю в селі Красна Слобідка Обухівського р-ну (13 жовтня 2016);

- виступ фольклорного гурту "Стодивниця" ЦФЕ на "Фестивалі Святого Миколая у Чигирині" (19 грудня 2016);

- виступ фольклорного гурту "Стодивниця" на фестивалі "ЕтноЗима" в Михайлівському Золотоверхому соборі. Встановлення Національного рекорду на найтриваліше виконання різдвяних пісень (м. Київ, 23 січня 2017);

- участь фольклорного гурту "Стодивниця" в акції "Етноуніверситет" до Дня вишиванки. Презентація строїв різних регіонів України (м. Чернівці, 18 травня 2017);

- виступ фольклорного гурту "Стодивниця" на фестивалі "VIRAFEST" і здобуття 1-ї премії у Всеукраїнському конкурсі духовної пісні в номінації "Духовна автентична пісня" (м. Чигирин Черкаської обл., 03 червня 2017);

- виступ фольклорного гурту "Стодивниця" на фестивалі "РусалкиФест. Чорнобиль. Ренесанс" (с. Прибірськ Іванівського р-ну Київської обл., 10 червня 2017);

- виступ фольклорного гурту "Стодивниця" ЦФЕ на фестивалі "Гроно каліни" (с. Угловатка Христинівського р-ну Черкаської обл., 15 червня 2017);

- участь фольклорного гурту "Стодивниця" у благодійно-просвітницькій акції "Свічка пам'яті" (м. Київ, 24 листопада 2018);

- участь І. Барамби у складі фольклорного гурту "Гуляйгород" в акції "Ангели пам'яті". Вшанування Героїв Небесної сотні (м. Київ, 20 лютого 2018; 18 лютого 2019);

- виступ І. Барамби у складі фольклорного гурту "Гуляйгород" у концерті до Дня філолога в КНУ імені Тараса Шевченка (м. Київ, 29 березня 2018);

- виступ І. Барамби у складі фольклорного гурту "Гуляйгород" на врученні дипломів бакалаврам та магістрам в Актовій залі Інституту філології (м. Київ, 04 липня 2018; 05 червня 2019);

- участь І. Барамби у складі фольклорного гурту "Гуляйгород" у фестивалі "Лемківська ватра" (м. Ждиня, Польща, 22 липня 2018);

- участь І. Барамби в заході, присвяченому пам'яті І. Драча в Мистецькій залі Інституту філології (м. Київ, 09 жовтня 2018);

• 18 квітня 2019 р. – Фольклорний практикум з вивчення весняних та постових пісень від автентичних виконавців. (Дванадцять фольклористичних читання, присвячені професору Л. Дунаєвській). Національний музей літератури України – І. Барамба, В. Щибря, Я. Закальська;

• участь А. Паславського, В. Ткачук у складі Народного ансамблю української музики "Роксоланія" у Міжнародному фольклорному фестивалі "Straznice 2019" (м. Стражніце, Чехія, 23 червня – 01 липня 2019);

• виступ фольклорного гурту "Стодивниця" ЦФЕ до Дня вшанування пам'яті студента ІФ, учасника АТО С. Горбенка (м. Київ, 03 жовтня 2019);

• виступ фольклорного гурту "Стодивниця" в Національному музею літератури на ювілеї письменниці З. Мензатюк (м. Київ, 22 жовтня 2019);

• участь фольклорного гурту "Стодивниця" у благодійно-просвітницькій акції "Свічка пам'яті" до Дня пам'яті жертв Голодомору в Національному музеї літератури (м. Київ, 15 листопада 2019);

• виступ фольклорного гурту "Стодивниця" на фестивалі "Святий Миколай мандрує Україною" у Свято-Михайлівському Золотоверхому монастирі (м. Київ, 19 грудня 2019).

Нагороди. Сумлінна праця співробітників Центру фольклору та етнографії на ниві традиційної культури відзначена низкою перемог, подяк і нагород. Серед нагороджених:

• І. Барамба – подяка Донецької обласної державної адміністрації Управління культури і туризму за участь у історичному фестивалі "Дике поле. Шлях до Європи" (2016);

• А. Паславський – стипендія Президента України для молодих майстрів народного мистецтва (2017);

• А. Рудницька – орден княгині Ольги II ступеня (2018);

• А. Рудницька – почесна відзнака імені Богдана та Варвари Ханенків (2018);

• І. Барамба – подяка за участь у щорічному святі "Миру та єдності", за вагомий внесок у розвиток української культури, відродження національної самосвідомості та зміцнення миру в Україні (2018);

• І. Барамба – подяка Управління культури, національностей та релігій Луганської обласної державної адміністрації за внесок до справи відродження та розвитку української національної свідомості на Луганщині (2018);

• І. Барамба – подяка Міністерства культури України за збереження та популяризацію нематеріальної культурної спадщини України (2019);

• Я. Закальська – перемога у XX Радіодиктанті національної єдності (2020).

Yaryna Zakalska, Employee of the Center of Folklore and Ethnography
ORCID: 0000-0002-6533-8016
e-mail: yaryna_zakalska92@ukr.net

Volodymyr Shchybrya, PhD in History,
director of the Center of Folklore and Ethnography
ORCID: 0000-0003-0918-7724
e-mail: volodshch@ukr.net

Iryna Baramba, Employee of the Center of Folklore and Ethnography
ORCID: 0000-0002-8560-1184
e-mail: irabaramba@gmail.com

Oksana Overchuk, PhD in Philology, Associate Professor
ORCID: 0000-0002-8228-6043
e-mail: oksoverchuk@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE CENTER OF FOLKLORE AND ETHNOGRAPHY AS A PLATFORM OF PRESERVING, STUDYING AND PROMOTION OF UKRAINIAN FOLKLORE (TO THE 30TH ANNIVERSARY OF THE CENTER)

The article is devoted to the activity of the Center of Folklore and Ethnography of the Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv on the revival, preservation and popularization of the intangible cultural heritage of Ukrainians at the present stage. The history of development, the basic directions and results of work are characterized.

Keywords: Center of folklore and ethnography, traditional culture, field research, folklore archive, popularization.

Співпраця з установами. Заслугує уваги й активна співпраця Центру фольклору та етнографії з різноманітними культурними інституціями України. Це зокрема: Національний заповідник "Софія Київська"; Національний музей народної архітектури та побуту України; Національний центр народної культури "Музей Івана Гончара"; Національна спілка майстрів України; український центр культурних досліджень Центр народознавства "Козак Мамай" (куточок української природи, архітектури та побуту "Мамаєва Слобода"); Центр української культури та мистецтва Церковно-етнографічний комплекс "Українське село".

Висновки. Центр фольклору та етнографії є важливим структурним підрозділом Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка. Озираючись на пройдений за 30 років шлях, фахівці Центру не лише підсумовують результати роботи, а й вибудовують плани на перспективу. Серед наших першочергових завдань – завершення редактування книжки спогадів про директора Центру О. Долю (1964–2017), ідея видання якої належить Національному музеєві народної архітектури та побуту України. До пріоритетних завдань входить також формування мережевої бази, що акумулювала б інформацію різного характеру (текстову, звукову чи візуальну) у галузі нематеріальної культурної спадщини. У найближчому майбутньому головний напрям діяльності вбачаємо саме у продовженні оцифрування зібраних під час польових експедицій матеріалів, формування електронного каталогу фондів і створення функціонального аудіовізуального архіву кафедри фольклористики та Центру. На нашу думку, такий мультимедійний архів варто створювати як відкритий продукт із кількома рівнями доступу: для студентів, фахівців-науковців (фольклористів, етнографів тощо) і широкого загалу – усіх пошановувачів традиційної культури. Вважаємо, що потрібно сконцентрувати увагу на роботі з наймолодшою цільовою категорією – дітьми та молоддю – та співпраці з освітніми закладами щодо використання фольклору (зокрема усної народної творчості) як елемента навчального-виховного процесу. Упродовж 2021 р. плануємо розробити 5 уроків з ознайомлення з народним українським одягом для різного віку: дошкільнят, учнів початкової, середньої та старшої школи, а також для студентів непрофільних вищих навчальних закладів. Серед наших проєктів на майбутнє – створення коротких відеороликів про традиційну вітчизняну культуру не лише українською, а й англійською мовами, це сприятиме її популяризації серед іноземців. Своїм пріоритетним завданням фахівці Центру обрали збереження безцінної, національно маркованої, інформації, що закодована у фольклорі.

Надійшла до редколегії 15.01.21

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО МОВОЗНАВСТВО ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Випуск 1(29)

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та електронні носії не повертаються.

Формат 60x84^{1/16}. Ум. друк. арк. 7,0. Наклад 100. Зам. № 221-10062.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Іф1.
Підписано до друку 20.05.21

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"

Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (044) 239 32 22; (044) 239 31 72; тел./факс (044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.knu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02